JAN LINKA / POLÁCI A ČEŠI - DESCRIPTA GENTIUM

Co víme o našich severních sousedech po třiapadesáti letech doposud nejintenzivnějšího sousedství v novodobých dějinách? Co víme o zemi, kterou obývají? Co člověk, to jiná sbírka obrazů. Jiný bude obraz člověka z vnitrozemí, který se setkal s polskými turisty či dělníky, jiný bude obraz obyvatele společného pohraničí, odlišně bude pohlížet na Poláky ten, kdo se s nějakým setkal třebas v exotické zemi na druhém konci světa. Hrstí drobných postřehů zkusíme zrekapitulovat některé známé i méně známé, sympatické i méně sympatické rozdíly mezi námi.

KDE DOMOV JEJICH?

Polští učitelé zeměpisu by měli dostávat příplatek za to, že celé hodiny musí trávit doma nad ověřováním, s kým právě jejich země sousedí a které řeky plynou přes její území. – Územní změny v končícím století však kromě aforismu přinesly především utrpení. Otázka referenda z roku 1946, zda si Poláci přejí připojení západních území k mateřské zemi („powrót ziemi odzyskanych do Macierzy“), neříkala nic o osudech dosavadních obyvatel těchto území ani o osudech autochtonních Poláků na východě, a tak došlo k velkému stěhování národa, především z oblastí dnešního Běloruska a Ukrajiny, do Slezska, Velkopolska, Pomoří, Královských Prus a do zničené a vylidněné Varšavy, případně jiných měst. Zde se dotkneme prvního rozdílu mezi Čechy a Poláky: zabraná území obsazovali *vyhnanci*, často po celých vsích či městech (známá je např. paralela Lvov – Vratislav). Bohužel i v Polsku jsou na těchto obsazených územích často patrné známky vykořenění.

Někde tady začíná novodobé Polsko, v němž lze najít ještě řadu jiných svébytných regionů jako např. Malopolsko (Krakov) se zbytky sentimentu rakouské Haliče, Podhale a Spiš (Tatry a okolí) považované za svéráznou Arkádii, v níž se rodí moudří horalé (prvku horalské moudrosti využívá nezřídka i známý myslitel P. Józef Tischner), Podlasie (okolí Białegostoku, region na hranici s Běloruskem) a Suwałszczyzna (příhraniční region u litevských hranic) s velkými počty obyvatel jiného než katolického vyznání (pravoslavní, staroobřadovci, muslimové) a jiné než polské národnosti (Litevci, Bělorusové, Tataři), Kaszuby (přímořské i vnitrozemské oblasti východně od Gdańska) s velmi odlišným jazykem a tradicemi. Zde všude také našim severním sousedům hučí vody po lučinách a kromě rozsáhlých jezerních ploch i šumí bory,

kterými je pokryta více než čtvrtina polského území. O moři může našinec jen povzdechnout: „Ďjó, móře!“ Za mořem najdeme největší část polské emigrace – říká se, že Poláci jsou náruživí cestovatelé, nikoliv však po pamětihodnostech, ale po příbuzných.

DESCRIPTA GENTIUM

Poměrně známý fakt, že oni emigrantští příbuzní mají volební právo ve své původní domovině, není jedinou různicí mezi Čechy a Poláky. Na úrovni stereotypů, které umožňují bez námahy přemýšlení snadno vykládat tento svět, Češi znají Poláky jako zloděje, šmelináře, opilce, romantiky, antisemity, nacionalisty a (chápáno na stejné úrovni) katolíky, kteří navíc směšně šišlají. Netuší, že Poláci o nich mluví jako o Pepících, knedlících a Švejcích, pacifistech, kteří nad džbánky piva sní o návratu Rakousko-Uherska, neboť si neumějí vládnout a bránit svou zemi, o cynicích, jejichž jediným romantickým snem je chata nad Sázavou položená vedle tisíců jiných chat – a navíc Češi mluví jako děti (hle, zde máme alespoň cosi společného!).

Stereotypy vyzdvihují negativní charakterové rysy, nicméně vždy je na nich alespoň trocha pravdy. Ve srovnávání obou národů a zemí však lze zabrousit hlouběji.

Polsko jsme si uvykli ztotožňovat s katolictvím, ale zapomínáme či netušíme, že na východě země žije půl milionu pravoslavných, kteří se po všech peripetiích s národnostním sebeurčením považují za Bělorusy. V městském prostředí je jejich centrem Białystok (po barech ve městě tu a tam spatříte běloruskou vlajku), centrem duchovním pak Grabarka (na Białostoczyzně), hůrka, na níž stojí obklopena lesem křížů (tradice z 18. století!) dřevěná cerkev, letos obnovená po žhářském útoku. Na jejích stěnách je vymalováno mnoho světců ctěných v pravoslaví, mezi nimi rovněž sv. Rostislav, Václav a Ludmila. O něco jižněji, při hranici s Ukrajinou, zase žije několik desítek tisíc grekokatolíků, kteří se hlásí k ukrajinské národnosti. Zde, na východě Polska, se projevila složitá situace náboženstvo-národnostních vztahů asi nejvíce. Naprostá většina obyvatel se v 17. století přihlásila k náboženské unii s Římem a tito uniaté pak byli po rozdělení Polska zhruba od 20. let 19. století na území ruského záboru nemilosrdně pronásledováni. Většina obyvatelstva podlehla a přihlásila se k pravoslaví, a zároveň i k běloruské nebo (méně častěji) ukrajinské národnosti; část se přihlásila ke katolictví a většinou k národnosti polské, po obnovení unie se poslední zbylí tajní grekokatolíci přihlásili k národnosti ukrajinské. Podobný osud mělo i obyvatelstvo hor na jihovýchodě (Bieszczady, Beskid Niski). Místní horalé kdysi jako naši Valaši připutovali za výhodnými podmínkami z horských oblastí dnešního Rumunska, přijali místní jazyk, ale jinak zůstali svébytnou komunitou. V minulém století je etnografové začali nazývat Łemkové a Bojkové (podle toho, jak se v jejich nářečí říká částice „jen“). Postupem času se necítili plnoprávnými obyvateli

Polska a začali se hlásit k ukrajinské národnosti, a to vše skončilo rozporuplnou akcí „Wisła“ v roce 1946, při níž byla tato etnika pozavírána do koncentračních táborů a vězení nebo rozprášena po nově nabytých územích, jejich vsi byly buď vylidněny, nebo srovnány se zemí. Původní obyvatelé se sem směli vracet teprve od šedesátých let, ale to už zde bylo nové polské obyvatelstvo (jednu ves však např. „dostala“ levicová řecká emigrace z padesátých let). Dodnes se v těchto horách objevují spory o staré dřevěné cerkve, o právo na stavění pomníků padlým, o národní identitu (příkladem může být sad při železniční trati nedaleko městečka Komańcza, jehož majitel natřel všechny stromy ukrajinskými národními barvami). Spory o kostely se vedou také v centru grekokatolíků, ve městě Przemyślu.

Všichni tito Bělorusové, Ukrajinci, Łemkové a Bojkové byli kdysi společně nazýváni Rusíni či Rusové (na rozdíl od Moskalů – což tehdy ještě nebylo pejorativum). Z oněch bájných dob náboženské tolerance se do našich časů dochovalo i něco exotiky. Od čtrnáctého století sloužili v polských službách někteří Tataři, kteří si směli zachovat původní víru, islám, a směli zakládat vlastní vesnice. Dodnes najdeme v Polsku malou komunitu bělorusky a polsky hovořících muslimů–Tatarů, jejichž duchovním centrem je dřevěná mešita z 18. století ve vsi Bohoniki nedaleko běloruských hranic. Zde a v blízké vsi Kruszyniany, v níž se také nachází dřevěná mešita, jsou velké „mizary“, hřbitovy, kam se nechávají pohřbívat Tataři z celého Polska. Na Suwałszczyzně a v okolí Olsztynu zase žijí malé zbytky staroobřadovců, ruské emigrace po náboženských reformách ze 17. století. Dodnes si uchovali svůj jazyk, přísné zvyklosti a archaický zpěv.

K dalším náboženským zajímavostem patří polští (či spíše těšínští) protestanti na Těšínsku a čeští protestanti v Zelově nedaleko Łodzi (dnes již jediná česká menšina na polském území), kam se dostali počátkem 19. století z pruského Slezska, a Arméni, od pradávna roztroušení po celém Polsku. Po největší z náboženských a etnických minorit zbyly jen hřbitovy (hřbitov v Łodzi je největší v Evropě) a tu a tam zázrakem i synagogy. Židé mají v Polsku už jen několik náboženských obcí, což ovšem nijak nezeslabuje lidový a politický antisemitismus. Po druhé světové válce zmizeli taktéž němečtí protestanti.

Reakcí na národnostní a centralistický stát se i v Polsku stal regionalismus. V polském tisku probíhají diskuse na téma identity zbylých původních obyvatel Slezska (německy mluvící žijí na Opolsku, polsky mluvící na Katowicku), za svébytný národ se považují Kaszubové, kteří mají už svou katedru na gdaňské univerzitě, Łemky a Bojky podporuje v jejich úsilí silná emigrace v Kanadě a USA, kulturní a jazykové tradice udržují i Litevci v okolí Sejn a Puńska na Suwałszczyzně.

Nicméně drtivá většina obyvatelstva jsou Poláci a katolíci. Polský katolicismus má své Himaláje i Mrtvá moře. Duchovním centrem katolíků je Częstochowa, či spíše zázračný obraz Panny Marie Częstochowské, vystavený v paulánském klášteře na nevelké pozdně renesanční pevnosti. Polsko je zemí mariánskou, a jestliže je pravda,

že každý křesťanský národ zdůrazňuje nějaký prvek křesťanské spirituality, jako např. Češi kalich a přijímání podobojí, Etiopané mají archu úmluvy, Španělé velké mystiky atd., potom má tento prvek v životě Poláků zvlášť důležitou úlohu. Ve valné většině kostelů najdeme v různých podobách tři standarty: červeno-bílou – národní, žluto-bílou – papežskou a modro-bílou – mariánskou. Tyto barvy dodnes zdobí také trasy vizitací biskupů (v Polsku jich je 114), často zdobí i kapličky a kříže u cest v podobě barevných trojúhelníků na šňůrkách, kterýžto prvek je v Čechách k vidění (jak příznačné) nad autobazary či prodejnami automobilů.

Poláci (i nevěřící) jsou nesmírně hrdi na „svého“ papeže. K dalším vrcholům širokého spektra polského náboženského života lze řadit bohatý řeholní život (zhruba 25 000 řeholnic a 1 400 řeholníků v nespočetných řádech a kongregacích), vysokou úroveň katolických vysokých škol (v Lublině, Krakově, Varšavě) i řádového školství (jezuité, dominikáni atd.) a katolických intelektuálů, většinou vzdělaných kněží, kteří se účastní vědeckého a společenského života a jsou stále ještě společností přijímáni jako přední autority (asi jako v Čechách herci či sportovci). Dno církevního života v Polsku dostatečně opisuje Tereza Bogucká na jiném místě tohoto čísla Souvislostí. Doplňme jen, že velikášství, které je v polském církevním životě také přítomno, inspiruje mnohé faráře k podivuhodným aktivitám, např. ke stavbě jedné z největších katedrál na světě v mariánském poutním místě Licheň nebo ke stavbě umělého kopce–mohyly na jiném místě Polska, který bude sloužit jako pohřebiště a zároveň archiv s videozáznamy a přesnými údaji ze života pohřbených. Moderní církevní architektura v Polsku by si vůbec zasluhovala podrobnější rozbor.

Na kázáních se také projevuje lesk a bída polské církve. Na Starém Městě v centru Varšavy se kupříkladu naprostou většinou setkáme s kázáními politickými (výjimkou je snad jedině studentský kostel sv. Anny), různá bývá úroveň na sídlištích, kde většinou jde o dobrý výklad evangelia či církevního učení. Venkov je zase více pohroužen v tradicích a často nechápe problémy dnešní církve, které jsou viditelnější v městském prostředí.

Na rozdíl od Čechů se Poláci účastní života církve a neodříkají se bohatství, jaké přináší křesťanská kulturní tradice. I polský agnostik je spíše antiklerikál (mnohdy oprávněně) – každopádně v Polsku není problém užívat v hovoru pojmy křesťanské tradice. U řady mladých Poláků se však začíná objevovat nechuť k církevnímu i náboženskému životu. Jak bývá zdůrazňováno, souvisí zřejmě tento fakt s bohatnutím společnosti a s absencí bezprostředního politického ohrožení.

V kulturním životě polské společnosti je Čechovi nápadná a nepříjemná nepřítomnost hospod. Nálevny s poměrně drahými nápoji, „mléčné bary“ pro studenty a bezdomovce či dražší a drahá restaurační zařízení nenabízejí ono spektrum funkcí české hospody: od koncertního sálu po zpovědnici. Zato se Poláci častěji scházejí doma. Zajít na kus řeči bez ohlášení bývá mezi přáteli věcí zcela samozřejmou. Poláci také na rozdíl od Čechů nejsou hraví. Jak upozorňuje bohemista a bývalý polský velvyslanec v České republice Jacek Baluch, pro české slovo „hravost“ Poláci nemají žádný vhodný ekvivalent.

Výrazné rozdíly lze pozorovat mezi kulturními elitami obou národů. V Polsku se stále drží jistá forma šlechtické noblesy, zejména mezi intelektuální vrstvou. Tato noblesa na sebe nabaluje sice notné snobství, nicméně pozitivní rysy převyšují a jsou přitažlivé i jako exportní artikl. Zaznamenání hodným faktem je totiž polonofilství české inteligence. Polské intelektuální diskuse jakoby suplují cosi, obdobu čehož by si mnohý český vzdělanec přál ve vlastní zemi. (Český lid zase raději než vlastní vyvěšuje po domovech, krčmách či automobilech americké zástavy.) Zájem je rovněž o polskou odbornou literaturu i o polské překlady světové odborné literatury (alespoň u teologů, filozofů, historiků, matematiků, fyziků, muzikologů, literárních vědců, jazykovědců, medievistů, barokistů). Svoji roli tu hraje jazyková a finanční dostupnost a zejména tradice sblížení disidentských kruhů v době nedávno minulé. Obdobu českého polonofilství však z polské strany nenajdeme, přestože např. počet polských bohemistů je nesrovnatelně větší než polonistů českých (vzhledem k velikosti národů a významu našeho souseda by tomu mělo být naopak).

Z české kultury jsou v Polsku známy Dietlovy seriály, Arabela, Rumcajs, Křemílek a Vochomůrka (Żwirek i Mochomurek), Švejk, Hrabal, Havel a Kundera, Karel Gott a Helena Vondráčková, se sympatiemi jsou přijímány české rodinné komedie a upřímný obdiv patří vzestupu soudobého českého filmu. Na hudebním festivalu v Gdyni se v létě roku 1998 úspěšně představila skupina Buty, kterou můžete občas zaslechnout i v polském rozhlase, jako host krakovského kabaretu „Pod Budą“ zavítal do polských domácností i Jarek Nohavica. Obecné povědomí o polské kultuře u nás, zvláště v souvislosti se zmíněným polonofilstvím, není kupodivu tak velké.

Srovnání si zaslouží také oblast publicistiky, v níž nesporně vyšší kvalitu produkce našich sousedů drží zejména žánry reportáže a rozhovorů společně se zpravodajstvím ze zahraničí. V Česku zase můžeme pozorovat pestřejší a zajímavější spektrum hudební scény. Polské divadlo a film nyní prožívají až na výjimky období útlumu, na vzestupu je však literatura, zvlášť próza.

K česko-polským vztahům ještě přiřaďme drobné zajímavosti: na českém Těšínsku žije polská menšina, která se projevuje nejen kulturně, ale i politicky a vztahy k ní nejsou zdaleka tak jasné, jak by měly být; v Praze je menší komunita Poláků, většinou pracovníků různých firem, a v kostelích u sv. Jakuba a u sv. Jiljí jsou pravidelné polské mše; rovněž v rámci pastorační výpomoci je po Praze i po Česku přes 120 polských kněží; stále pracuje Česko-Slovensko-Polská Solidarita; zahraniční vysílání Polského rozhlasu má také českou a slovenskou redakci s pravidelným každodenním programem.

Shrneme-li celkově naše vzájemné vztahy s Polskem a Poláky, výsledek bude vyznívat spíše v náš neprospěch. Na úrovni materiální je s podivem, že Polák, který navštíví naši zemi (a po německých turistech jsou ti polští druhými nejčastějšími),

u nás nemůže vyměnit zloté za koruny a musí používat prostřednictví konvertibilní měny, ačkoli české koruny jsou v celkem dobrých kurzech směnitelné i ve Varšavě. Při velikosti a důležitosti našeho severního souseda by naše znalosti o něm měly být rozsáhlejší, což nutně neznamená stát se polonofily, ale střízlivě a věcně sledovat, srovnávat a občas se třeba i poučit. Totéž lze ostatně vztáhnout i na ostatní země oddělené od nás nepropustnou čínskou zdí naší xenofobie a hraničních hor.

JAN LINKA (1971) studuje bohemistiku a polonistiku na FF UK. Překládá z polštiny. V česko-polských literárních a kulturních vztazích se specializuje na tzv. dobu střední (humanismus, baroko). Kromě Souvislostí publikoval například v Literárních novinách, Poslu z Budče, Hostu nebo v polském časopise Barok.

Varšava učinila na mne okamžitě dojem neskonale milý a líbezný, řekl bych milostný. Nebylo, co by se mně tam nebylo líbilo a co by mne nebylo srdečně zajímalo. Varšava neoslňovala mne snad tou měrou, jak oslňuje Paříž, ale ona působila nesmírně na můj cit. S prachatrnou znalostí polštiny, bez jediné známé duše v tomto městě, mlád a nezkušen, nepociťoval jsem ve Varšavě žádné cizinství, naopak, cosi mne tam hřálo a důvěrou naplňovalo, sympatie, s kterými jsem do Varšavy přijel, rostly neobyčejně rychle a bezpečně. Není divu. Dolehalať na mne skutečně směs dojmův, mimovolně představám mým lahodících. Lidé, s kterými jsem se kdekoli setkal, měli se ke mně ku podivu vlídně, jaksi přátelsky. Provázelo mne štěstí, ani jediná nehoda nekazila celek dobrých, neporušených dojmů. Čilost varšavského života strhla mne do svého proudu cele, rovněž jak společenská elegance, provalující se tu a tam pronikavě a důsledně, působila na mne neodolatelně.

Edvard Jelínek, Vzpomínky. Praha 1904

MARTIN NODL / POLSKÉ KRÁLOVSTVÍ V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

V období 14. a 15. století bylo polské království společně s římskou říší nejvýznamnějším sousedem Koruny české. Odpovídají však této skutečnosti naše současné znalosti o polských dějinách? Rozhodně nikoliv! Čeští historici polské území bohorovně přehlížejí. V minulých třiceti čtyřiceti letech byly pěstovány osvícenějšími badateli dosti úzké kontakty mezi českou a polskou historiografií (a to nikoliv pouze bohemistickou), jež do značné míry kompenzovaly uzavřenost českého dějepisectví vůči Západu. (Řada zásadních prací českých badatelů – Stanislava Sousedíka, Pavla Spunara či Františka Šmahela –, jejichž knihy neměly v Čechách naději na vyjití, byla vydána pouze polsky díky nezištné podpoře jejich polských kolegů.) Polská historiografie totiž vztahy se západním dějepisectvím – především francouzským – nikdy neztratila. Právě naopak, kontakty mezi vědeckými institucemi, jež v Polsku fungovaly mnohem nezávisleji než u nás, vedly k přenášení metodologických podnětů moderního světového dějepisectví do polského prostředí, kde byly velmi široce recipovány. Polská historiografie tak otevřela mnohá, dnes módní témata kulturní antropologie, dějin mentalit, každodenního života či sociálního dějepisectví a dokázala jejich prostřednictvím výrazně obohatit poznání svých středověkých dějin.

Česká historiografie se ovšem po roce 1989 chová k polskému prostředí velice macešsky a o polské dějepisectví a o polské dějiny se téměř nezajímá. Přitom však obě dvě království, české i polské, se ve 14. a 15. století nalézala na periferii západního světa. Obě prodělala v období raného a vrcholné středověku podobný vývoj, v obou se obdobnou cestou vyvíjely základní struktury, na nichž spočívala podstata života společnosti. Obě království byla v mnoha aspektech oproti západoevropskému prostředí zaostalá a jen pozvolna dobíhala civilizační rozvoj evropského Západu. Na druhé straně si však nesmíme zastírat, že polský vývoj byl opožděnější i proti vývoji středověkých Čech, které se za vlády přemyslovských králů 13. století a především v relativně klidném, přitom však vnitřně dynamickém období vlády Karla IV. začaly Západu velmi rychle přibližovat.

* * *

Zásadním problémem polského prostředí 12. a 13. století byla absence ústřední královské moci. Po smrti Boleslava III. Křivoústého v roce 1139 došlo k rozdělení

jednotného polského státu na několik samostatných údělů – Slezsko, Mazovsko, Velkopolsko, Malopolsko a Sandoměřsko. I když ani poté idea jednotného státu a jednotné vlády nezanikla a především v politické propagandě neustále rezonovala, přesto došlo k jejímu oživení až ve 2. polovině 13. století. V ideologické rovině byla tato idea spojena s šířením kultu celozemského světce, sv. Stanislava, kanonizovaného v roce 1254. Již v tomto období získávala idea jednotné vlády výrazně protiněmecký akcent, jenž měl vliv nejenom na rozvoj xenofobních nálad, ale na straně druhé i na rozvoj zemského patriotismu, který ovšem nesmíme zaměňovat se skutečně reflektovaným národním povědomím. Za hlavního iniciátora obnovení celistvosti polského království bývá považován hnězdenský arcibiskup Jakub Świnka, jenž v roce 1295 posadil polskou korunu na hlavu Přemysla II. Velkopolského, jehož krátká vláda sice v politické rovině nevedla ke sjednocení, avšak v rovině podpory ideje zemského patriotismu měla význam zcela zásadní. Po Přemyslově násilné smrti se šlechtická obec reprezentovaná Świnkou začala orientovat na českého krále Václava II., jenž již od konce 80. let začal mocensky velice výrazně pronikat do oblasti tehdy ještě polského Slezska. Jakkoli si Václav II. nedokázal kvůli své proněmecké orientaci vydobýt v zemi obecnou podporu, byl přesto v roce 1300 korunován polským králem. Dosazováním vlastních správců, Čechů a Němců, si proti sobě ovšem velmi záhy popudil většinu polské politické reprezentace, která ještě za jeho života začala podporovat pretendence malopolského piastovce Ladislava Łokietka. Ani po neočekávaném vymření Přemyslovců však nebyla Łokietkova kandidatura na polský trůn nijak jednoznačná, neboť se proti jeho osobě stavěla především velkopolská šlechta a nejvýznačnější polská města, Krakov a Vratislav. Łokietkova krakovská korunovace v roce 1320 sice znamenala výrazný krok směrem k obnovení jednotného polského státu, ale protože český král Jan Lucemburský se svých nároků na polský trůn nevzdal a protože ve spojenectví s řádem německých rytířů znamenal pro území ovládané Łokietkem permanentní nebezpečí, zůstal až do své smrti v roce 1333 v obecném povědomí pouze krakovským králem, kdežto Jan Lucemburský byl v evropském politickém kontextu považován za krále polského. S nástupem Kazimíra Velikého však dochází k zásadnímu obratu politického vývoje polského království, neboť za jeho vlády se formují pevné základy centralizovaného státu, jenž za českých královstvím sice v mnoha aspektech nadále zaostával, avšak z hlediska politického významu mu již byl schopen velice výrazně konkurovat – i když jeho zahraničně-politická orientace byla zcela odlišná. Výrazem rozvoje pojetí jednotné vlády v Polsku za vlády Kazimíra Velikého je i postupné prosazení se výsostně ideologicko-politického pojmu *Koruna království polského*, jenž v sobě zahrnuje vládu krále nad všemi oblastmi, v nichž vystupuje jako svrchovaný panovník. (Jedná se o státoprávní pojem, obdobný termínu *Země koruny české*, který se v Čechách uplatňuje za krále Jana Lucemburského a v právní rovině je kodifikován císařem Karlem IV.)

Základním problémem polské politiky 14. a 15. století bylo soupeření s řádem německých rytířů v pobaltském prostoru. Řád německých rytířů byl do Polska povolán v letech 1226–1230 piastovskými knížaty, aby se zde podílel na boji s pohanskými Prusy. V průběhu 13. století si řád vytvořil v pobaltské oblasti ekonomicky i politicky velice silný stát s centrem v Malborku a dokázal si podmanit celé pruské území. Do zásadního sporu s polským státem se řád dostal v roce 1308, kdy obsadil Gdaňsk a východní Pomoří. Od tohoto okamžiku se mezi řádem a polským královstvím rozhořela válka, jež byla základním problémem každodenní existence polského království. Zároveň se však velice výrazně promítla i do formování se polského státního a národního vědomí, a to na všech úrovních šlechtické obce, jak o tom svědčí unikátní výpovědi svědků v soudních procesech, které spolu polští králové a řád německých rytířů vedli před papežskou stolicí ve 14. století.

Ve skutečnosti se však Polsko doby Vladislava Łokietka nadále nalézalo na periferii tehdejší Evropy. Do centra celoevropského dění se dostává především v souvislosti s expanzí řádu německých rytířů do Prus a na Litvu. Ve 14. století se území řádu, resp. východní oblasti, na něž si řád činil nárok, stalo centrem křížových výprav několika generací francouzských a německých rytířů. O tom, že rytířská dobrodružství hrála ve 14. a 15. století neméně významnou roli jako ve století 11.–13., kdy se oči „křižáků“ upíraly jihovýchodním směrem, jednoznačně svědčí každoroční vysoká finanční podpora, kterou novým Kristovým rytířům poskytoval francouzský a burgundský dvůr.

Na počátku 14. století si řád podmanil oblast Pomořanska, kterou ovšem za své výsostné území považovali i polští králové. V letech 1320–1321 Ladislav Łokietek obžaloval řád německých rytířů u papežského dvora v Avignonu a dožadoval se navrácení zcizeného polského území. Papežský soud po zdlouhavém důkazním řízení přiřkl Pomořansko polskému království. Řád měl území vrátit a navíc zaplatit nemalé odškodné. Papežské pravomoci ve východních oblastech byly ovšem v době avignonského zajetí pouze nominální – proto se řád bez rozpaků odmítl papežskému rozhodčímu výroku podřídit. Až o pět let později, v roce 1326, se Vladislav Łokietek rozhodl podmanit si Pomořansko vojensky. Aby posílil svou moc, uzavřel „nekřesťanské“ spojenectví v knížetem litevským, proti němuž řád vedl křížovou výpravu. Tím Łokietek přestoupil tabu křesťanského světa, i když v tom nebyl ani prvním, ani posledním křesťanským králem, a vydal se na nebezpečnou cestu spolupráce s litevskými pohany, kterou dokonce posvětil sňatkem svého syna Kazimíra s dcerou litevského kníže Giedymina Aldou-Annou (zemřela ovšem již v roce 1339) – tato spolupráce pak byla jedním z opěrných bodů polské zahraniční politiky 14. a 15. století a nakonec vedla k vytvoření polsko-litevské unie. Řád tohoto Łokietkova činu dokázal dokonale využit a v propagandě, kterou vůči polskému království po více než sto let vedl, hrála spolupráce křesťanů s pohany význačnou úlohu. Zprostředkující role mezi řádem a polským královstvím se nakonec ujali římští panovníci,

především Karel IV. a jeho synové Václav a Zikmund, kteří se však velmi obratně snažili permanentního napětí využít ve prospěch vlastních politických aspirací. Soupeření mezi řádem a polským královstvím mělo své konsekvence i na polský postoj vůči husitům. Husitské Čechy na jedné straně dlouhodobě vázaly Zikmundovy síly, na straně druhé představovaly pro Jagellonce v době faktického bezkrálovství po smrti Václava IV. oblast možné budoucí expanze. Jagellova politika vůči husitům však po celá 20. a 30. léta zůstávala na pozicích nezasahování do vnitřních poměrů a projevování pouze omezené vstřícnosti. Navázání užších vztahů s husity pro něho totiž představovalo reálné zahraničně-politické nebezpečí, kterého by protivná stran, řád německých rytířů, mohla kdykoliv propagandisticky využít. Polské duchovenstvo, které Jagellovu politiku vytvářelo a určovalo, si rovněž bylo vědomo ideologického nebezpečí, které z husitské reformace plynulo, a po celá 20. a 30. léta veškeré ohlasy husitské hereze za hranicemi Slezska násilně potlačovalo.

Vraťme se však zpět k polsko-křižáckému soupeření. Politika Vladislava Łokietka skončila neúspěchem. Jeho syn, jenž nastoupil na trůn v roce 1333, se nacházel ve velmi složité situaci, neboť proti němu stálo velice silné seskupení, jehož členy byly řád německých rytířů a český král Jan Lucemburský. Teprve Kazimír nalezl nového, relativně silného spojence v osobě svého švagra, uherského krále Karla Roberta – od 30. let tak začíná velice intenzívní polsko-uherská spolupráce, jež vrcholí přijetím uherského krále Ludvíka na polský trůn a po jeho smrti (v Polsku vládl v letech 1370––1382) uznáním dědických názorů jeho dcery Hedviky-Jadwigy. S pomocí Karla Roberta se Kazimírovi podařilo získat na svoji stranu zadluženého Jana Lucemburského, jenž si za cenu odpadnutí od řádu podržel nárok na Slezsko a Mazovsko (v roce 1335 se Jan definitivně vzdal nároků na polský trůn) a prostřednictvím intervencí papežské kurie znovu rozdmýchat otázku právních nároků řádu na obsazená území. Rozhodčí výrok druhého procesu v roce 1339 znovu vyzněl ve prospěch polského krále, jemuž mělo připadnout Pomořansko a oblast v okolí Chełmna. Konečné rozhodnutí však padlo až uzavřením kališského míru v roce 1343, jehož prostřednictvím Kazimír získal Kujavsko, kdežto Pomořansko byl nucen řádu podstoupit jako polské léno. Tímto jistě nesnadným rozhodnutím (Polsko ztratilo přístup k Baltskému moři) se Kazimírovi podařilo rozpory mezi polským královstvím a řádem německých rytířů na desetiletí utlumit. Tuto ztrátu se však Kazimír velmi záhy pokusil kompenzovat expanzivní politikou směrem na východ, do oblasti Haliče a litevského knížectví. První důležité oblasti král obsadil v roce 1344 (Halič, Lvov a Přemyšl). V následujícím desetiletí sice v souvislosti se střetem s Karlem IV. o Slezsko většinu území dobylo litevské knížectví, avšak vojenskou výpravou v roce 1366 Kazimír znovu získal značnou část haličského území zpět. Dalším úspěchem Kazimírovy politiky bylo vnucení lenních svazků mazovskému knížectví, jež se v roce 1355 za vlády knížete Siemowita III. stalo polským lénem. (Po Kazimírově smrti tyto lenní vazby zanikají a Mazovsko zůstává samostatným státním útvarem až do roku 1526.)

Území, jemuž Kazimír vládl, bylo díky jeho expanzivní politice velmi různorodé, a to jak geograficky, tak i etnicky, nábožensky, právně a kulturně. Tím se polské království zásadně lišilo od pozdně středověkých západoevropských monarchií. Geograficky se členilo na tři nejvýznamnější oblasti – pás rozsáhlých plání ve Velkopolsku, hornatější oblasti Malopolska a černomořské roviny (z hospodářského hlediska velmi odlišné). Nejvýznačnější správní regiony tvořilo rozlehlé Malopolsko (Krakovsko a Sandoměřsko) a Velkopolsko (Poznaňsko a Kališsko). K nim se řadily tři, rozlohou i významem menší země: Sieradsko, Kujavsko a Halič. Včetně Mazovska a země dobrzyňské, jež byla po kališském míru opakovaně zastavována řádu, se polské království rozkládalo na 250 000 km^2, na nichž žilo asi 1 200 000 obyvatel – hustota osídlení se tedy pohybovala kolem 8 osob na km^2. (Pro srovnání stačí uvést, že tehdejší nejrozvinutější oblasti západní Evropy – severní Itálie, Francie či Flandry měly hustotu 20 osob na km^2 a např. české království asi 15 osob na km^2 – v literatuře se uvádějí pro jednotlivé oblasti i výrazně vyšší čísla, ze srovnávacího hlediska je důležitý pouze poměr, jenž se ani při vyšších číslech nemění.) V jednotlivých polských oblastech však panovaly značné rozdíly v hustotě osídlení, což ještě zdůrazňovalo geografickou a především hospodářskou různorodost polského království. V oblastech Haliče, Kujavska a dokonce i v Malopolsku žily na jednom km^2 nejvýše čtyři osoby, kdežto v okolí Krakova a Sandoměře se hustota osídlení pohybovala kolem třiceti osob na km^2.

Nejvíce urbanizovanou součástí Kazimírova království bylo Slezsko. Protože se však velmi záhy většina slezských knížectví stala součástí Zemí koruny české, došlo tím k výraznému hospodářskému oslabení Polska, neboť zdejší města na čele s Vratislaví, Lehnicí, Hlohovem a Svídnicí byla význačnými centry dálkového obchodu. Z hlediska urbanizačního vývoje však polské království zaostávalo za tehdejší západní Evropou a i za českým královstvím velice výrazně. K mohutnému zakládání nových města, tzn. k jevu, který je pro české prostředí charakteristický za vlády Václava I. a Přemysla Otakara II., dochází v Polsku až právě za Kazimíra Velikého. Tím postupně dochází jak k zahuštění dosavadní struktury osídlení, tak i k demografickému růstu počtu obyvatel, jenž byl rovněž podmíněn intenzivním přistěhovalectvím Židů, Arménů, Italů a Skotů, především do měst. Tato změna polského urbanizačního vývoje měla vliv na dynamický rozvoj tranzitního obchodu s masem, kořením, voskem, kožešinami, ale i s arabským, perským a tureckým zbožím mezi italskými koloniemi na Krymu (Kaffa) a hanzovními městy při pobřeží Baltského moře. Významné místo v tomto obchodu měl především Krakov. O sto let později, v polovině 15. století, v oblastech, ovládaných polským králem (kromě Litvy), existuje již asi čtyři sta sídelních jednotek, které mají charakter města, přičemž většinu z nich tvoří malá městečka s několika tisíci obyvatel. V těchto čtyřech stech městech a městečkách žije asi 15 % veškerého obyvatelstva – což ovšem ve srovnání se západní Evropou a s Čechami nadále představuje pomalý rozvoj urbanizace a vyjadřuje přetrvávající agrární charakter středověkého Polska.

S rozmachem zakládání měst a s expanzí Kazimíra Velikého na Východ jsou spojeny fenomény, jež činí středověké Polsko v Evropě 14. a 15. století jedinečným: multietnicita a koexistence několika křesťanských vyznání vedle sebe. Již před polovinou 14. století však byly etnicky nesourodé i staré sídelní oblasti. Národnostně nejrůznorodějším regionem bylo Slezsko, kde na venkově dominovalo obyvatelstvo polské, kdežto ve městech tvořilo většinu etnikum německé, v nejvyšších městských sociálních vrstvách dokonce zcela převažovalo. Naopak Mazovsko a střední Polsko byly převážně polské. Smíšené, polské a německé obyvatelstvo žilo v Sieradsku, Kujavsku, Velkopolsku a především v Malopolsku, kde se nalézala nejvýznamnější polská města, v nichž ovšem samozřejmě dominovalo etnikum německé. V pohraničních oblastech žilo i uherské obyvatelstvo, ve městech existovaly velice početné komunity Židů, mnohem početnější než v Čechách, a kupodivu i italských kupců, především v Krakově, původem z Florencie a z Janova, s nimiž se v Čechách nesetkáme vůbec. Oproti ostatním křesťanských států středověké Evropy žilo v Polsku i velmi mnoho Arménů a pravoslavných Rusů, kteří byli na východě království více méně tolerováni.

Po smrti polského krále Kazimíra Velikého a po krátké, leč pro posílení politické moci polské šlechty důležité vládě krále Ludvíka, nastala v Polsku dynastická krize. Sňatková politika, jejímž prostřednictvím se císař Karel IV. snažil zajistit svému synovi Zikmundovi polský trůn, ztroskotala, neboť polská šlechta neměla zájem na pokračování polsko-uherské spolupráce. Zikmund v této době neměl prakticky žádné mocenské prostředky, aby prosadil svou vůli, a tak se nakonec po zdlouhavých jednáních musel spokojit s uherským trůnem, i když i zde byla jeho pozice velice vratká. Stejně razantně se však malopolská šlechta postavila i proti pretendencím na polský trůn mazovského knížete Siemovita IV., jenž se pokusil zajistit si vojensky nejenom polskou korunu, ale i ruku uherské princezny Jadwigy, kterou na trůn prosazovala malopolská politická elita. Následné uzavření polsko-litevské unie prostřednictvím sňatku Jadwigy a litevského knížete Jagella bylo oboustranně výhodným politickým aktem. Litevské politické reprezentaci zaručovalo vytvoření unie posílení politické a vojenské moci ve střetu s řádem německých rytířů. Pro polskou elitu pak uzavření unie znamenalo nejenom zvýšení politického významu Polska, ale i možnost hospodářské a mocenské expanze, jež byla úzce spojena i s šířením křesťanství. Přes všechny tyto expanzivní tendence však v následujících desetiletích nedošlo v litevském knížectví k zásadnímu rozrušení místních mocenských struktur, jež se zde vytvořily během 14. století.

Vytvoření polsko-litevské unie a polský nárok na christianizaci Litvy ovšem zapříčinily propuknutí nového nepřátelství mezi polským královstvím a řádem. Vyvrcholením mocenského soupeření byla válka v letech 1410–1411 a především polské vítězství u Grunwaldu, kde byla svedena jedna z největších středověkých bitev. Grunwaldskou porážkou řád ztratil nejenom některá území, především Žmuď, ale

tato bitva, jíž se účastnili i čeští žoldnéři, zasáhla řád i vnitřně. Po roce 1410 do něho přestala vstupovat západoevropská šlechta, jež ztratila perspektivu křížových výprav na litevské území. I po uzavření toruňského míru (1411) však zůstaly polsko-křižácké vztahy velice napjaté. Z válečných vřav se ovšem prostřednictvím originálních teologicko-filozofických úvah Stanislava ze Skalbmierze a Pavla Włodkowice o spravedlivé válce přenesly na rovinu intelektuálních diskusí – jejich disputace na kostnickém koncilu patří k nejvýznamnějším přínosům polských intelektuálů ke středověké politické filozofii. Porážka u Grunwaldu rovněž nově vyhrotila střet mezi řádem a jeho poddanými, především šlechtou a měšťany, kteří na počátku 40. let uzavřeli spolek namířený proti řádovým rytířům a v roce 1454 holdovali polskému králi Kazimírovi Jagellonskému, jenž území řádu inkorporoval k polské koruně. Tzv. třináctiletá válka, kterou tento akt vyprovokoval, byla ukončena druhým toruňským mírem (1466), jehož prostřednictvím se královské Prusy staly součástí polské koruny a řádové Prusy se definitivně přeměnily v léno polské koruny. Tím byla úspěšně dovršena polská expanze na sever, jejímž nejhmatatelnějším výsledkem bylo získáním gdaňského Pomoří, jež představovalo jednu z nejvíce urbanizovaných oblastí tehdejší Evropy. Tyto diplomaticko-vojenské úspěchy jistě přispěly i k tomu, že se Jagellonci stali v následujících desetiletích dominující středoevropskou dynastií, jež v rukou Kazimíra Jagellonského a jeho synů ovládla polské, uherské a české království. Ani vytvoření jagellonské střední, resp. středovýchodní Evropy – toto jednotící označení musíme ovšem vnímat jako nadsázku, neboť mezi „polskými“ Jagellonci na jedné straně a „českými a uherskými“ Jagellonci na straně druhé panovalo mocenské napětí, které vzájemnou spolupráci znemožňovalo – však nedokázalo polské království vyzvednout na úroveň západní Evropy.

* * *

Až dosud jsem se snažil ozřejmit některé kvantitativní ukazatele (hustota osídlení, rozvoj urbanizace, vytváření centralizovaného státu) polského opoždění za západní Evropou, jež i při své omezenosti představují téměř jediné údaje, které lze vzájemně srovnávat. Rád bych se nyní pokusil alespoň v hrubých obrysech nastínit polské zaostávání, resp. specifičnost Polska z hlediska vytváření stavovské monarchie a rozvoje kultury.

Opožděnost polského vývoje je zřetelně patrná v případě pomalého vytváření samostatné šlechtické obce. Jestliže česká šlechta dokázala prosadit svá politická práva již při jednáních o obsazení českého trůnu s Janem Lucemburským v letech 1310–1311, tak šlechta polská získala zásadní výsady – vyřazení cizinců z vykonávání zemských úřadů a placení žoldu šlechtě při vojenských výpravách do zahraničí – až v roce 1351, kdy na lublinském sněmu uznala dědická práva uherského krále

Ludvíka na polský trůn. Soudní pravomoci, jež se týkaly svobodného nakládání s majetkem a nezcizitelnosti šlechtického majetku panovníkem bez soudního rozhodnutí, si polská šlechta vydobyla až v roce 1422. Tento opožděný vývoj a oslabení centrální moci po smrti Ludvíka Uherského, kdy o přijetí nového panovníka rozhodla polská šlechta de facto zcela samostatně, vedly k výrazné parcelaci politické moci. I když se i v Čechách šlechtická opozice pokoušela v posledních desetiletích 14. století za vlády Václava IV. o cosi obdobného, přesto byl polský vývoj z tohoto hlediska mnohem dynamičtější a ve svých důsledcích měl zásadní vliv na politický život *polské šlechtické republiky* raného novověku. Zemský sněm, jenž v Čechách zůstal po celé období pozdního středověku nejvýznamnější institucí reprezentace a výkonu moci, ztrácel v Polsku v 15. století ve své celozemské podobě postupně na významu. Jeho pravomoci přebraly samostatné zemské sněmy malopolské a velkopolské šlechty – ve vyhrocené podobě od roku 1454. Od konce 14. století se v Polsku rovněž začaly prosazovat tzv. *konfederace* (mohli bychom je poněkud nepřesně přirovnat k českým a moravským *landfrýdům*), účelové spolky lokální šlechty. Protože však polský středověký stát zahrnoval několikanásobně větší území než království české, hrály zde od 14. století velice významnou úlohu, především v berních záležitostech, i krajské šlechtické sněmy, tzv. *sejmíky*, jejichž jednání se účastnili všichni příslušníci šlechtické obce určité správní oblasti a na nichž formulovali své politické požadavky, jimiž se musely řídit i sněmy jednotlivých zemí. V soupeření lokálních sněmů (na mnoha úrovních) se sněmem celozemským, jehož politickou prioritu se snažili prosazovat polští králové, nakonec získaly na významu v důsledku oslabení centrální moci právě sněmy zemské – malopolské a velkopolské.

Zásadní význam pro pochopení Polska v pozdním středověku má i velmi pomalý rozvoj polsky psané literatury. Ve srovnání s českým prostředím sice není tato zaostalost tak markantní, neboť ani v Čechách nevzniklo během 14. a 15. století příliš mnoho literárních textů, které bychom mohli považovat za původní, zaměříme-li však náš pohled na překladatelskou činnost, ocitáme se ve dvou odlišných světech. V českých překladech se od přelomu 13. a 14. století začíná objevovat především rytířská literatura, prozaická i veršovaná, v průběhu 14. století se pak postupně začíná stále více prosazovat i literatura náboženská, což do značné míry souvisí s intenzivnějším rozvojem vnitřní christianizace. I když se tento rozkvět náboženské a v nejvyšší rovině i teologické literatury před propuknutím husitské reformace setkával s nevolí latinsky orientovaných teologů, kteří kárali Tomáše ze Štítného za jeho překlady a adaptace mravoučných, náboženských textů, jejichž podstatu nemohou nevzdělaní laici pochopit, přesto se traktování náboženských témat v češtině stalo na počátku 15. století zcela obvyklým jevem.

Zřetelné zaostávání polsky psané literatury za českým vývojem pravděpodobně souvisí i s pomalým rozvojem polského školství, a to na všech úrovních. Univerzita v Krakově byla sice založena již v roce 1364 jako druhé studium generale na východ

od Rýna, protože však ve svých počátcích podobně jako univerzita pražská byla krakovská univerzitní korporace odkázána výhradně na přízeň panovníka a protože Kazimír zemřel již šest let po jejím založení, nebyla její činnost dostatečně zajištěna ani hospodářsky, ani profesně. Z těchto důvodů krakovská univerzita po celé 14. století skomírala. K jejímu rozkvětu došlo až po roce 1400 díky fundacím univerzitních kolejí králem Vladislavem Jagellonským, jeho ženou Jadwigou, a dokonce i krakovským biskupem. Svým charakterem byla krakovská univerzita univerzitou regionální (na rozdíl od pražské, která až do roku 1409 byla ústavem středoevropským, na němž studovali i studenti z Anglie či Skandinávie). Do Krakova přicházeli především studenti z oblastí polského království, ze Slezska, řádových Prus, Uher a posléze i z Litvy. Pro samotné fungování krakovské univerzity ve středověku byla jejím vzorem nepochybně univerzita pražská – především prostřednictvím obdobně úzkého vztahu studia generale a panovníka. Na rozdíl od pražské univerzity, kde v předhusitském období dominovala díky reformnímu proudu fakulta artistická (teologická fakulta přes svůj prvotní příklon k reformačnímu proudu svůj význam a rezonanci ve společnosti postupně ztrácela), hrála v Krakově nejvýznamnější úlohu fakulta teologická, na níž působili ve své době velice význační teologové, jako např. Matouš z Krakova, Stanislav ze Skarbimierza či Jan Štekna. Tato priorita teologické fakulty vyplývala především z misijních úkolů polského katolicismu po vytvoření polsko-litevské unie. Velice významný byl však i podíl univerzity na vytvoření argumentačního arzenálu v soupeření polského království s řádem německých rytířů, neboť zástupci krakovské univerzity zastupovali krále jak na všech pozdně středověkých reformních koncilech, tak i při jednáních, jejichž prostředkovateli byli říšští panovníci. Oproti českému prostředí se v Polsku prosadila idea konciliarismu, jenž zcela zásadně určoval politickou i doktrinální orientaci polského duchovenstva.

Značný věhlas ve středověku získaly i některé katedrální školy, především hnězdenská, jež de facto plnila funkci artistické fakulty, na níž se vyučovala i teologie a kanonické právo. Naopak klášterní školy ve 14. a 15. století příliš velký význam neměly. Jejich vzdělavatelský význam pro rozsáhlé polské království ještě umenšovala relativně nízká hustota klášterní sítě ve srovnání se západní Evropou a dokonce i s Čechami. Podobná situace v Polsku panovala i v případě farních škol. Do poloviny 15. století zde institucionalizované farní školy existovaly pouze ve význačnějších městech. Naopak v městečkách a na venkově farní školy nenajdeme (v českém království ano). K mohutnému rozvoji farních škol dochází až na konci 15. století, pravděpodobně v úzké vazbě na vznik mnohem hustší farní sítě (i tak ovšem byla hustota farní sítě v Polsku oproti Čechám velice nízká – v pražské arcidiecézi připadala jedna farnost asi na 21 km^2, v hnězdenské arcidiecézi v nejosídlenějších oblastech asi na 44 km^2 a v celé oblasti dokonce na 75 km^2). Budování nových farností jak ve starých polských sídelních regionech, tak i ve velmi zaostalých, dříve pohanských oblastech na severu a východě království, vytvářelo mnohem lepší podmínky pro zakládání

nového centra církevního života, jehož součástí byla i škola, která scholárům poskytovala elementární znalosti čtení, psaní a počtů. Tato strukturální proměna na přelomu 15. a 16. století dokonce vedla k tomu, že v Polsku fungovalo oproti českému prostředí – v této době poznamenanému nedostatkem duchovních a rozrušením farní sítě (katolické i utrakvistické) – farních škol mnohem více. Tento fenomén mohl mít ve svém důsledku zásadní vliv na dynamický rozvoj polsky psané literatury v 16. století. Srovnávací studium učené a lidové kultury či literatury v Polsku ve vztahu k ostatním oblastem střední Evropy však prozatím zůstává jednou z nejméně odhalených tváří polského podzimu středověku.

V těchto několika hrubě načrtnutých úvahách jsem se pokusil naznačit základní problémy života polské společnosti ve 14. a 15. století. Jejich srovnávání se situací v českém království zcela zřetelně ukazuje, že polský vývoj nebyl nijak specifický a že polský středověk patří do obrazu pozdně středověké Evropy, odkud ho čeští historici svým nezájmem často vytěsňují. Zároveň bych rád zdůraznil skutečnost, že hlubší poznání polského vývoje může zcela zásadně přispět i k hlubšímu pochopení problémů českého středověku, které nelze nazírat izolovaně, jak se to většinou děje. Bez vnímání území na sever a východ od nás se totiž po mém soudu nemůžeme dozvědět nic nového o sobě samých – a o to by mělo jít při myšlení o dějinách především.

MARTIN NODL (1968) vystudoval historii na FF UK. V současné době je redaktorem nakladatelství Argo, kde řídí dvě ediční řady – Každodenní život a Historické myšlení, a zároveň pracuje v Ústavu pro klasická studia AV ČR. Zabývá se medievalistikou. Z mnoha periodik, v nichž dosud publikoval své studie, články či recenze, uveďme alespoň Dějiny a současnost, Listy filologické, Český časopis historický, Minulostí západočeského kraje, Lidové noviny, Nové knihy.

*Léta 1004 ten Boleslav, král polský, z ponuknutí Kochana Vršovce s množstvím lidu válečného do Čech vtrhl, mnohých míst i Prahy se zmocnil, Oldřicha knížete skrze křivou žalobu při císaři do těžkého vězení přivedl, z kteréhožto zázračně vysvobozen a do Če*ch přenešen byl.

Země dobrá, to jest Země česká. Brno 1998, s. 91

MARTIN GAŽI / „DOTĚRAVÍ JIDÁŠI“
(ODROBINKY Z DĚJIN ČESKÉHO ANTISEMITISMU)

V druhé půli dlouhého 19. věku, zvláště pak od let šedesátých, byla mezi českou intelektualitou poměrně rozšířena móda poznávacích cest na evropský východ. Středoevropští cestovatelé si domů přiváželi dojmy vpravdě přerozličné. Jejich škála sahala od nekritického nadšení až po obdobně nekritické zhnusení. V rámci širokého vějíře zkušenostmi modifikovaných názorů i ideově filtrovaných vjemů se našlo jen několik málo skutečností, které byly většině vnímatelů společné. Rozhodně však mezi ně náležel podiv nad specifikami židovské komunity (především) v Haliči, tedy dle přiznaného vyznání asi jedenácti procent obyvatelstva tohoto nepříliš rozsáhlého regionu na pomezí civilizací a kultur, asi osmi až devíti set tisíc lidí, pohybujících se zhusta na periferii společenského žebříčku.

Nebylo tehdy českého cestovatele, který by se nepozastavil nad množstvím Hebrejců v Polsku, Haliči a Malé Rusi; nebylo téměř jediného, který by k nim vyjádřil vřelejší sympatii. Týkalo se to jak těch, kteří vzešli z prostředí měšťanského, tak i venkovanů. ANTONÍN VLASÁK, jenž by mohl být pokládán za prototyp českého vystěhovalce na Rus, patřícího k migrační vlně šedesátých let (byl dokonce organizátorem celé vystěhovalecké kolony, zahrnující několika rodin z Křivoklátska), psal přátelům do Čech dopisy, plné velmi syrových zjištění. „*Skrze Čechy, Moravu, Slezsko ještě to ušlo, ale v Polsku – Krýste! to jsme cestovali úplných 18 dní, to byla radost! Tu bylo hladu, žízně, nečistoty a nepořádku! Hostince spíš chlívu pro prasata podobní, nežli pro lidi, vších plna krčma a vůbec takový nečistoty, že kdybych byl slabší nátury, bych musel nemoci podléhnouti jak skorem všecky naše lidi, 38 duší, ale chvála Bohu nestalo se mi ničeho, ačkoliv jsem dost vystál neb hlad a žízeň byla, ale kterak to umořit v takovéto pazdině asmradu!*“ Až do Lvova nenašel jediné „*holbičky*“ piva, což jej rmoutilo snad ze všeho nejvíc. Příčinu obtíží připisoval skutečnosti, že „*všecky krčmy samý žid*“, a s trpkým povzdechem dodával: „*židi vůbec Polskem hýbají*“. (Citováno z Vlasákova dopisu Adolfu Paterovi z 10. 9. 1864.)

EDUARDA VALEČKU, autora rusofilských brožurek pro vystěhovalce, vlastníka a správce ruské výstavky a později též nakladatele (byl mj. spoluvlastníkem známé Grégrovy firmy), nemile překvapil nával židů ve vlaku při cestě z Královce. Jejich odsudek, zaznamenaný na konci dubna 1869 v dopise rodičům,však formuloval o poznání intelektuálštěji: „*Ze všech tváří viděti jen kšeft a bažení po výdělku, po penězích.*“ Ulevilo se mu, až když si našel kupé, do něhož se tito již od pohledu cizorodí lidé nedostali.

Pohled skrze okénko železničního vagonu byl pro české zkušenosti se středovýchodním židovstvem příznačný. Poeta VÍTĚZSLAV HÁLEK to ve fejetonu o vlastní cestě do Krakova (podnikl ji v roce 1862) nemohl popsat přesněji: „*Čím dále přijíždíme do Polska, tím více vidíme židů. Vesnice se jimi hemží. A nesejí a nepředou, a přece se živí.* [...] *Jaká to mládež, majíc dlouhé šosy černých hábitů až po paty, kučery nad uchem až po bradu a na hlavách ty vyhlobené pukličky, člověk se lekne té mládeže, jež by dle obleku mohla již sedět mezi zákoníky a farizeji, kladouc záhadné a chytlavé otázky*."

JOSEF HOLEČEK ve vzpomínkách na cestu do Ruska (uskutečnil ji r. 1887) šel ve výrazových expresivech asi nejdál. Jeho hnus nad odlišnými bližními se v těchto pasážích jeví zvlášť odpudivým. „*Špinaví, otrhaní, rozcuchaní, vychrtlí jako sedm hladových let, nahrblí, zkroucení, nosatí plíží se líně po každé cestě, po každé pěšině, ano i podél trati. Žádný není bez mastných pejzů při uchu a rance na zádech*."

V té chvíli, kdy se exotický houf za sklem proměnil v tělesně blízké spolucestující, český turista většinou propadal bezmeznému opovržení, hnusu či dokonce panice. „*Křičí, ryčí, vříškají, vyjou, prskají, že přehlušují hluk vlaku*," zapsal si Holeček. Při přejezdu hranice ruské říše se hrozil pláče, křiku a svíjení pašujících židů před ruským úředníkem a pečlivě si zaznamenal, kterak si celník oprášil místo, kde se ho žid, „*obrovská veš, jež přetrvala potopu*", dotkl.

České národovce i vyznavače civilizované Evropy haličští židé uráželi nejen intenzitou hlasových projevů, ale i jazykem samotným. Z velké části totiž hovořili různými variantami jidiš, což českým uším – a nejen jim (nezapomínejme, že oficiálně tento jazyk neexistoval) – většinou znělo jako „*zpotvořená hantýrka*" (citováno z textu V. Hálka). V případě, že užívali polštiny, vyvolávali nevoli „*przněním*" gramatiky starobylého slovanského jazyka. Za terč nenávistnému opovržení pak většinou sloužily reklamní vývěsní štíty na židovských obchodech (kupř. v armádně velmi promigrovaném Przemyślu).

Židé též provokovali jinakostí tělesného zjevu a ošacení. Poslechněme opět Hálka: „*Přisedli k nám tři židé v dlouhých černých hábitech, vlasy nad uchem stočené jako tesařskou třístku, jako pražský makarónek, hlavy vzadu a na temeni zcela oholené*." Jak se dozvídáme z dopisu, který v květnu 1874 adresoval SVATOPLUK ČECH svým rodičům, za Lvovem si přisedli do vedlejšího kupé dva ortodoxní polští židé. Ihned vzbudili pozdvižení. „*Oblékli* [se] *do jakýchsi rochetek, nasadili na čelo jakousi dřevěnou černou kostku a modlili se, brebenčíce a klaníce se ustavičně bez nejmenšího ohledu na ostatní pasažéry*."

Leckterý český civilizovanec se štítil i pouhého dotyku nečistě vyhlížejících lidí. Svatopluk Čech užíval – v obavě před nakažlivými chorobami – desinfekci. „*Kdykoli takový židák o mne svým usmoleným kaftanem zavadil, zaškrábl jsem se mimovolně v hlavě a sáhl do kufru pro lahvičku*." Na počátku 90. let, v době, kdy na Ukrajině a jihu Ruska řádila epidemie cholery, se musel najít obecně přijatelný viník. Ti pejzatí

byli první na řadě. V polovině června 1893 uprostřed tlačenice slavútského trhu zaháněl malíř FERDINAND ENGELMÜLLER chorobné zárodky tak, jak mu to tehdy doporučovaly obecně rozšířené představy. Vše si zaznamenal do deníčku: „*Práce nadmíru neklidná, neboť množství lidů, vlastně židů, se kol neustále tlačí. Nemohu jinak, než někdy dost drsným způsobem je zahánět, načež ale zdají se být tu zvyklí, neboť je neurazí. Jeden dobrý muž mi pomáhal v tom, nazývaje je „cholerovými židy". Ovšem, nutno v takové společnosti co možná nejvíc kouřit.*" PAVEL PAPÁČEK, učitel, geograf, překladatel a jeden z nejvýkonnějších redaktorů Ottovy Ruské knihovny, si – v textu vydaném v rámci pedagogické řady „Knihovna českých dětí" – ostentativně hnusil vodku zakoupenou ve špinavé židovské kořalně a stěžoval si i na drzost „*dotěravé čeládky*" židovských dohazovačů (neopomněl přitom vypodobnit jejich „*jidášské obličeje*"), kteří se na nádražích jeden přes druhého nabízeli za průvodce doporučujíce zaručeně dobré ubytování. Vinu za zahmyzenou hotelovou postel pak nesváděl na nikoho jiného než na ony židovské „*darebáky*", kteří mu podnik doporučili, a při procházce po Podvoločisce se otřásal odporem již při pohledu na plakát s židovskými jmény (cesty na východ absolvoval v letech 1896, 1899 a 1901). Odpovídá to zážitkům J. Holečka, který si roku 1887 odnesl z Tarnopole jediný dojem, a to špínu „*nechutných*" židovských krčem a hotelů.

F. K. ŠNEPP ve fejetonu pro Zlatou Prahu „*varšavským jidášům*" nejen kladl za vinu, že Poláky poštívají proti Rusům, ale ošklivil si též „*pomazané tváře*" židovských prostitutek a zeleninu, které se dotkly „*nevábné*" ruce židovské obchodnice. Podobně bychom mohli pokračovat dál a dál.

Pejzaté zjevy provokovaly k razantním antisemitským výlevům. Ve Světozoru (roč. 1871) kladl F. ROHR do protikladu židovskou „*nesmírnou hľtavosť a škodlivou úlisnou podnikavosť*" a slovanskou „*dobročinnosť a líbeznou srdečnosť*". JINDRA IMLAUF, fyzicky poznamenaný literát z pražského Nového Města, užíval po pětatřiceti letech slova velmi podobná. Z knihy Za ruskou hranicí se dozvídáme, že hlavní problém Poláků nevězel v potýkání s Němci a Rusy, nýbrž s „*upírovou*" židovskou rasou. „*Živel židovský rozlil se celou Haličí a není k prospěchu; okupoval všechny výhodné pozice.* [...] *Žid jest jen trpěným cizincem, nuceným žíti životem nájemníka s ohledem k domácímu pánu. Snad namítne někdo, že ze stanoviska lidskosti není jednání takové správným; snad. Ale zná ona rasa ohledy, zná zásady lidskosti? Zná jenom sebe a heslo svoje: účel světí prostředek*."

To, co v české společnosti doma pouze doutnalo a projevovalo se jen výjimečně a příležitostně, se v konfrontaci s mnohem drsnějším prostředím projevovalo přímo a bez pozlátka. Cestovatelskými ústy a pery poté proudily výlevy nanejvýš kalné. Haličské židy si ošklivili dokonce i ti, kteří vzešli z českého židovského prostředí. Ukázkovým dokladem může být zkušenost RICHARDA WEINERA. Když byl na jaře roku 1909 vyslán na vojenské cvičení do Przemyšlu, hrozil se především všeobecné špíny a hluku. Obé přirozeně spojoval se židovským etnikem. V květnu

1909 své zážitky barvitě popsal v dopise rodičům: „*Z prvého hotelu jsem utekl, měli tam černé prádlo. Tak jsem řekl trägrovi, aby mě vedl do křesťanského hotelu. Ale trägr byl sám žid. A vedl mě, rozumí se, zase k židům. A pak mě dopravil do lázní, tam jsem se spíš umazal než umyl, a když jsem šel odtud, měl jsem ve vlasech veš. Ve vlaku jeden polský žid plival, že se obracel žaludek. Upozornil jsem ho, plival dál. Tož jsem jej udal.*“

Filochasidské podivíny typu JIŘÍHO LANGERA (bratr mnohem proslulejšího Františka) nutno chápat jako naprosté výjimky, stvrzující zákonitost obecného pravidla. Do obdobné kategorie, ovšem mnohem bližší horizontu Středoevropana daného období, možno zařadit černovickou zkušenost filologa, překladatele a předního českého žurnalisty (působil jako vídeňský parlamentní zpravodaj) JOSEFA PENÍŽKA. V bukovinském centru jej – oproti zkušenostem všech ostatních – mile překvapila čistota (pro doklad můžeme sáhnout do knižně vydaných pamětí). Následně se jí jako mocnou zbraní oháněl v polemikách s antisemity. Vlastně tenkrát ani o polemiky nešlo. Všichni řičeli, že to je černočerné, a tak se musel najít někdo, kdo si zahartusil o běli. K jádru věci nesměřovalo ani jedno ani druhé. V sobotu si na lavičku mezi svátečně ustrojené židy přisedl – dle dostupných informací – snad jedině překladatel a majitel amerického pasu VÁCLAV ALOIS JUNG (do carské říše vyjel v r. 1901). Učinil tak ovšem jedině proto, aby si mohl s poněkud hulvátskou přezíravostí vychutnat pohled na procesí k częstochowské Matce Boží…

Toho, co na evropském středovýchodě životem židovského společenství opravdu hýbalo, si naprostá většina českých odsuzovačů vůbec nepovšimla. S pohrdáním hleděla na sionisty i na ty, kteří se germanizovali či polonizovali. Nezajímala se ani o kulturně asimilační snahy lvovského radního a poslance Bernarda Goldmana, ani o alternativní nazírání na svět v ortodoxních chasidských komunitách. V popisech „*židovské zhouby*“ se nechávala vláčet především ryze subjektivními stavy a velice snadno si je objektivizovala. Vztek nad vší uvelebenou v pěstěných kučerách pak metamorfoval do dalekosáhlých rozsudků nad úhrnnými rysy kultur a civilizací.

Čeští publicisté dokázali ve svých komentářích jednou větou odsoudit ukrutnou bídu i tzv. nenasytnou hrabivost všeho myslitelného židovstva. Čtenářům to nevadilo, právě naopak. Fráze je utvrzovaly v pohodlných myšlenkových stereotypech, a to se ostatně cenívá až dodnes.

* * *

Podědili jsme hejna otazníků. Stála za českým antisemitismem pouhá pohodlnost? Jakou úlohu v tom všem sehrával iracionální pocit ohrožení, třes nad rozšiřující se propastí v srdeční oblasti vlastní identity? Proč se tak neplodně vybíjel právě na těch vzdálených a slabých (vydávaných za blízké a silné)? Pouze ze slabosti? Nebo též ze

(vcelku oprávněné) potřeby přehledných a nezpochybnitelných sebevymezovacích znaků? Kdesi pod čárou si snad můžeme přisadit i tázání vpravdě kacířské – nezakládal se náhodou tento druh lehce manifestovatelného opovrhování na jiném, skrytém, mnohem podstatnějším a nebezpečnějším? Na pečlivě skrývaném (však o to bezbřežejším) opovržení sebou samými?

Ať již si odpovíme jakkoliv, souhrnně lze konstatovat jediné: přesvědčit sebe i jiné o zkreslenosti obecně vládnoucích představ zvládnou pouze ti nejsilnější; jen málokdo totiž dokáže z tváře znovu a znovu stírat sliny. Především ty vlastní.

LITERATURA

Materiály z pozůstalostí českých literátů uložené v Literárním archivu PNP na Strahově a ve Starých Hradech (fondy: Ferdinand Engelmüller, Adolf Patera, Eduard Valečka a Richard Weiner)
Svatopluk Čech, Rodičům (usp. Ferdinand Strejček), Praha 1946.
Vítězslav Hálek, Obrázky z cest, Praha 1958.
Josef Holeček, Zájezd na Rus I.–II., Praha 1924.
Jaromír Hrubý, Ze světa slovanského I.–II., Český Brod – Praha 1885–1887.
Jindra Imlauf, Za ruskou hranicí, Praha b. d. [1906].
Václav Alois Jung, Půl roku v carské říši. Obrázky z Ruska, Praha b. d. [po 1901]
František Langer, Byli a bylo, Praha 1991.
Jiří Langer, Devět bran, Praha 1937.
Josef Penížek, Z mých pamětí. Z let 1878–1918 I.–III., Praha 1922–24.
F. Rohr, Život židů v Polště a Čechách, Světozor 5, 1871, s. 158–9, 171–2, 184–6.
F. K. Šnepp, Varšava, Zlatá Praha 25, 1908, s. 533.
Eugeniusz Duda, Krakowskie judaica, Warszawa 1991.
Heiko Haumann, Dějiny východních Židů, Olomouc 1997.
Stanislaw Grodziski, Wzdluż Wisly, Dniestru i Zbrucza. Wędrówki po Galicji dyliżansem, koleją, samochodem, Kraków 1998.

MARTIN GAŽI (1972) vystudoval kulturní historii na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Zabývá se Ruskem, Richardem Weinerem a kostelním mobiliářem. Pracuje v českobudějovickém Památkovém ústavu. Uspořádal sborník studií Ná/Po/PrůZOR NA RUS (1996), kromě Souvislostí publikoval v Iniciálách, Tvaru, Iluminaci a Rmenu.

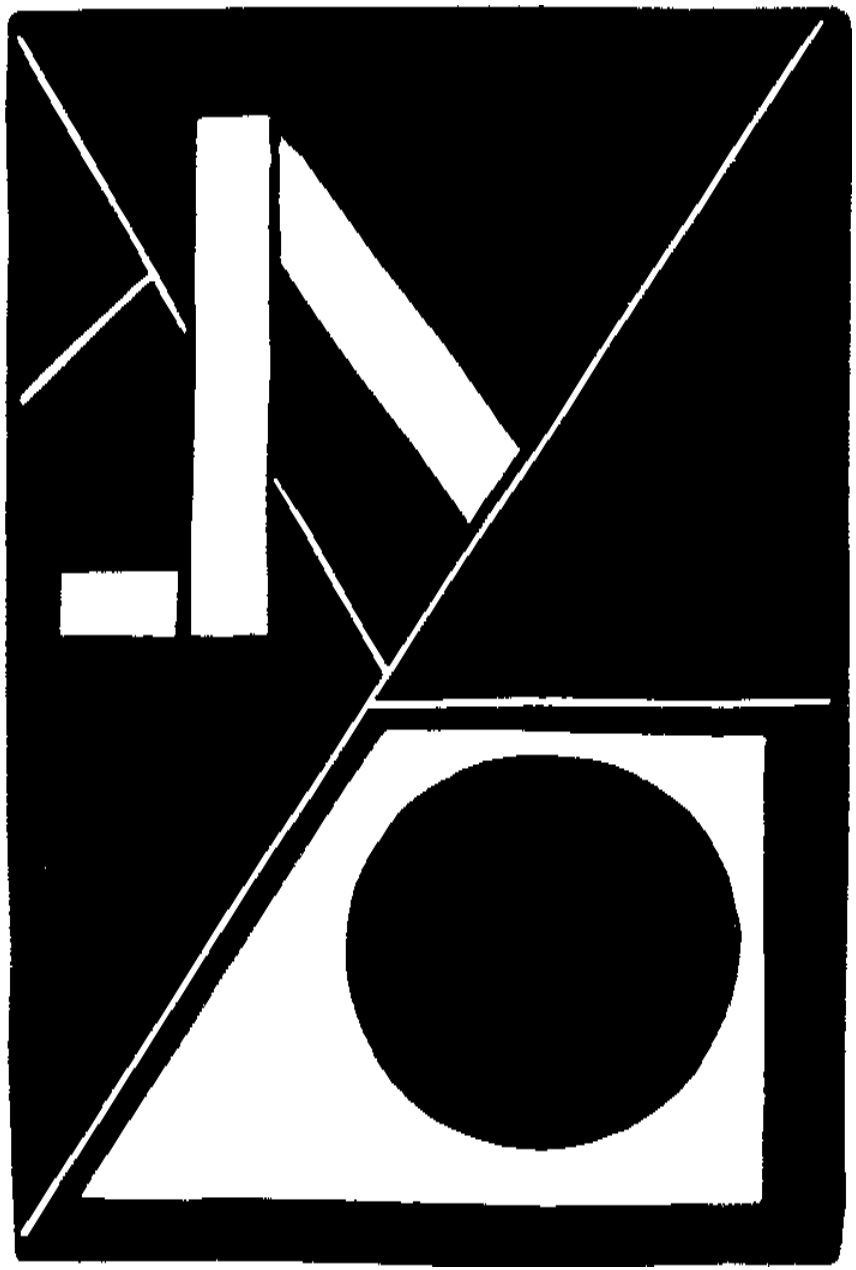

JANUSZ TAZBIR / BEZ SHAKESPEARA A MOLIČRA...

„Neztrácejte drahocenný čas stíháním Evropy – nikdy ji nedohoníte.“
Witold Gombrowicz

Dějiny zemí, ležících ve středovýchodní části našeho kontinentu, probíhaly ve znamení vleklé války o zmenšení vzdálenosti, která je dělila od Západu.

Lidé si to začali uvědomovat již velmi záhy. V roce 1566 psal Jan Żołczyński, jenž pocházel z Mazovska, svým italským přátelům, že „za tu trochu civilizace a vědění, které v Polsku máme, skutečně vděčíme Vaší vlasti a Vám, jejím učencům“. Již Andrzej Frycz Modrzewski upozorňoval na civilizační závod, který v Evropě probíhá již od nepaměti. Odvolávaje se na První list sv. Pavla Korintským (1 K 9, 24), pobízel Poláky, aby se ho aktivně účastnili, protože přece nejsou ani chromí, ani málo schopní. Proč by tedy měli Poláci tolik zaostávat „za celou kolonou běžců“, píše autor díla *O nápravě Rzeczypospolité*, navazuje na sportovní terminologii užívanou již v antice.

Přestože od poloviny 17. století začíná postavení Říma postupně zaujímat Paříž a francouzština vytěsňuje latinu, problém oné distance zůstává nadále aktuální.

„POLSKO JE TEPRVE V 15. STOLETÍ...“

Avšak až v osvícenské době se naše intelektuální elita začala tímto problémem vážně znepokojovat. Mimo jiné o tom svědčí bolestné konstatování Stanisława Staszici: „Polsko je teprve v 15. století a celá Evropa již zakončuje 18. věk.“ Jeho vynikající současníci vyslovovali podobné, a dokonce ještě mnohem pesimističtější závěry, podle nichž se polská civilizace nachází na úrovni 14. století nebo ještě v dobách dřívějších. Józef Wybicki se přímo ptal, zda není obrazem „desátého věku“.

Jejich názory jistě neznal Zygmunt Krasiński, který ve slavném, mnohokrát uváděném listě svému otci z roku 1836 odpíral naší kultuře jakoukoliv originálnost: „Existuje polská poezie, architektura, malířství nebo hudba? Měli jsme kdy něco polského vyjma žoviálnosti?“ Stejně pesimisticky hodnostní náš distans Stanisław Brzozowski, jenž jeho počátek vidí teprve v 17. století. Obdobný názor zastával i Zenon Szpotański, který před deseti lety psal, že právě v té době má počátek „fatálnost Rzeczypospolité“. Přestala se totiž podílet na intelektuálním vývoji západní Evropy, který tvořila tvůrčí síla Galilea a Keplera, Cervantese a Shakespeara: „Poprvé od mnoha století nemají tyto jevy v Polsku dokonce ani slabý ohlas.“ Toto konstatování však není přesné, neboť na jedné straně se toho o Galileovi a o jeho teoriích u nás v 17. století vědělo velmi mnoho a na straně druhé nejenom v Polsku, nýbrž i v celé Evropě se hlubší povědomí o díle Cervantese a Shakespeara rozšířilo teprve v 18. století.

Polsko v 16. století podle názoru Szpotańského „stoupalo vzhůru“, ale již přelom 16. a 17. století vedl k úpadku. Přesto jsme však ani v době renesance nevydávali spisovatele srovnatelné s Montaignem či Rabelaisem nebo utopistu formátu Thomase Mora. Jejich díla byla v Polsku překládána až ve 20. století; do té doby je znalo sotva několik desítek osob, jež se ostatně na autora *Gargantuy a Pantagruela* dívaly s odporem, podobným tomu, jakého se mu tehdy dostalo v jeho vlasti. Podobně se to má s recepcí filozofického myšlení Pascala nebo Descarta. Ačkoliv Shakespearova dramata byla u nás hrána již v první polovině 17. století (německy) v královském Zámku ve Varšavě a v některých městech Královských Prus, Mauryc Mochnacki ještě v roce 1831 psal, že nemají „žádnou moc nad naším duchem“. Hluboko v paměti mu utkvěla recenze Gazety Krakowske, která u příležitosti uvedení *Hamleta* (1817) konstatovala: „Shakespearovy tragédie mohou dnes být pokládány pouze za starověké památky. Kritika si nevezme na svá bedra tíhu trápit se jejich rozborem.“

Po celá staletí bylo měřítkem velikosti spisovatelů žijících v téže době jejich srovnávání s vynikajícími duchy období antiky. Maciej Kazimierz Sarbiewski byl např. nazýván „křesťanským (nebo sarmatským) Horaciem“ a Klemens Janicki „polovičním Ovidiem“. Ještě Kazimierz Brodziński, když srovnával Kochanowského s Ronsardem, Molière s Krasickým či Goetha a zároveň autora idyly *Luiza*, Jana Henryka Vosseho (1751–1826), se Szymonem Szymonowicem a Bartłomiejem Zimorowiczem, zároveň postaru nazýval autora *Odprawy poslów greckich* soudobým Horaciem a Krzysztofa Opalińského Juvenalisem. Notabene porovnávání později zcela zapomenutého Vosseho s autorem Fausta má dnes mimoděk komickou příchuť. Před více než sto lety rozzlobeně vystupoval proti podobným porovnáváním dnes zapomenutý literární kritik Julian Kaliszewski. Podle jeho názoru mají Poláci podivuhodný zvyk spojovat svou starostlivost o čest s nízkým oceňováním vlastní důstojnosti. Naše spisovatele těší, když některého z nich nazvou polským Molièrem nebo Shakespearem, ale „cožpak je možné, aby Francouzi nazývali Molièra francouzským Fredrem a Angličané Shakespeara anglickým Słowackým?“ – ptal se Kaliszewski. Witold Gombrowicz kritizoval ty, kteří považovali Zbigniewa Uniłowského za „polského“ Balzaka, a vykřikoval: „Ach, ti polští Balzakové, Dickensové, Proustové!“ Podle Gombrowiczova názoru nepotřebujeme polské Balzaky, ale někoho, kdo by se nikomu nepodobal a o němž by se ve Francii říkalo: „Ó, tento náš spisovatel, to je francouzský Uniłowski!“

S KÝM SROVNÁVAT?

Každé srovnávání s sebou nese nevyhnutelné tázání po kritériích, podle nichž se srovnává. Je zcela jasné, že koryfeové naší literatury se jak věhlasem, tak i vlivem na písemnictví jiných zemí nemohou rovnat svým západním „kolegům“ na literárním

Parnasu. Jazyková bariéra zároveň způsobila, že ani umělecká úroveň jejich děl nemůže být základem pro srovnávání: arcidíla, především básnická, mají tu smůlu, že zřídkakdy najdou kongeniálního překladatele. Za této situace zůstávala jediným srovnávacím kritériem morální převaha.

Z tohoto důvodu Kazimierz Brodziński (1819) ujišťoval, že Andrzej Maksymilian Fredro rozhodně převyšoval La Rochefoucalda, jehož pesimismus zasluhuje „poctivou kritiku, poněvadž filozofie přiznala vyšší principy lidskému předurčení a náchylnostem“. Jak je možné srovnávat „krásné morální zásady“ našeho statisty s dvořanem, „jehož prezentuje spíše šprým než hloubka“. V obsáhlém pojednání o čerstvě vydaném překladu *Maksym i nauk moralnych* přiznal Brodziński La Rochefoucauldovi skutečný spisovatelský talent („znamenitý styl“), ale zároveň tvrdě pohaněl jeho morální postoje a pesimistický pohled na lidskou přirozenost. Zato polský autor *Przysłow mów potocznych...* je zapálený patriot, „muž naplněný zbožnými a vlasteneckými ctnostmi“. La Rochefoucauld pouze ponižuje člověka, vysmívaje se jeho slabosti, zatímco Andrzej Maksymilian Fredro „zobrazuje ctnost i pravdu v celém jejich podmanivém světle“, a tak „ducha i srdce jimi vzdělává, vybrušuje a povzbuzuje“. Dobrák Brodziński rovněž nepochybuje o tom, že by se Jan Paweł Woronicz vyrovnal Dantemu nebo Miltonovi, kdyby veškerý svůj čas a pozornost zasvětil psaní. Toto hodnocení zopakuje Adam Jerzy Czartoryski v *Pochwale Jana Pawła Woronicza* a k oběma jmenovaným autorům připojí ještě osobu Tarquata Tassa.

K morálním kritériím se uchyluje rovněž Mickiewicz, když ve svých pařížských přednáškách (1841) staví Reje mnohem výše než Michela de Montaigne. Ten druhý žil pouze v knihách a sám v sobě, kdežto polský básník čerpal inspiraci z Bible a z přírody. Autor *Zkoušek* „říká o manželství, co mu slina přinesla na jazyk“, naopak Mikołaj Rej pojímá toto téma velmi vážně; podobných srovnání se u Mickiewicze vyskytuje velmi mnoho. V současnosti se škála porovnávání značně rozšířila: Wacław Potocki bývá srovnáván s Miltonem, ačkoliv autor této teze (C. Backvis) přiznává, že to vzbuzuje mnoho pochybností. Ještě více výhrad vyvolává označení Frycze Modrzewského za „polského Mora“ a Jana Brožka za „sarmatského Pascala“. A to všechno pouze na základě toho, že oba ve svých pamfletech bojovali proti jezuitské kazuistice.

Jediným naším protijezuitsky laděným dílem, jež by počtem vydání nebo věhlasem (nikoliv však uměleckou úrovní) mohlo soupeřit s *Prowincjałkami*, byla slavná *Monita secreta* (1612) Hieronima Zahorowského. Téměř světový věhlas získaly nejenom díky formě (Zahorowski umně napodoboval tajné instrukce mnišských řádů), ale i díky jazyku, v němž bylo napsáno první vydání *Monit* (postupně přeložených z latiny do mnoha jazyků). Již dříve připomenutá jazyková bariéra (*polonica non leguntur*) představuje podle některých názorů zásadní příčinu nízkého kursu našich akcií na celoevropské kulturní burze. Něco na tom bude: „Stali by se slavní Rumuni Ionecsko a Cioran slavnými, kdyby psali ve svém rodném jazyce a nikoliv francouzsky? Mrożkovy divadelní hry jsou často srovnávány s Ionescovými, avšak

Mrožek nedosáhl i přes nesporné úspěchy stejného věhlasu," píše Zofia Bobowiczová (*Kultura paryska* 11/1996).

Relativně nejsnadněji lze vysvětlit skutečnost, že v polském prostředí (až do 18. století) neexistují utopická díla. Vznikají totiž za podmínek, v nichž se na žádný způsob nemohou uskutečnit. Požadují všechno, protože nemohou ničeho dosáhnout. Maximalismus velkých utopistů vyplývá z jejich nevíry v reálnost jakékoliv změny vztahů. Proto také v době skutečně prováděných reforem, jimiž byl polský politický život v 16. století ovládán, nehledali lidé náhradu v podobě ideálního uspořádání kdesi na jakémsi ostrově tohoto světa.

TAK DALEKO ZA EVROPOU

Následující linie obrany, jež byla vytyčena již v minulém století, se odráží v tvrzení, že již velmi záhy jsme byli zaměstnáni především obranou západu Evropy, a proto jsme nemohli rozvíjet naši kulturu na té úrovni jako Západ. Vedli jsme totiž zápasy, jež brzdily pokrok naší civilizace a na úkor toho stavěly před Evropou „štít, za nímž mohli křesťané šířit osvětu" (K. Brodziński). Ve skutečnosti však Rzeczpospolita fakticky plnila úlohu obranného valu pouze několik desetiletí v 17. století. V dřívějším i následujícím století Polákům nikdo nebránil v intelektuálním soutěžení s Francií, Itálií, Anglií či Španělskem. Účast dvou posledně jmenovaných v dobývání jiných světadílů nijak nezabránila Shakespearovi či Miltonovi, resp. Cervantesovi či Lope de Vegovi v tvorbě, naopak je obohatila o nové, exotické prvky.

Nic naplat. Musíme se smířit s tím, že literární symboly, které dodnes určují kulturní život Evropy, nevznikly u Visly, Varty, Němenu či Dněpru: mám zde na mysli postavy don Quijota a Hamleta, Harpagona a Misantropa, Dona Juana a Fausta. Takoví hrdinové naší literatury jako „Siłaczka" nebo „doktor Judym" zůstali symboly výlučně v Polsku a nezdá se, že by vzbudili zájem v sousedních krajích, dokonce ani ne ve slovanských. Přes veškeré sympatie k těmto postavám polských lékařů a učitelů, kteří v našich očích působí starosvětsky a spíše směšně, je velmi těžké spojovat s Żeromského hrdiny obecně lidské a nadnárodní poslání.

Velice často jsme si zvykli opakovat, že angažovanost literatury 19. století ve službách národa snížilo její cenu v očích těch národů, které měly svůj vlastní stát a které válka Poláků za nezávislost příliš nezajímala. Naproti tomu vojenské úspěchy Ruska a jeho teritoriální i politická expanze si v jisté míře razily cestu prostřednictvím Čechovových dramat nejenom na evropskou, ale i na americkou scénu. To samé se dá říct o popularitě F. M. Dostojevského, který v *Běsech* opravdu prorocky vylíčil cestu, po níž se budou ve 20. století ubírat totalitní evropské státy. Vedlejší příčinou popularity tohoto spisovatele na Západě mohlo být i to, že ruské velvyslanectví v Paříži vyplácelo francouzským kritikům a novinářům celkem vysoké sumy za popularizaci

jeho díla. Neustále se mluví o aktuálnosti poslání velké ruské literatury 19. století, jež spočívá v poslušnosti malého, obyčejného člověka přede všemi stupni moci. Například v americké literatuře byl však tento problém silně potlačen, a přesto bývá překládána do mnoha jazyků. Nelze se tudíž ubránit dojmu, že na světovém věhlasu Hemingwaye, Steinbecka nebo Faulknera se do jisté míry podepsalo mocenské postavení USA ve 20. století.

Všechna tato konstatování ovšem ještě nevysvětlují tu skutečnost, že Polsko postrádá autory velikosti Cervantese, Rebalaise, Molièra nebo Shakespeara. Tento stav je jistě spojen s mládím naší civilizace ve vztahu k Západu, s nedostatkem „podhoubí" v podobě mnoha výtvorů průměrné úrovně, z něhož vyrůstají arcidíla. Přes celá dvě století – patnácté a šestnácté – jsme s úspěchem doháněli západní Evropu. Naopak v následujících staletích, kdy se západní Evropa tolikrát nalézala na „civilizačním rozcestí", Sarmatům v tomto dohánění vždy něco překáželo. V 17. století války a útoky nepřátel, v 19. století dělení Polska, ve 20. století politické ujařmení, vnucující Polsku takový hospodářský systém, jehož realizace se v praxi ukázala být utopií. V důsledku těchto vlivů máme nyní asi stejně velkou šanci dohnat západní oblasti jako Latinská Amerika severní část kontinentu (mnohem reálnější se dnes jeví, že Španělsko dosáhne úrovně Anglie, která počínaje 16. stoletím stále více předstihovala vlast Dona Quijota).

GOMBROWICZ KONTRA LECHOŃ

Podobně jako v době Brodzińského, kdy Napoleonův pád zhatil šance na rychlé získání nezávislosti, stejně jako v letech „velké emigrace" (srovnej výše uvedené názory Mickiewicze o převaze Reje nad Montaignem), tak i při příštím vystěhovalectví, zaviněným Jaltou, se pečovalo o léčbu národních komplexů Poláků vskutku koňskými dávkami megalomanie. Jan Lechoń, jenž na podzim roku 1952 pobýval v New Yorku, vystoupil s přednáškou *Polská literatura a literatura v Polsku*, jež byla následně uveřejněna v londýnském časopise *Wiadomości*. Podle názoru autora *Karmazynowego poematu* jsme titány pera na úrovni Danta, Racina a Shakespeara měli, „básníky, již jsou rovni největším básníkům na světě". Ale protože jsme byli pohlceni svým národním osudem, nepodařilo se nám o tom Evropu přesvědčit. Tuto nevědomost západního světa o polských literárních úspěších nazval Lechoń „intelektuální Jaltou".

Zdá se však, že zájem naší literatury především o věc národa nevytvořil skutečné překážky. Vždyť jak kdosi správně napsal o autorovi *Fausta* – dokázal zobrazit „celé lidství v kostýmu svého národa". Podstata věci spočívá v jazyku: Dante i Goethe mohli být čteni v originále i za hranicemi svých vlastí. Naopak velcí polští básníci nenašli své kongeniální překladatele. Proto jsme nedokázali přesvědčit svět, že tvorba

Kochanowského nebo Mickiewicze je, jak to vyjádřil Lechoń, „z téhož kovu a s týmž puncem jako dílo Danta, Racina nebo Shakespeara“.

S kousavou uštěpačností sobě vlastní zaútočil na Lechońovy teze Witold Gombrowicz. Na stránkách pařížského časopisu *Kultura* dokázal, že takováto srovnávání postrádají jakýkoliv smysl. Je to jako „porovnávat ovoce se zavařeninou, produkt přírody s produktem zpracovaným, louku, pole a vísku s chrámem či s městem, selskou duši s duší městskou“. Nikoliv ode dneška se snažíme národ utěšovat takovými srovnáváními, připomínajíce, že Thomas Mann uznal *Ne-božskou komedii* za arcidílo a že *Quo vadis* bylo přeloženo do všech jazyků. „Tímto cukrátkem se posilujeme odedávna. Avšak chtěl bych se dočkat chvíle, v níž národní kůň pokouše sladkou ruku Lechoňů,“ napsal Gombrowicz. Podobná argumentace vychází podle jeho názoru z opačného chápání povinnosti národa, z vynuceného pobytu v cizině. Autorovi *Ferdydurka* se ona národní mše zdála být „čímsi satansky výsměšným a zlomyslně groteskním“. Vyvyšují-li Poláci Mickiewicze, ponižují sami sebe, petrifikují své maloměšťáctví a obnažují vlastní primitivismus.

Jsme chudí příbuzní světa, kteří chtějí imponovat druhým. Licitování s jinými národy o množství géniů, zásluh a kulturních vymožeností představuje podle Gombrowicze z hlediska taktiky propagandy velmi nešikovný postup. I tak nejsme s to odolat „italské, francouzské, anglické či ruské konkurenci: toto hledisko nás dokonce odsuzuje k podřadnosti“. Zároveň se protiví národní hrdosti: skutečné zralý národ je povinován hodnotit své vlastní zásluhy přiměřeně a národ skutečně živý se musí naučit na ně dokonce ani nedbat. Chopinovy balady nebo vítězství u Vídně nerozhodují o znamenitosti dnešních Poláků.

Lechoń se nezmohl na odpověď. Spokojil se s kousavými postřehy v *Dziennikach*, z nichž vyplývalo, že se nesluší přít se s nevázaným Dionýsiem a „věčným usmrkancem“ emigrantské publicistiky. Gombrowicz se marně pokouší ukázat, že jeho oponent je „provinciálním patriot, který velebí Mickiewicze a Słowackého, protože to tak Polák obvykle činí“. „Jak se má člověk bavit s hlupákem (...), jak mu má dokázat, že Mickiewicz byl jako básník roven Dantovi, že *Dziady*, *Samuel Zborowski* a *Wesele* jsou arcidíla, jež se vyrovnají největším dílům francouzským a anglickým?“

To, že se Poláci podruhé v tomto století „zmohli na svobodu“, způsobilo, že při oceňování minulosti či našeho civilizačního zisku se znovu navracejí akcenty osvícenského pesimismu. Vedle již zmíněných názorů Zenona Szpotańského o tom svědčí výrazné, i když patrně nevědomé navazování publicistiky na „stasczicovské hodiny“. Kněz Maciej Zięba (i jiní) píše o tom, že se může vrátit saské období, což v překladu do jazyka dat znamená: „Polsko je teprve v polovině 18. století, celá Evropa již začíná 21. věk.“ Ponecháme-li stranou záležitosti průmyslově-technické zaostalosti, není těžké postřehnout, že ji doprovází civilizační distans.

Avšak když píšeme o horách, neporovnáváme pouze nejvyšší štíty, nýbrž hory jako celek: místo těchto hor v krajině nebo jejich turistický význam. Stejně tak se

v kultuře bere v potaz její průměrná úroveň, jež se měří počtem titulů a jejich nákladem, rozšířením po evropském kontinentě, množstvím pobytů na nejvěhlasnějších univerzitách, užíváním téhož jazyka v odborné literatuře (nejprve latiny, později francouzštiny, dnes především angličtiny), recepcí hlavních literárních děl, výměnou syžetů a způsobů zobrazování. S ohledem na všechny tyto aspekty Rzeczpospolita v 17. století výrazně zaostávala za Západem. Spolu s tím je však důležité naznačit, že Západ se začal o krásnou literaturu, jež vznikla na východ od Labe, zajímat teprve v 19. století (především o literaturu ruskou). Část osvícenské literární tvorby (s díly Krasického v čele) byla sice téměř současně překládána do němčiny, tím se ovšem naše přítomnost v západoevropské jazykové sféře končí.

„ROZMARY ZEMĚPISU A KLIMATU“

Ačkoliv ve skutečnosti velká literatura polského romantismu vznikla nad Seinou, její vliv na literaturu francouzskou byl naprosto minimální a nemůže být porovnáván s vlivem, jaký zde ve druhé polovině 19. století (či později) bude mít ruská literatura v čele s Dostojevským. V souvislosti s tím je důležité připomenut zajímavou úvahu Ksawera Pruszyńského, který se v roce 1940 pozastavoval nad specifickým charakterem polské literatury a psal, že ačkoliv se do značné míry zrodila v Paříži 19. století, přesto se stala arcipolskou, „avšak velmi málo univerzální: mnohem bližší jí jsou pánové Rej z Nagłowic a Rabelais z Chinonu než Goszczyński a Musset, i když ti první žili na dvou koncích Evropy, kdežto ti druzí chodili po ulicích téhož města“.

Zásadní otázka – proč se nemůžeme pochlubit génii pera západní úrovně – zůstává nadále bez odpovědi. Je pravda, že se nerodí na venkově, nýbrž jejich zjevení přejí velká města jakož i jejich umělecko-kulturní centra. Nikoliv náhodou se renesační kultura rodí ve značně urbanizované Itálii, osvícenství ve velkých městech Anglie, Francie a Holandska. A konečně americká literatura, ačkoliv s nostalgií připomíná klima malých městeček, oněch malých domovů Toma Sawyera a Hucklebberyho Finna, začíná být významná teprve ve druhé polovině 19. století, tj. v souvislosti s rozvojem velkých městských center.

Jako každé zevšeobecnění lze i tuto hypotézu zpochybnit, neboť Montaigne nebo Cervantes nebydleli ve velkých městech, a navíc se jich stranili. Musíme se více vyrovnat se skutečností, že na některé otázky nejsme s to uspokojivě odpovědět. Uvědomoval si to už Tadeusz Boy-Żeleński, který když psal o jistých shodách mezi autorem *Zkoušek* a Rejem, konstatoval, že chvílemi lze získat dojem, že s námi rozmlouvá „blízký soused pana Mikołaje z Naglowic, jehož převyšoval „díky rozmaru zeměpisu a klimatu“ většími zásobami maziva pod lebeční klenbou“. Zeměpis, píše Zbigniew Zielonka, není s to odpovědět na otázku, „proč se v jistých místech na zeměkouli objevuje více uměleckých talentů než na místech jiných“.

Takovým „místem ďáblem posedlým“ (v renesanci) byla Florencie (a to nikoliv pouze v měřítku Apeninského poloostrova) a zároveň i celá Itálie. Podíváme-li se do jiné oblasti, můžeme mezi ona místa zařadit nejvýchodnější oblasti Rzeczypospolité, odkud nepochází pouze Mickiewicz nebo Słowacki, ale i jeden z největších evropských spisovatelů, Józef Conrad Korzeniowski. Že by se tedy skutečně všechno dalo svést na genius loci?

„Rozmar geografie a klimatu“ si však nezvykl opakovaně působit příliš často. Vždyť přece Španělsko se svého nového Cervantese od 17. století nedočkalo, stejně tak Anglie se nedočkala dramatika, jenž by byl roven Shakespearovi, a Francie nikdy neměla druhého Molière. Ruská literatura dosud neměla autory, kteří by se rovnali Dostojevskému nebo Tolstému. Solženicinovu několikadílnou románovou sérii *Rudé kolo* (v osmi tlustých svazcích), věnovanou prologu říjnové revoluce (léta 1914––1917), nelze srovnávat s jiným historickým románem, *Vojnou a mírem*.

Protože nemůžeme stačit konkurenci na poli krásné literatury, pokoušíme se připomínat staropolský vklad do počátků raného osvícenství (doktrína polských bratří, nazývaných sociniáni) a vedle toho i novátorské šlechtické politické myšlení, jež velmi výrazně akcentovalo svobodu jednotlivce jakož i nadřazenost práva nad králem. Tyto skutečnosti nám sice mohou poskytnout útěchu, ale neměly by se stát východiskem jednoduchých zevšeobecňování. Vždyť géniové pera přece tvořili svá díla i pod knutou despotů (typu Ludvíka XIV. nebo ruských carů minulého století). Teprve totalitarismus (především v sovětském podání) vedl ke vzniku klimatu, v němž výjimečným talentům zůstávala kromě smrti v lágru buď sebevražda, nebo útěk do mlčení. Na tento zásadní rozdíl upozornil již Jan Lechoń: „V polistopadovém Polsku byla zakazována pouze skutečně buřičská témata, avšak nebylo zakazováno cítit polsky či naopak přikazováno polsky necítit.“

přeložil Martin Nodl

JANUSZ TAZBIR (1927) je profesorem Instytutu Historii PAN (Polské akademie věd). Zabývá se kulturními a duchovními dějinami raného novověku – renesance a baroka. Patří k předním odborníků pro srovnávací dějiny protestantské a katolické reformace 16. a 17. století. Detailně se věnoval především dějinám působení reformovaných církví v Polsku (např. ariánů, polských bratří apod.) a problematice náboženské tolerance.

Zcela bezesporu lze říci, že Tazbir je jedním z nejplodnějších polských historiků vůbec, neboť vydal více než tři desítky knih a edic. Za nejvýznamnější z nich jsou považovány práce *Reformacja i problem chłopski w Polsce XVI. w.* (1953); *Świt i zmierzch polskiej reformacji* (1956); *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI i XVII w.* (1967); *Dzieje polskiej tolerancji* (1973); *Bracia Polscy na wygnaniu. Studia z dziejów emigracji ariańskiej* (1977); *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji* (1978); *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty* (1978); *Okrucieństwo w nowożytnej Europie* (1991); *Reformacja – kontrreformacja – tolerancja* (1992); *Reformacja w Polsce. Szkice o ludziach i doktrynie* (1993).

V posledních letech se vedle odborného bádání věnuje i publicistice, v níž reflektuje a konfrontuje současný politický a společenský vývoj v Polsku s polskými kulturními dějinami. Ve svých úvahách často využívá jako inspiraci či odrazový můstek asociativního uvažování drobné historické příběhy, takže nezřídka bývají jeho studie nazývány anekdotickým dějepisectvím. Touto metodou Tazbir napsal několik pozoruhodných studií a článků o polské mytologii a národní povaze. Typologicky do těchto prací patří již kniha *Polskie przedmurze chrześcijańskiej Europy. Mity i rzeczywistość historiczna* (1987). Po ní následoval soubor esejů *Polska na zakrętach dziejów* (1997) a nejnověji práce *W pogoni za Europą* (1998), z níž pochází i studie *Bez Szekspira i Molière...*, původně uveřejněná v časopise Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej 42/1997, s. 223–232.

Janusz Tazbir rovněž působí jako šéfredaktor prestižního, každoročně vydávaného sborníku *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, jenž je věnován kulturním, náboženským dějinám a v poslední době problematice dějin každodenního života a mentalit, tzn. tématům, jejichž předním polským znalcem Tazbir bezpochyby je.

V češtině byla doposud publikována jeho studie o pozadí vzniku Protokolu sionských mudrců – *Protokoly sionských mudrců, pravda nebo podvrh*, Olomouc 1995 (polsky v roce 1992).

Zahrajte nám mazur,
páni hudebníci,
mazur mužný, pružný,
ze mdloby budící.

Hej po staropolsku
zatancujem sobě –
ještě srdce tluče,
neležíme v hrobě!

Vincenc Furch

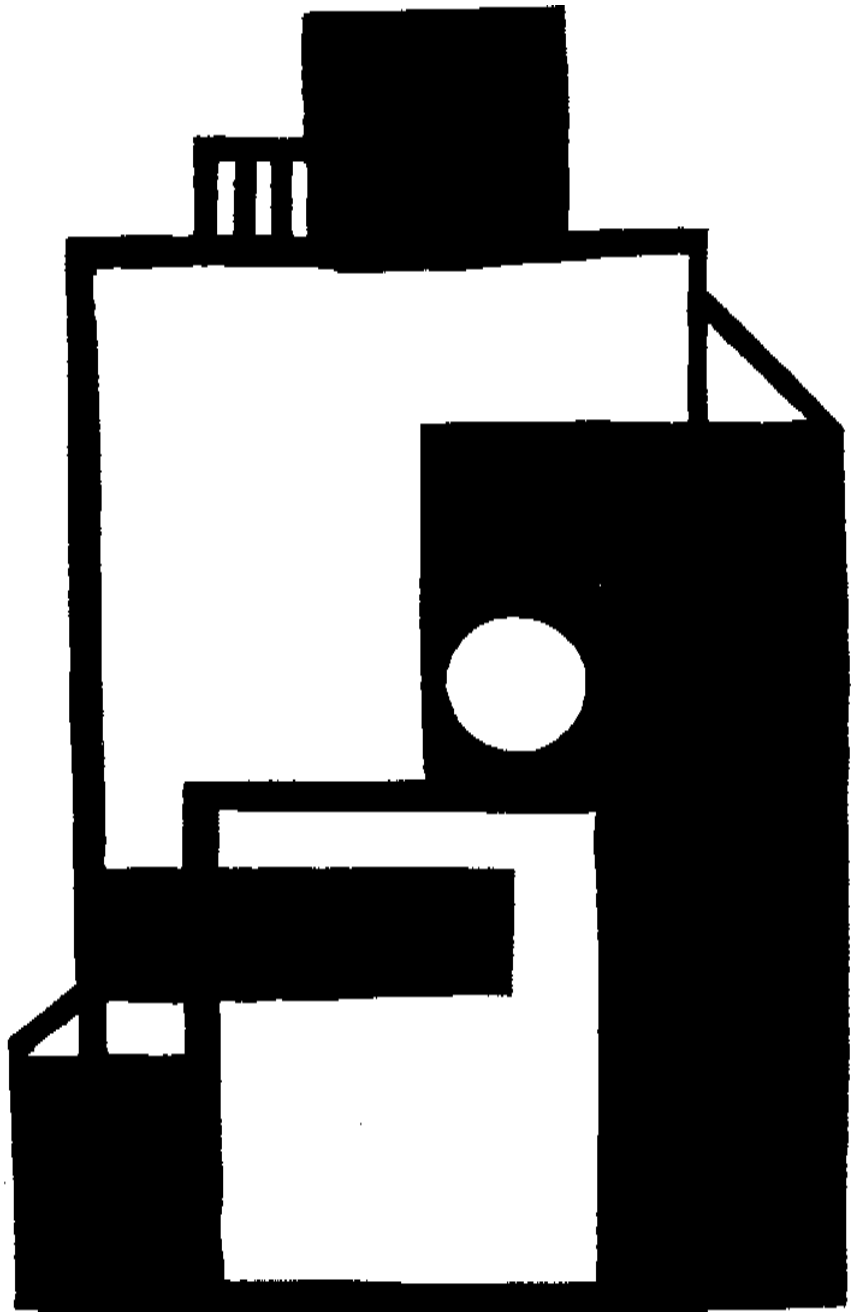

CEZARY MICHALSKI / INSTITUCE

Věta „Mimo církev není spásy“ ve své podstatě znamená, že „není spásy mimo instituce“, anebo také, že (s použitím musilovské metafory)[1] „není spásy mimo vlastnosti“. Mezi nebytím a bytím v určitém místě, v určité rodině, národě, státě, v církvi neexistují mezistavy. Mezistavy jsou svého druhu postižením. Postižením poučným, vidíme-li na jeho pozadí normu lidské přirozenosti, stejně jako Řekové spatřovali logos na pozadí chaosu. Odchovanec ze sirotčince či odchovanec MTV je postižený, což neznamená, že nemá šanci se z tohoto stavu dostat. Zkušenost postižení, pochopení chaosu je možná jednou z podmínek pochopení řádu. MTV, časopis „Literatura na świecie“ či naše cesty do emigrace nám přece ukazují pouze mírně rozkolísanou, pouze mírně zdeformovanou mapu našeho světa, po níž si každý z nás může jezdit prstem a přitom najít a určit svou vlast. Až když je postižení vyobcováním povyšováno na hodnotu, na cíl rozvoje osobnosti (jak to po staletí stavějí ti nejmizernější umělci či nejnebezpečnější ideologové), mění se jeho funkce a začíná být nebezpečné.

Zavržení institucionální povahy naší existence, vzpoura proti „vlastnostem“ vychází z přesvědčení, že hodnoty existují proti institucím, že svoboda člověka se naplňuje pouze proti státu, láska proti právu, cit proti manželství, humanita proti národní sounáležitosti a konečně víra proti církvi. Jednou z verzí tohoto postoje je přesvědčení, že rozum existuje proti společenským institucím. Jinak řečeno, je to jistá forma zaníceného racionalismu, jehož stoupenci se ve jménu rozumu bouří proti všem jim známým společenským institucím, podobně jako se démon romantiků ve jménu čistého dobra bouřil proti tomu, co je.

Pozadí v podobě pohyblivého chaosu, pozadí zoufalství, pozadí paradoxů, pozadí smrti, pozadí vůle moci neschopné či nechtějící nalézt uplatnění ve světě institucí, to vše patří k západní filozofii, k našim dějinám, k našim tradicím, stejně jako Bůh, uspořádanost, život, dobro a instituce lidské osobnosti, ústřední v řádu stvoření; ta na sebe soustředí veškeré napětí.

Spor o instituce znovu pojmenoval Witold Gombrowicz jako spor o formu. Poslední z našich proroků (kolikátý už v polské literatuře, obdařené blahoslavenstvím hojnosti?) ukázal v podobě groteskního extraktu, jak těžko snesitelné je hluboce tragické napětí plynoucí z inkarnace hodnot a života samého do institucionálních forem. Formy-instituce (stát, manželství, rodina, církev, zákon) jsou smrtelné. Formy-instituce jsou na nás závislé v míře ještě větší, než jsme my závislí na nich.

Formy-vlastnosti se zdají být zátěží. Úsilí, jaké musíme vkládat do neustálého institucionálního ztělesňování našeho lidství a námi vyznávaných hodnot, se zdá být nesouměřitelné se stále méně zřejmým smyslem rychle zastarávajících institucí, rozpadajících se forem. Jsme pokoušeni bohatstvím forem jiných, než je právě ta námi zvolená, na jejíž záchraně právě pracujeme. Láká nás mnohost kulturních textů, láká nás chaotické pozadí, jež existuje stejně reálně jako právě námi spoluvytvářený řád.

Současná evropská filozofie, od Bergsona po Derridu, nám neodhaluje nic nového ve srovnání s presokratiky, nanejvýš se ještě zaujatěji vrací k pramenům filozofie a lidství. Ukazuje pozadí i člověka. Chaos i logos, neosobní plynné pozadí a instituce, v nichž existujeme, v nichž se ztvárňuje naše myšlení. Pohyblivé pozadí a nehybné formy. Pozadí mnoha kulturních textů a instituce, v nichž se realizuje naše identita.

Jedinou odlišností je stále zřejmější pokušení filozofů (a měli přece, na rozdíl od básníků, vždy být ctiteli moudrosti) převracet hodnoty. Když Osmá kniha Platonova *Státu* popisuje expanzi nezralosti do života občanů a společnosti, demonstruje model konfliktu, který Gombrowicz, autor *Deníku z období dospívání*, použije jako kulturní materiál a podrobí jej stylizaci. Jenomže Platon se neoddával pokušení odhodit institucionální rozměr naší existence, netoužil po energii nezralosti, jakou do svých knih formou utopie uvádí Gombrowicz a postmoderní filozofové či kritici, ještě méně opatrní nežli tento „básník“. Ani „odcizení“, které označuje tíživost každé instituce, tíživost každé formy, nebylo dříve použito coby epiteton skrývající v sobě naději, že instituce se člověku „přihodily“ akcidentálně, že hodnoty od nich lze očistit, že po užití náležitého přesvědčovacího manévru či trestného komanda se láska vymaní z pout práva, svoboda povstane a naplní se proti státu, vášeň proti rodině a víra s morálkou proti církvi. K zázraku nikdy nedošlo. Pokusy o likvidaci institucionální tkáně bytí pokaždé vedly k tragédii, k expanzi prázdnoty a zla. Dělo se tak s mechanickou pravidelností, jež ovšem neodradila další a další bardy Nové éry, kteří očekávali konec světa institucí, konec světa forem.

Domněnka, že pozadí je důležitější, „pravdivější“, skutečnější než drama v popředí – drama člověka budujícího institucionální formy své existence a hodnot, byla pravděpodobně jednou z největších chyb západního myšlení, jednou z nejtěžších „zrad vzdělanců“. Chybou nebyl stále přesnější popis pozadí, na němž se institucionální drama lidství odehrává, ale požadavek na přizpůsobování se pozadí, determinismem ovládaného pozadí našich individuálních a kolektivních instinktů. Chybnou se ukázala utopie „bezstresové výchovy“, protože tak lze parafrázovat všechny liberální i socialistické utopie naší doby, jež slibují osvobození člověka od tíže institucí, od tíže formy, společenské utopie pramenící v utopiích filozofických, psychologických, pedagogických, sociologických.

Nenávist k formě, únava z její tíže se v západní civilizaci projevuje v podobě gnose. Každá instituce lidského myšlení vznikala z překonání gnostického pokušení zavrhnout dogmatickou zátěž formy. Každý triumf gnose byl namířen proti institu-

cionálním formám lidství. Boj byl lítý a nemilosrdný; vydal své permanentní revolucionáře a přecitlivělé inkvizitory. Je k pousmání, že za gnostika bývá považován i Ježíš Kristus. Tento názor přitom sdíleli jak gnostičtí heretici křesťanství, kteří instituce nenáviděli, tak farizeové hájící instituce (a samozřejmě Eric Voegelin – ten z titulu své přílišné intelektuální ostražitosti stojí spíše na straně farizeů). Jedni ani druzí nevyčetli z evangelia poselství, jež hlásá, že láska nezpochybňuje zákon, ale vytváří mnohem hlubší a plnější strukturu vztahů mezi jedním a druhým. Nepochopili slova Kristova, který řekl, že přišel zákon naplnit, tedy připomenout lidem, že zákon je institucí, v níž se láska a svoboda uskutečňují. Neslyšeli, že zbořený chrám bude znovu postaven během tří dnů; chrám těla a chrám jeruzalémský – instituce, jež jsou jediným dočasným prostředníkem hodnot. Voegelin ve své příliš ukvapené kritice křesťanství nazval Apokalypsu sv. Jana nejgnostičtější částí evangelií. Zapomněl přitom, že v této nejgnostičtější knize Písma nás svatý Jan učí, že pouze Bůh zná den a přesný význam obrazů zapsaných v Apokalypse. Že tyto obrazy nám zůstanou pouze rétorickými figurami, jež obsahují eschatologický smysl ve stejné ostrosti (v nejvyšší možné ostrosti), v jaké podobizny Krista a svatých obsahují pravdu o vtěleném Bohu.

Přistoupení na ortodoxní interpretaci Apokalypsy odlišuje ty, kdo chápou křesťanství, od ukvapených hadačů čtoucích smysl hvězdných a historiozofických věšteb. Tato interpretace brání procesu, který Voegelin nazval „imanencí eschatologického smyslu do dějinného rozměru“. Jinak řečeno, znemožňuje interpretaci dočasných institucí jako čistých hodnot, jako nositelů čistého eschatologického smyslu, anebo jejich zavržení za to, že čistými hodnotami nejsou a čistý smysl nepředstavují (což pro samotného Voegelina je určujícím rysem gnose). Přesvědčení, že pouze Bůh zná den a přesný význam apokalyptických figur, odlišuje svatého Jana nejen od chlápků věštících konec světa ze skutečnosti, že všichni jejich spolužáci na gymnáziu experimentují s houbami či kyselinou, ale dokonce i od Hegla, v tomto kontextu poměrně rozumného, který eschatologický „konec dějin“ ztotožňoval pouze se vznikem pruského státu. Toto přesvědčení však je také zdrojem napětí, jemuž je vystaven člověk tvořící dočasné instituce, které vždy (dokud „vždy“ bude existovat), budou pouze pomíjivými metaforami hodnot a eschatologického smyslu – ne čistými hodnotami a čistým eschatologickým smyslem –, rétorickými figurami stvoření, přibližujícími se „čistým hodnotám“ natolik, nakolik jsou rétorické figury našeho jazyka schopny se eschatologické pravdě přiblížit.

Voegelinova teze, že křesťanství se pro západní civilizaci stalo základním zdrojem gnostického, antiinstitucionálního pokušení, je chybná. Ve skutečnosti totiž každá institucionální forma, jaké lidské myšlení nabývá, provokuje gnostickou vzpouru, gnostické pokušení „vzít to zkratkou“, obejít se bez zprostředkování institucí. Voegelinovská kritika se křesťanství týká ve stejné míře jako judaismu (s jeho šabatiánstvím či frankismem – hledáním víry všech, tedy neinstitucionální) či

racionalismu, který v gnostické podobě, již mu dalo francouzské osvícenství, rezignoval na opatrné hledání institucionálních potvrzení ve prospěch – slovy Daniela Bella – přesvědčení, že na každou otázku existuje jedna objektivní odpověď a tyto odpovědi že dohromady poskytují souvislé, racionální řešení společenských problémů.

Přitom ortodoxní křesťanství, stejně jako ortodoxní judaismus a také „ortodoxní", hranice zdravého rozumu nepřesahující racionalismus Locka či Descarta, prostřednictví institucí nikdy nezavrhly. V židovské tradici existuje „institucionální napětí" mezi pravdou a institucí jazyka a nejplněji se projevuje v kabalistických diskusích na téma eschatologického smyslu hlásek a písmen. V pravoslavné tradici se institucionální napětí snad nejúplněji projevuje v horečnatých traktátech Pavla Florenského, jež vysvětlují mystický smysl ikonostasu, a v katolické tradici v „politických" traktátech Otců církve, rozvažujících vzájemný vztah božského řádu a různých forem společenského uspořádání. Jinými slovy, všechny, kdo důsledně přemýšlejí, spojuje pocit, že v rétorických figurách, ve vyobrazeních Boha, ve společenských institucích se jediným nám dostupným, zprostředkovaným, avšak patrným a hodnototvorným způsobem ztělesňují pravda, božství a rozum. Protože rétorické figury jazyka (rovněž toho, jímž bylo zaznamenáno Zjevení) nezastírají smysl jazykové výpovědi (ani smysl Zjevení), nýbrž jsou jedinou cestou k němu. Stejně jako podobizny Krista, jeho matky a svatých nezastírají sakrum, ale umožňují komunikaci s ním a zákony přírody a společnosti nás od čistého rozumu neizolují, nýbrž nám umožňují pochopení rozumného řádu světa.

Odívání hodnot v institucionální formy lze zřejmě považovat za samou podstatu lidství. Hledání hodnot očištěných od institucí, od dogmatických řešení formy, nás zavádí zpět do nelidského pozadí. Do chaosu vytříbených paradoxů, do pozadí střetu zájmů a determinismů, do pozadí neforemnosti a nicoty. Věta „mimo církev není spásy" znamená, že „není spásy mimo instituce". Mimo instituce není spásy, protože mimo instituce není bytí.

přeložila Lucie Szymanowská

POZNÁMKY

1 „(...) ‚člověk bez vlastností' měl zdánlivě nekonečně mnoho vlastností (...). Navzdory četným identifikacím – a možná právě kvůli jejich nadpočtu – se Musilův hrdina stával stále netečnějším, bezbarvějším ‚člověkem bez vlastností', pozbyvším vlast, misi, poslání. Užíval mnoha jazyků, ale žádný z nich se nestal, jak to formuluje Musil, ‚jazykem jeho duše'. (...)

Vznik světa ‚člověka bez vlastností' či spíše světa, který ‚člověka bez vlastností' stvořil (neboť postmoderní osobnost je osobností determinovanou, pasivní obětí proměnlivých kulturních vlivů, forem a jazyků), byl zcela završen roku 1914, v němž se Musilův román odehrává. (...) Po roce 1914 nastala v Evropě dlouhá přestávka na totalitní ‚chyby a přehmaty' různých tradic západní kultury, načež se vše zhruba vrátilo do normy. Dejme tomu, že v Polsku (tuto provincionální perspektivu jsem zvolil zcela vědomě) nastal onen návrat k normalitě kolem roku 1989. (...) Spolu s mnohostí naivně protichůdných, pořvávajících ideologických jazyků se do devadesátých let našeho století vrátil také musilovský hrdina. Rozhodně pookřál – dalo by se říci, že dozrál, kdyby byl pojem dozrálosti u ‚člověka bez vlastností' použitelný – a už není vybaven sotva načrtnutým pohledem na svět, nýbrž rétoricky propracovanou, agresivní ideologií, jíž bylo dáno jméno postmodernismus." C. M.: Postmodernismus. Člověk bez vlastností, str. 7–14. (pozn. překl.)

CEZARY MICHALSKI (1963) vystudoval polonistiku na krakovské Jagellonské univerzitě, postgraduálně studoval slavistiku na Sorbonně. Kulturněhistorické eseje a literární kritiky publikoval v polských časopisech bruLion, Tygodnik Literacki, Debata, Arcana, Fronda. V letech 1994–96 se podílel na vytváření nové koncepce polské veřejnoprávní televize, v roce 1997 redigoval publicistický pořad Sądy i przesądy (Soudy a předsudky) v soukromé televizi RTV 7. Nyní je programovým ředitelem celopolské sítě katolických rozhlasových stanic Radio Plus.

Ukázka pochází z výboru esejů Návrat člověka bez vlastností (*Powrót czlowieka bez właściwosci*, 1997). Kniha bývá označována za „bibli" polských neokonzervativců, kteří vedle postkomunisticko-postsvazáckých kruhů (např. prezident Kwaśniewski) a generace osmašedesátníků (jejímž snad nejznámějším představitelem je Adam Michnik), tvoří nyní třetí klíčovou politickou sílu v Polsku.

Polský neokonzervatismus vychází z předpokladu, že politika je vždy a všude pouze nástrojem pro realizaci rozhodnutí, která společnost činí v rovině kulturní a civilizační; zavrhuje vizi světonázorově neutrálního státu, odmítá distancování se od pojmu národ, který považuje za hodnotu dnes ohroženou, a ne agresivní. Za hlavní problém své země a ostatních států střední a východní Evropy nepovažují polští neokonzervativci postkomunismus, ale nebývalou expanzi postmodernismu.

Co je nám Vratislav? Je prý to „vypadlý drahokam" z české koruny – ale jak dávno pozbyl pro nás již ceny, vábivého lesku a sympatické záře! Co je nám Vratislav? Hrobem velké části českého národa. Místem, kde již před čtyrmi a pěti věky mezi Čechy *panovala nejkrutější zášť* proti Čechům *a metány jsou na český národ úpalnější a krvežíznivější kletby než ze samého Říma. Kazatelnou, z níž římské „Ut ferient ruinae" kázáno tak dlouho, až v hrob sklácena valná část našeho národa. Městem, na němž se velebí nyní věrnost a zanícenost pro věc německou a jež bylo nejnevěrnější, nejperfidnější, pokud bylo naše (!) české.*

Jan Neruda, Z české koruny „vypadlý drahokam", in: J. N., Menší cesty, Praha 1961, s. 277

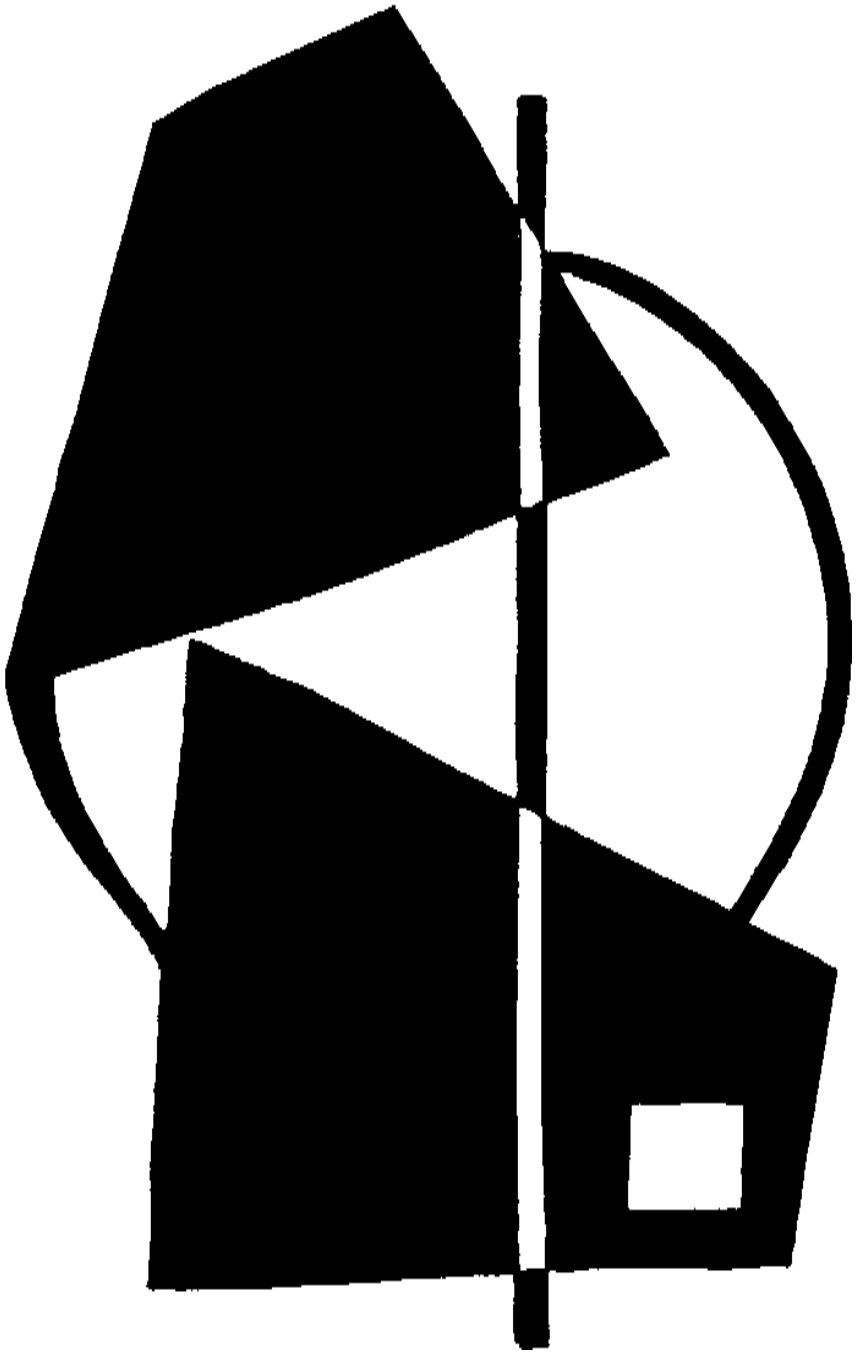

TEREZA BOGUCKÁ / V PRABÁZNÍCH SVÝCH POHŘBENI

Pod osvětimským křížem spolu zápolí dvě hluboce odlišná Polska, rozdělená ještě více, než to ukazují každé následující volby. Polsko odvážné, otevřené světu a Polsko vyplašené, odmítající vše, co tento svět nabízí. Tato dvě Polska spolu nedokáží hovořit.

V průběhu kampaně na obranu kříže, který stojí u zdi osvětimského koncentračního tábora, se odehrála demonstrace také před Sejmem. Celé Polsko mohlo v televizním zpravodajství spatřit transparent Unie reálné politiky (UPR), který oznamoval: „Žid nám nebude plivat do tváře!“

Můžeme to samozřejmě považovat za jeden z mnoha incidentů – stejně tak jako pochod skinů koncentračním táborem, kreslení šibenic s Davidovými hvězdami po zdech, kázání P. Jankovského, výkřiky „Do plynu!“, skandující dělníky varšavské strojírny Ursus. Musíme si přiznat, že těžkosti přeměn způsobují, že okrajové skupinky, které zmnožují už po desetiletí v nezměněné podobě utkvělé vize protipolského židovského spiknutí, nacházejí – bohužel – určitý ohlas zvláště u lidí méně vzdělaných. Po takovém zjištění musíme silněji zdůraznit fakt, že když několik kněží mluví o židovském spiknutí, hloupé děti čmárají po zdech „Juden raus!“ a skini skandují „Polsko Polákům!“, nesvědčí to o ničem, a především to nedává podklad pro tvrzení, že v Polsku bují antisemitismus, xenofobie a jiné hrozivé ideologie.

Mohli bychom se však postavit každodenní zkušenosti, v níž se výzvy k demonstraci kategorické antipatie vůči Židům, Ukrajincům nebo Němcům setkávají s neskrývanou a stále viditelnější a hlasitější podporou. Zatím se pozornost nejčastěji soustřeďuje na ty, kteří svými vystoupeními z různých příčin (osobních, ideologických, politických) rozdmýchávají stereotypní strach a hněv. Ti, kteří na takové výzvy k bdělosti nebo obraně odpovídají, nejsou předmětem pozornosti, neboť pak bychom si museli přiznat nepříjemnou pravdu, třeba i takovou, že takových lidí je mnoho a že využívají každé možnosti vykřičet si své emoce.

ČÍ JE OSVĚTIM ?

Když před deseti lety Židé protestovali proti přítomnosti sester karmelitánek v Osvětimi, první všeobecnou reakcí byl úžas a občas i pobouření: komu může vadit modlitba? A náhle se ukázalo, že jsme měli s Židy osm set let společné historie, a jedni o druhých jsme téměř nic nevěděli.

Nevěděli jsme, že odlišně uctíváme své zemřelé, odlišně se modlíme, odlišně vyjadřujeme náboženské city. Poláci se najednou o Židech dozvídali, že Židé si nejen myslí, že je vyhlazování jejich národa zamlžováno, že Osvětim, kde devadesát procent všech zavražděných tvořili Židé, byla přeměněna na památník obětí různých národů, ale rovněž že podle nich se toto výjimečné místo christianizuje a označuje kříži. A pro Židy kříž vůbec není znamením lásky, v historii byl pro ně často dokonce předzvěstí utrpení. Navíc na rozdíl od křesťanů, podle nichž je Bůh na místě utrpení přítomen zvláštním způsobem, pro Židy je přípustná myšlenka, že na místě vyhlazování Bůh přítomen nebyl. Poláci se také dozvěděli, že mezi Židy je znalost našich dějin a našich okupačních zkušeností často nepatrná nebo vůbec žádná, že je nezajímá drama svědků tragédie, kterou prožili, že Polsko je pro ně místem vyhlazování a že se jim rozdíly mezi vinou, spoluvinou, lhostejností, bezmocností, pomocí a záchranou zdají málo důležité v porovnání s hrůznou skutečností spáchaného zločinu.

Tato židovská citlivost a možná i obnovovaná identita, která vznikla okolo Šoah – psal o ní v Gazetě Świąteczné (č. 102) Aleksander Smolar –, se setkala s rozechvělým polským vědomím, které se snaží najít si své místo v nové skutečnosti, přehodnotit dějiny a ve vřavě rozvášněných sporů znovuvybudovat jakýsi společný kořen polskosti, společnou minulost, jakoukoliv jistotu.

Jedním z následků tohoto střetu byl pokus o přiznání pravdy druhé straně, což vedlo k dohodě církve s židovskými kruhy, uzavřené na konci 80. let v Ženevě. (Povinnost přestěhování kláštera sester karmelitánek „podepsali nikým neoprávnění lidé, mezi jinými dva redaktoři Tygodniku Powszechného“ – psal v Gazetě Polské 18. března P. Waldemar Chrostowski. Ale ti jiní, mezi nimiž se redaktoři ocitli, byli – maličkost – čtyři kardinálové z Francie, Belgie a Polska, mezi nimi i krakovský metropolita.) Dohoda měla být začátkem dialogu. Dialogu složitého, neboť Poláky a Židy dělí nejen stereotypy a averze, ale i ta zvláštní dlouhá společná historie, kdy obě pospolitosti pěstovaly cizost k sobě navzájem a zároveň rozněcovaly rány, které utržily v hrozném 20. století.

Úplně jinou reakcí na spor o karmel bylo odmítnutí diskuse, setrvání v nepřátelství a boj o to, čí bude vítězství. Jsou totiž Židé, pro které jsme antisemité od narození, jakož i výchovou, a naopak jsou Poláci, pro které jsou Židé zosobněním velkého spiknutí proti Polsku.

ATEISTI, SATANISTI...

V poslední době se prostřednictvím nacionalistického tisku dostal na veřejnost další případ. Na přání židovské strany prý má státní moc v plánu odstranit další kříž, ten, pod kterým papež sloužil mši v koncentračním táboře před devatenácti lety a který

navíc stojí na místě poprav Poláků. Pobouření, že někomu může vadit kříž na hrobech zavražděných, nebylo tak překvapující, ale ihned bylo použito ve známé ideologii: „Kříž je nepohodlný pro ty, kteří chtěli zničit Polsko, pro něž je právě Kristovo náboženství zdrojem duchovní síly, a dokonce zdrojem duchovní totožnosti národa.“ (P. Jerzy Bajda, Nasz Dziennik, 9. dubna)

„Odstranění kříže z Osvětimi žádají ateistické a některé židovské kruhy, které se v Polsku nyní nechávají slyšet.“ „Tvrdošíjně se trvá na tom, aby byl odstraněn kříž, vztyčený na památku návštěvy Svatého Otce, který toho pro smíření udělal nejvíc a který jako první překročil práh synagogy.“ „Je nebezpečí, že ti, kteří přinutili sestry karmelitánky k odchodu, budou usilovat o likvidaci křížů i na jiných veřejných místech. Možná dokonce budou požadovat odstranění křížů z katolických chrámů.“ (Richard Bender, Nasz Dziennik, 21.–22. března)

„Z logického a snad také teologického hlediska je satanistou každý, kdo s odporem hledí na kříž.“ (Elżbieta Lubowiecka, Nasz Dziennik, 14. dubna)

Pro ty, kteří iniciovali obranu kříže, je pokračování případu karmelitánského kláštera další částí procesu, který začal sporem o klášter, zplodil „ženevskou smlouvu“, přestěhování sester, dále odstranění křížů a siónské hvězdy z území Brzezinky a teď vyústil do plánu přenesení kříže. Vida, ustoupilo se Židům ve věci kláštera a oni nedocenili toto gesto a okamžitě žádají více.

A je to opravdu další průběh záležitosti kolem karmelu. Kříž z papežského oltáře, deset let přechovávaný v blízké farnosti, byl během sporu o pobyt sester postaven neznámými osobami v noci před klášterem – na protest proti rozhodnutí o jejich přestěhování a proti těm, kteří se toho domáhali.

KŘÍŽ SPOJUJE, KŘÍŽ ROZDĚLUJE

„Kříž na tzv. ‚Żwirowni‘ (štěrkovišti) připomíná oběť života mnohých Poláků a také slavnou Mši svatou slouženou Svatým Otcem v bývalém koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau během jeho první pouti do vlasti. Stal se tedy katolickou i národní relikvií.“ (P. Chrostowski, Ilustrowany Kurier Polski, 31. března) Tato zdánlivě suchá informace implicitně obsahovala také přesvědčení, že kříže z papežských mší jsou samozřejmě chráněnou památkou.

Avšak většina polních oltářů byla rozmontována, a to občas budilo jisté rozpory. Po setkání s papežem na Skalce v Krakově během jeho první pouti vzala mládež odtamtud kříž a v průvodu jej přenesla na univerzitní půdu. Rozhodnutím kardinála Macharského byl přenesen zpět na Skalku. Někteří soudili, že biskup se podvolil státní moci, jiní mu ale přece jen dali za pravdu – kříž, nezávisle na záměrech studentů, by neměl být považován za nástroj boje s komunistickou stranou a vychloubání se, kdo má navrch.

Těžko říct, zda podobný ohled měl rozhodující vliv na určitou neformálnost ohledně kříže varšavského. Na Vítězném náměstí, kde papež sloužil mši r. 1979, spočinula o dva roky později rakev kardinála Wyszyńského a toto místo lidé zvěčnili křížem z květů. Za výjimečného stavu státní orgány náměstí uzavřely a lidé začali skládat svůj kříž u kostela sv. Anny. Po určitou dobu byl neznámými pachateli likvidován, ale Varšavané jej okamžitě obnovovali. Ale když přišla svoboda, církevní činitelé očistili toto výjimečné místo a otevřeli tam kavárnu. Na obranu tohoto kříže se nikdo neozval.

Varšavský květinový kříž přece jen nikoho nenapadal. Byl tak samozřejmým znakem společenství a otevřenosti, že v roce 1983, kdy bylo 40. výročí povstání ve varšavském ghettu, poslední žijící vůdce povstání Marek Edelman, zadržený v domácím vězení v Łodži, rozhodl, že nezávislé, Solidaritou pořádané oslavy tohoto výročí by měly spočívat ve složení květinového kříže u památníku Hrdinů ghetta. Vzbudilo to určité rozladění mezi Židy, ale pak převážil pocit, že toto gesto, které zapojí židovské povstání do celé polské tradice, tvoří hráz proti násilí, buduje zvláštním způsobem společné, dobré svazky, které v těžkých 80. letech lidé potřebovali. Možná proto hledali to, co spojuje, a snažili se navzájem se pochopit.

Kříž v Osvětimi byl postaven proti něčemu a vzbuzuje emoce velice vzdálené od ochoty pochopit druhou stranu. Podíváme-li se na něj pouze z náboženského hlediska, tak byl namířen proti Židům, ale zároveň kolem sebe soustřeďuje stále více emocí: emocí nedobrých, plných rozlítostnění a nepřátelství, pro které by právě v Osvětimi nemělo být místo – a kříž by nikde a nikdy neměl být takto chápaným symbolem.

Ale bohužel, tato záležitost má málo společného s náboženstvím, chápaným jako vztah člověka k Bohu, bližnímu, dobru a zlu. Zato dává plný obraz problémů, které vznikají tehdy, když víra je bližší ideologii než bázni Boží.

RABÍNI A JINÉ POHROMY

Dynamické změny v Polsku zachvěly hodnotami, což se projevuje také vandalskými skutky, namířenými proti kostelním budovám a hřbitovním křížům. Každý takový případ budí kromě pochopitelného pobouření a šoku také zvláštní druh emocí, umožňujících zevšeobecňovat podobné jevy jako projev boje s církví i křesťanstvím. Jenomže když se ukáže, že kostel zapálila mládež, která nabyla pouze neurčité povědomí o satanismu, nebo že hřbitov zdevastovali opilci či děti vracející se ze školy domů – emoce obvykle opadají. Jako by to byla naše vnitřní záležitost.

Záležitost kříže v Osvětimi je úplně jiná, protože zde se jedná o cizí. Krom toho odkrývá jakési neobyčejně důležité a citlivé místo naší kolektivní duše, místo zápalné, které vzniká tam, kde se náš katolicismus s těmito cizími stýká. Neboť i přesto, že

katolický znamená všeobecný, a tedy víra by měla Poláky slučovat do nejširšího společenství církve, pro podstatnou část společnosti je to právě naopak – víra nás Poláky vyděluje ze zbytku světa.

Na zvolání „Kříž je ohrožen Židy“ byla odezvou vlna spontánních rozhodnutí a rezolucí různých samosprávných i politických grémií a také prohlášení určených pro Rádio Maria i pro Nasz Dziennik (který je Rádiu blízký) i pro jiné nacionalistické tiskoviny. Podobnost těchto hlasů s hněvem lidu, který demonstrovala v každém propagandistickém boji komunistická strana, přímo bije do očí. Způsob, jakým se tito lidé projevují, je až příliš podobný. Za komunismu pisatel informoval, že píše jako prostý člověk, dnes – že píše jako obyčejný Polák. Stejně toporným jazykem, opakováním stejných prefabrikovaných sloganů. Znovu se mluví o „určitých silách“, „jistých kruzích“, „nepolských zájmech“. Dokonce výmluvně použité slovo „takzvaný“ ve významu „údajný“ je přejato ze stranické propagandy, tentokrát však jde o „tzv. ženevské dohody“.

Ale tato analogie nijak nepodrývá autenticitu korespondence, uveřejňované v Naszem Dzienniku. Naopak – zvěrohodňuje ony „zdravé reakce“ z dob PLR. Potřeba označení zrádců a těch, kteří se nějak liší, přetrvává změny systémů. Zvláště když ve skutečnosti jde o stejného „cizího“ a nepřítele všeho, co je polské.

Co říkají a čeho se bojí obyčejní prostí lidé a opravdoví katolíci, kteří stojí na straně obrany kříže proti nepřátelským záměrům?

„Židé vyhazovaní z okna v Kielcích byli loutkami, přivezenými z Francie. Na Polsko se ženou jen rabíni, zemětřesení, deště a lijáky.“

„Dost bylo v Polsku vlády Židů, komunistů a zednářů, dost vydávání nespravedlivých rozsudků židovskými přisluhovači.“

„Armáda by měla zatknout celý Sejm, apeluji na dělníky, aby znovu uspořádali šedesátý osmý rok!“

„Polsko Polákům a ne takovým, kteří je chtějí zničit a rozprodat. I tak už byla rozkradena třetina naší země. Copak toho ještě nebylo dost?“

„Pokud nám seberou kříž z Osvětimi, později budou odstraňovat kříže hřbitovní a kříže u cest.“

„Odstraňují kříže, protože ve vedení státu nejsou Poláci. Zabili Krista a kříž jim tento zločin připomíná.“

„Nedovol krást a ničit majetek nashromážděný Poláky. Nedovol rozdělit Polsko novou územní samosprávou a rozparcelovat je na euroregiony.“

„Protestujeme proti vytváření obrazu Poláka, zvláště sedláka, ve farizejských médiích jako bytosti neobyčejně primitivní, bezduché a úchylné (…). Ve skutečnosti reprezentuje nejhodnotnější vlastnosti lidské osoby, jako jsou věrnost Božím zákonům, horoucí láska k vlasti, dobrota, pracovitost, nápaditost čili inteligence a zdravý rozum.“

„Začalo to hanebným paskvilem Nabarvené ptáče Žida Kosińského. Potom ná-

sledovala neustálá kompromitace poslanců Lidové strany (PSL) a ‚hrabivého vesnického burana'. Potom odporný seriál Boží podšívka, který plival na Poláky z východu. Dále skandální dokumentární film o lidech z bývalého státního statku nazvaný Arizona. Pak trestuhodná reportáž redaktora Przysieckého pošlapávající základní právo na soukromí, ukazující zdegenerovaného zemědělce, který znásilňoval své postižené a neplnoleté dcery atd. Ani slovo o tom, kdo toto vše inspiroval, propagoval, financoval. V této perfidní metodě jde o představení Poláka a polského lidu téměř coby zvěře, kterou se při vstupu do ‚Ráje Evropské unie' nebude nikdo znepokojovat, protože v Polsku žijí jen obyčejní divoši. Je třeba tomuto hanebnému zednářskému procesu říci dost!"

NEPŘÁTELSKÁ SVOBODA

Jak je vidět, posluchač Rádia Maria zná celou škálu argumentů, které odhalují nepřátelskou židovskou činnost a spojení mezi pokusy zmocnit se kříže v Osvětimi a mezi novým územně-správním členěním a Evropskou unií je pro něho očividné. Nejde o to, abychom recenzovali tuto prostičkou vizi světa, spíše o to, abychom pochopili, proč v sobě chová tak mobilizující sílu.

Nejdříve by bylo třeba se zeptat, proč se tito prostí lidé bojí zavedení nového územního dělení a vstupu do Evropské unie a NATO, ale například se vůbec nebojí východního souseda. Určitě proto, že vzhledem k Rusku se necítí být horší, právě naopak. Posluchač Rádia Maria má pocit bezradnosti vůči změnám, které se staly v Polsku a opravdový strach v něm budí předtuchu výzev, které s sebou nese otevření se západnímu světu. V porovnání s Evropou, které je třeba se přizpůsobit, dorůst do ní, se východní soused zdá být známý a nic od nás nevyžaduje. A taktéž nás v ničem nepřevyšuje, naopak. Rusko je domácké, jeho obyvatelé vzbuzují v průměrném Polákovi shovívavost, když ne pohrdání, vůči Rusům se cítí být lepší, pracovitější, západnější.

A paměť národní nesvobody? Nu což – pro člověka, který se zajímal o historii, ideje, o myšlenkový dialog spočívala nesvoboda v zákazech čtení, mluvení, shromažďování se, v požadavku loajality, kterou musel splnit každý, kdo chtěl něco dělat, něčeho dosáhnout, něco poznat. Nebyla to přesto zkušenost všeobecná. Značná část Poláků vnímala národní útisk pouze tehdy, když vládní moc udeřila na církev. Když likvidovala náboženství ve škole, nedovolovala postavit kapli, zakazovala procesí. A takovéto akty utichly za Gierka, tedy skoro před třiceti lety.

Pád komunismu tudíž nepřinesl pocit získané svobody všem – mnohým přinesl jen pocit ohrožení.

KDO JSME

Posluchač Rádia Maria má – jak vidno – bolestný, intenzivní pocit, že je horší. Viditelným způsobem nevyužívá šance, kterou přinesla změna zřízení. Jiní ho předběhli a on prohrává. Člověk nemůže žít s pocitem, že je horší, raději prohlásí, že se děje něco, co si nezasloužil, že je obětí nepřátelské činnosti a všechno to okolo, co se neděje tak, jak by mělo, je důsledkem tohoto nepřátelství.

Čím je doba nejistější a nepředvídatelnější, tím spíše ji lidé, kteří se v ní nedokážou najít, vnímají v černobílých kategoriích a jedním z nejdůležitějších prvků jejich myšlení se stává cizost: cizí zájmy, cizí rozhodnutí, cizí svět. Vše se spiklo proti polskosti. Čím že však je ta polskost, ta národní totožnost, o jejímž ohrožení neustále slyšíme?

Národní totožnost je možno vnímat různě – z jedné strany jako vědomí vazeb, které tvoří vlastní skupinu, ten pocit zakořeněnosti a společenství, které dává země, jazyk, předávání tradice čili dějin, kultury, víry. Člověk, který cítí bohatství tohoto odkazu, necítí strach ze zbytku světa.

Ale sdílení kultury, vědomí vlastní historie či zakořeněnost zprostředkovaná jazykem, znalostmi nebo historickou pamětí nejsou údělem většiny společnosti. Jiný způsob prožívání identity je uvědomění si odlišnosti především vlastní skupiny vůči jiným, cizím. Když se nemám vůči komu vymezit, nevím, kdo jsem.

Zdánlivě existuje v naší společnosti něco jako důvod k hrdosti na to, že byla doba, kdy naše země byla azylem pro Židy i exulanty z celé Evropy, že naše kultura byla přitažlivá a popolštila šlechtu na území dnešní Litvy, Běloruska a Ukrajiny a přistěhovalce – holandské protestanty, německé kolonisty, zbloudilé Napoleonovy vojáky. Ale tyto procesy se odehrávaly ve vyšších vrstvách. V nižších tomu bylo jinak. Když se na přelomu 19. a 20. století problém vymezení dostal mezi lid, když „domáckost" bylo třeba zaměnit za národní identifikaci, rozhodujícím činitelem byla katolická víra. V polském pohraničí katolicismus odlišoval Poláky od Ukrajinců, Bělorusů, Němců.

A tak část společnosti měla pocit bohatství a atraktivnosti své kultury. Ale jiná část budovala svou polskost tím, že se oddělovala od různorodosti a shromažďovala okolo kostela a faráře.

DVA KATOLICISMY

Lidový katolicismus jako základní forma národní identifikace byl nejprve pojivem společnosti a teprve za druhé morálním požadavkem, obráceným k člověku. Náboženství bylo zapojeno do zemědělského cyklu přírody a farnost s obřady a také obrazy, které byly prostředníky milostí, umožňovaly člověku spojení s Prozřetelností. Vlastní farnost byla pak zapojena do širšího polského společenství kultem poutních

míst a poutěmi nebo alespoň pobožností k Matce Boží Jasnohorské (Čenstochovské) nebo Ostrobramské (Vilenské). Polský lid věděl, že hlavou církve je papež v dalekém Římě, ale přinejmenším necítil, že sám se nachází na okrajích církve. Naopak – cítil se v jejím středu: o polskosti Pána Boha, Matky Boží a všech svatých nebylo pochyb, stejně tak jako o tom, že v nebi se mluví stejně jako u nás. A s největší určitostí cizinci šveholící nesrozumitelným jazykem nebyli pravými katolíky.

Takto s katolicismem propletená polskost, která přetrvala odnárodňující tlak okupantů, stavěla hráz komunistické ateizaci, jejímž výsledkem měla být atomizace lidí, prý způsobila osamocení a bezbrannost člověka vůči totalitárnímu státu. Když tedy přestal vnitřní nepřátelský tlak, identita budovaná na odporu proti tomu, co je cizí a nepřátelské, tato polskost se začala cítit ohrožena.

Lidový katolicismus je jedním z proudů v polské církvi a je úplně jinou cestou víry než katolicismus otevřený, pokoncilní, zakořeněný ve všeobecnosti církve, který hledá dialog a především se nebojí neznámého, cizího, jiného. Do očí bijící vlastností lidí odpovídajících na výzvy k obraně kříže je úplný nedostatek zájmu o druhou stranu, uzavřenost k argumentům, neobyčejná schopnost slyšet jen to, co potvrzuje dojem vlastní pravdy.

Vyznavač Rádia Maria se cítí horší, ohrožený vším, co je cizí a neznámé v tomto nestálém světě, je silný pouze tradiční vírou utvrzenou proti odlišnosti. Chaotická doba a nadmíra informací, které jí jdou ruku v ruce, způsobuje známou reakci – reflex izolace, uzavřenosti informacím, odmítání jejich výběru a hodnocení. A důvěru autoritám, které jasně popisují svět a vysvětlují, proč je špatný.

Po roce 1989 se tyto lidi snažili získat různí političtí demagogové, kteří si z nich chtěli vytvořit svoji základnu, a ideologové, kteří v nich hledali protiváhu pro hrozivou nákazu zaplavující Polsko. P. Rydzykovi se to skutečně podařilo – má armádu, kterou už posílal proti gynekologům a proti nevhodným filmům, použil je v gdaňských loděnicích i v boji s novou ústavou, ve volbách směřoval jejich hlasy svým poslancům. Dává ztraceným lidem oporu a vyjasnění spletitosti dnešního světa – jejich pocit prohry v nich mění na pocit hrdosti, jejich pocit, že jsou horší, v morální převahu, pro ně nesrozumitelnou, zašmodrchanou skutečnost ve zřejmé spiknutí nepřátel, šílený hluk informací ruší prostými pravidly boje s jistými židozednářskými spiklenci. Mezi takové plány patří nejen hospodářská devastace Polska, územní členění a vstup do Evropy, ale i zlo, které se šíří v církvi – otevřený katolicismus. Jeho představitelé jsou prostě židovští přisluhovači.

SAMI SOBĚ KORMIDLEM

Ta zvláštní formace, kterou dokázalo zmobilizovat Rádio Maria, je vnímána zvenčí přece jen jako pro polskou církev charakteristická a ti, kteří s hrůzou hledí na její

obranné křeče agrese vůči světu, na otravu ducha, která se v ní děje, myslí, že je věcí církve se s ní poprat, a když to nedělá, pak očividně tuto vůli nemá.

Ale církev není pouze institucí náboženskou a výchovnou – je společenstvím mnoha vztahy spojeným se společností a proniknutým stejnými rozdíly i emocemi, které dělí nás všechny. Má sice hierarchickou strukturu, ale to neznamená, že pastýři velí věřícím jako vojsku. Dokonce tehdy, když věřící očekávají hlas pastýřů, sami se mu nepodvolují.

A tak je dobré připomenout, že když začala stávka v srpnu roku 1980, státní moc vysílala v televizi (což bylo událostí neobvyklou) kázání primase Wyszyńského, který kritizoval velké nároky dělníků loděnic a vyzýval, aby se vrátili do práce. Dělníci poznali, že je to manipulace, protože primas by nebyl proti nim a nepřijali jeho výzvu. Za výjimečného stavu se podzemní Solidarita neřídila výzvou primase Glempa, aby učitelé podepsali slib loajality, herci přestali s bojkotem Polské televize a demonstrující mládež přestala házet kameny po lidových milicích.

Taktéž papežská nauka je pomíjena tam, kde se nesetkává s očekáváními – i Osvětim je toho dobrým příkladem. V orgánech P. Rydzyka se stále opakuje, že sestry karmelitánky byly přinuceny k odchodu, že opouštěly klášter s bolestí a žalem, ale vědomě se pomíjí mlčením fakt, že se vzpíraly dlouho a ustoupily až po osobním listu papeže, který je musel prosit, aby z tohoto místa odešly. Podobně, a dokonce ještě drastičtěji vypadal problém v Przemyślu. Papež rozhodl o vrácení kostela zabraného karmelitány řeckokatolíkům, karmelitáni však kostel nevrátili, naopak – povstal výbor na obranu „našeho kostela“ před Ukrajinci. Narůstal konflikt podobný osvětimskému – tentokrát musel papež ustoupit karmelitánům a dát Ukrajincům (za bratry ve víře je Polák-katolík neuznává) jiný kostel. Jak vidno, dokonce kněží se vzpírají pastýřským pokynům (i papežským), zvláště zajímavé jsou vztahy karmelitánů ke Svatému Otci.

Dnes organizátoři obrany kříže v Osvětimi také tvrdí, že konají vůli papeže, který před rokem u Geiwontu řekl: „Braňte kříž“ – a tomu je třeba rozumět samozřejmě doslovně. Kromě autority církevní užívají též autoritu národní a s úžasnou neznalostí domácí literatury připomínají slova jakéhosi tajemného věštce: „Jen pod křížem, jen pod tímto znamením je Polsko Polskem a Polák Polákem.“

POLSKO ODVÁŽNÉ, POLSKO BÁZLIVÉ

Určitě existuje v polském episkopátu pokušení využít lidový katolicismus proti permisivitě a liberalismu a pro dobro věci prezentovat tyto proudy jako vědomou realizaci plánu určeného nepřátelskými silami k naší záhubě. Jenže užití sil mobilizovaných Rádiem Maria k boji se zkažeností je zatíženo určitým rizikem – tato armáda se může obrátit proti církvi. Už to přece dělá. Vatikán si může hlásat deklaraci

Nostra aetate, která snímá z Židů odpovědnost za smrt Krista a poukazuje na Šoah, papež může chodit do synagogy, ale polské katolické rádio a polské katolické noviny i tak vědí lépe, co si mají myslet o Židech, kteří zabili Pána Ježíše a chtějí zničit Polsko.

Lidový katolicismus už jednou ukázal, že je odolný vůči existenci všeobecné církve. Venkovská emigrace do Ameriky se konala po farnostech – i tam, v cizině, lidé z farností zůstávali spolu, modlili se polsky, a když se nechtěli zapojit do struktur cizí církve, založili si svoji Polskou katolickou církev.

Ale nejdůležitější je to, že jev, který se s takovou silou objevil u osvětimského kříže, zdaleka není pouze problémem církve a její hierarchie.

Zde se střetávají dvě Polska, značně odlišná a mnohem více rozdělená, než se to konstatuje po každých dalších volbách. Z jedné strany je Polsko odvážné, otevřené, takové, které bez ohledu na politické rozdíly rozhoduje o změnách, o orientaci na Západ, o společném bytí ve světě, který nás obklopuje. Z druhé strany je Polsko ustrašené, ponížené vlastní dezorientací a nepřizpůsobivostí, nerozumějící tomu, co se děje, a křečovitě se držící prostého obrazu světa, který zná odedávna – světa rozděleného na svůj a cizí, náš a nepřátelský.

Gazeta Świąteczna (Gazeta Wyborcza) 23.–24. května 1998

přeložil Jan Kuča

TEREZA BOGUCKÁ je významná polská publicistka. V současnosti působí v deníku Gazeta Wyborcza.

Ta slavná [polská] *minulost hledí na mne všude (…) v chrámech a hrobech, volá na mne s věží, pomníků i štítů domovních, ale nad přítomností i budoucností jako upír sklání se oživlý křižák (...) a nabývá podoby ošklivého, špinavého, pejzatého žida polského v usmoleném kaftanu a vysokých botách.*

J. Š. Baar: Chvíle oddechu, Sebrané spisy , sv. XXI, Praha 1940, s. 213

O POLSKÉ EDITOLOGII VČERA A DNES
(ROZHOVOR S MARIÍ RYDLOWOU)

Přelom osmdesátých a devadesátých let byl důležitý pro politiku i pro kulturu, včetně literární vědy. Jaký rozdíl pozorujete v podmínkách pro vydávání starších polských textů dříve a nyní?

Umění editologie je, dalo by se říci, poválečný výdobytek. Moji učitelé, mezi něž patřil Stanisław Pigoń, byli komunisty odsunuti od přednášek a začali vydávat díla Fredra, Mickiewicze a dalších. Vybudovali celý obor, z teoretických prací je třeba zmínit kupříkladu Górského knihu Textologie a vydávání literárních děl. V jejich počínání lze sledovat i válečné kořeny: válka přinesla neskutečné ničení, umírali lidé, mizely však také knihy, časopisy. Po Varšavském povstání pálili Němci v Národní knihovně rukopisy, třebaže už bylo dobojováno, jiné si přivlastnili Rusové a jednalo se i o písemnosti nezkatalogizované. Moji profesoři došli k závěru, že knihy je třeba zabezpečit, zachytit jejich přesný text pro případ podobných událostí. I z těchto potřeb vycházejí ony velké edice, jakou je například definitivní přepracování Mickiewicze, Słowackého, Fredra, Żeromského, Sienkiewicze, našich klasiků. Pracovali jsme pod vedením profesorů-editorů Stanisława Pigoně a Leona Poszewského, Juliana Krzyżanowského a Konrada Górského, kteří se vším začali a také ustálili normy. Zpočátku jsme porovnávali jednotlivá vydání a došli k rozličným závěrům, například k tomu, že není nezbytně nutné vycházet z posledního vydání za autorova života. Často bylo naopak nejlepší vydání první, a to zvláště proto, že tehdy ještě nebyli dnešní redaktoři, dbající na kvalitu jednotlivých knih, ale spíše takoví lektoři a začínající autor více spolupracoval. Redaktor je v mnoha ohledech institucí poválečnou, jeho úkolem (a to i toho, který se zabýval díly nežijících autorů) byla vlastně cenzura, nedopustit, aby autor vystoupil proti režimu. Daná praxe však paradoxně zapůsobila ve prospěch literatury. Díky systému státních nakladatelství s neomezenými možnostmi, pokud jen byl papír, máme dokonalá vydání. Rozkvět oboru trval až do roku 1980, do vyhlášení válečného stavu. Už tato doba přinesla jistou změnu a omezila možnosti, potom vznikla řada samostatných vydavatelství, produkujících až na určité výjimky podřadnou literaturu. Systém redaktorů prošel určitými změnami, odpovědnost za dílo častěji přebírá autor.

Největším problémem současnosti je podle mne to, že prudce vzrostly ceny knih, a tím se zhoršila dostupnost kvalitnějších publikací pro jejich hlavní odběratele – studenty a inteligenci. Spolu s tím také klesl počet vydávaných kusů. Mohla jsem to pozorovat na své edici Wyspiańského dopisů. Jako by se to rozcházelo s jiným jevem: na vydání prvních svazků této edice jsem v sedmdesátých letech čekala velmi dlouho,

půl roku trval jenom tisk, nyní vše zabere dva měsíce. S tempem klesá počet korektur, což rozhodně u podobných počinů, které mají nadlouho sloužit budoucnosti, není na místě. Tady spatřuji jádro dalších problémů: ve dvacátých letech vzniklo ve Varšavě sdružení usilující o zlepšení kvality vydávaných knih, později pořádalo různá školení a přednášky, nyní se jeho činnost podstatně omezila. Nedávno se tam četl text, kritizující situaci ve dvacátých letech, ukázalo se, že vyznívá stejně aktuálně i dnes. Na druhé straně je však třeba zdůraznit, že stále existuje několik státních nakladatelství, v nichž vznikají za pomoci dotací kvalitní edice. Přestože jejich počet klesá, jsou i ty z devadesátých let hodny ocenění – například kritické vydání Gombrowicze.

Vaše odpověď poukazuje k další skutečnosti: je v Polsku dostatek vhodných následovníků významných editorů starší generace? Jaké jsou podmínky pro jejich profesionální vzestup?

Současní polští editoři jsou starší lidé, cestu k nim si nicméně dokázalo nalézt i několik mladých. Někteří z nás si získali určité jméno a jejich profesní postavení je srovnatelné s jinými váženými literárními vědci. Mám již kupříkladu to štěstí, že se ke mně v knihovnách chovají velmi otevřeně a vstřícně. Velkým problémem je však finanční stránka věci: vyhledání určitého odkazu může trvat den a v poznámkách zabere několik slov. Tuto práci dokáže málokdo ocenit a rovněž ohodnotit. Já vydávám knížky pro radost. Pro mladého člověka, který zakládá rodinu, dráha editora příliš perspektivní v tomto směru není.

Je možné se editologii prostě naučit?

Editoři musí k metodě dojít sami, jejich činnost leží někde mezi uměním a řemeslem a každá doba, jak napsal už Konrad Górski, vydává knihy za jiných okolností. Bude-li více peněz, budou i lepší podmínky. Každý zájemce o editologii by měl vnímat především všechny ediční poznámky, v nichž se pojí výklad o textu, jazyce, úpravách i autorovi. Sama jsem editologii učila a nikdy mi nebylo zcela jasné, jak studentům předat celou tu šíři vědomostí, které editor musí mít.

Povšimla jste si v současné polské editologii nějakých nových přístupů? Jak kupříkladu vnímáte mnohde problematický vztah autorského záměru a prvků podmíněných dobovým územ?

Na tomto místě je potřeba postupovat velmi opatrně. Umělec vždy porušoval normy a modernismus se ještě spíše odchýlil od pevných zásad. Myslím, že je zapotřebí vyjít z toho, co říkal profesor Pigoń: čtenář není hloupější než editor. Bylo by skandální před ním skrývat, jak vypadal jazyk třeba v devatenáctém století, nebo to, že autor nevěděl přesně, jak se kupříkladu někdo jmenoval. Stanisław Wyspiański píše v dopisech o malíři, kterého nazývá „lewiński“ i „liwiński“. To je přece významná informace. Do ediční poznámky, která se tak stává přirozenou součástí poznávání díla i autora, v tomto případě zaznamenáme, že spisovatel kolísá, výrazy však v textu

neupravujeme. Zkrátka je třeba maximálně respektovat autora, jeho proud myšlení a z toho vycházet i v případných úpravách. Editor Czesław Zgorzelski tak kupříkladu dokázal, že u Wyspiańského můžeme v dopisech běžnou interpunkcí podle smyslu nahrazovat některé speciální oddělovací znaky.

A otázka fonetiky? Upravuje dnes polský editor stejně znějící výrazy, psané – například v devatenáctém století – v textu jednou polsky a jednou třeba ještě částečně francouzsky?

I tady je třeba velkého rozmyslu: ze starších dob přirozeně neexistují nahrávky, a nemůžeme-li rozhodnout, zda se v dané době dvě přejatá slova vyslovovala různě („egzamin“ a „egzamen“), nebo ne, není důvod pravopis sjednocovat. Taktéž nelze čtenáře ochudit o vědomí jazykové rozkolísanosti v dané době, o postupné přecházení cizích slov do polštiny: u Wyspiańského vedle sebe ponechávám „Wenecja“ a „Venecya“, „aquarella“ a „akwarella“ nebo „Seina“, „Sekwana“ i „Sequana“. Čtenář se rozhodně musí seznámit s historií svého jazyka a proměnami normy. O něco jiného se však jedná, bylo-li již slovo popolštěné, jeho výslovnost je evidentně stejná a odlišná grafika je dána dobově: slovo „bióro“ upravíme na „biuro“ podle dnešního pravopisu, zmíníme to však v ediční poznámce. Stojím už spíše na okraji dění, žádných větších změn v zmíněném směru jsem si však v poslední době nepovšimla.

Polský knižní trh se od českého liší také větším počtem reprintů. Co si myslíte o nich? Nehledíte na ně (pomineme-li ostatní okolnosti jejich vzniku) jako na určitý projev editorského alibismu?

Reprint představuje samozřejmě rezignaci, zároveň však užitečný počin. Přinejmenším neaplikuje žádnou zpochybnitelnou metodu, jeho předností je naprostá věrnost.

Na konec bych se vás rád zeptal na to, zda pozorujete nějaké větší dluhy polské editologie, zda považujete za uspokojivě vyřešené i tak problematické otázky, jakou je kupříkladu vydávání děl Cypriana Kamila Norwida.

Myslím, že po znamenitých edicích z doby Polské lidové republiky lze odpovědně prohlásit, že velké dluhy nejsou. Nyní je jasné, kterou edici užít, má-li se připravit nové vydání Norwida (kterého vydal Juliusz W. Gomulicki), Adama Mickiewicze nebo koneckonců i Stanisława Wyspiańského.

ptal se Dalibor Dobiáš

MARIA RYDLOWA je jednou z nejvýznamnějších polských editorek. V oboru se pohybuje více než čtyřicet let. V posledních desetiletích se zabývala zvláště četnou korespondencí malíře a dramatika Stanisława Wyspiańského, jejíž vydávání v současné době dokončuje. S Wyspiańským je ovšem spřízněna i jinak, jakožto potomek rodiny Rydlů a průvodkyně na Rydlówce, usedlosti na okraji Krakova, kde se odehrává Wyspiańského nejznamenitější drama Veselka (Wesele). Rozhovor s Marií Rydlowou otiskujeme jako dílčí příspěvek k diskusi o perspektivách české editologie.

JIŘÍ ČERVENKA / POCTA STANISŁAWU VINCENZOVI

V Bystrieci jsem byl poprvé ve čtyřiadevadesátém roce v dubnu. Vzpomínám si na křižovatku u soutoku Čeremoše a Bystrieckého potoka, kde jsme vystoupili z autobusu. Dva muži tam řezali motorovou pilou silné smrkové klády. Vzduch voněl mokrým dřevem, spáleným benzinem a smrkovou kůrou. Přes vesnici jsme se vláčeli blátivou cestou, ale nahoře v horách ještě ležel sníh. Na stráních nad vesnicí zpod tajícího sněhu rašily krásné, pestrobarevné květy. Červené, žluté, bílé a fialové.

Bystriec je huculská vesnice ležící na severních svazích východních Karpat. Před válkou zde žil polský spisovatel Stanisław Vincenz. Viděl jsem místo, kde stával jeho dům. Na palouku ve stráni jsou patrny ještě zbytky podezdívky. Mluvil jsem i s několika pamětníky. Každý mi však vyprávěl něco jiného. Pohádku o starých časech.

Svůj příběh o tom, co bylo, vypráví i Stanisław Vincenz v knize Dialogy se Sověty. Líčí zde své osudy z doby po příchodu Sovětů v září 1939. Útěk do Maďarska, cestu přes hory zpět, zatčení a následný pobyt ve vězení NKVD.

V době, kdy jsem Bystriec navštívil, jsem měl už první část Dialogů přeloženou. Několik kapitol vyšlo v časopise Střední Evropa.

O dva roky později jsem Bystriec navštívil se ženou a ukrajinským překladatelem Vincenzova díla Mikolou Vasilčukem znovu. Několik dnů jsme pobývali u Vincenzových sousedů, v domě Vasila Běloholového. Vasilův strýc Petro převedl v roce 1940 spisovatelovu rodinu přes hraniční hory do Maďarska. Z té doby se zachovala i fotografie: Stanisław Vincenz v huculském kožíšku se sousedy na zápraží svého domu. Podobný kožíšek má na sobě i moje žena na fotografii pořízené o víc než půl století později. Stojíme všichni před domem, s Vasilem, jeho ženou a synem, v pozadí vysoké hory. „Co nám tu chybí?“ říká Vasil. „Máme tu čistý vzduch, dobrou vodičku a k Pánu Bohu je blízko.“

Překlad Dialogů jsem dokončil brzy po návratu domů. Rukopis ležel skoro rok v redakci Institutu pro středoevropskou kulturu a politiku, potom půl roku v Nakladatelství Lidové noviny. V květnu jsem se dozvěděl, že Dialogy letos nevyjdou. Docela mě to rozladilo. To je pořád řečí o Evropě, o sounáležitosti s evropskou kulturou, a nakonec to všechno stejně skončí u těch našich žabomyších problémů. Nepomohly ani mé argumenty o stodesátém výročí autorova narození, o události evropského významu a o vstřícném gestu.

Kdysi do La Combe, alpské vesničky, kde Vincenz po válce žil, jezdívali spisovatelé, vědci a umělci z celého světa. Mezi nimi i Czesław Miłosz. Léčit se z hege-

lovského uštknutí. Přicházeli tam proto, že u něho nacházeli to, co hledali. Pochopení, moudrost, víru a chuť do života.

V březnu mi přišla pozvánka do Sandoměře na vědeckou konferenci věnovanou Vincenzovu dílu. Potom dopis od Mikoly z Kolomyje, v němž mě informuje, že se podobná akce uskuteční i v Bystrieci. Kromě různých vědeckých institucí a krajanských spolků se konference měl zúčastnit rovněž pedagogický sbor bystriecké školy, místní inteligence a starousedlíci. To znělo lákavě: mezinárodní vědecká konference ve folklórním duchu! S jakým příspěvkem bych však měl jako překladatel na takové konferenci vystoupit?

Překlad je pouze jinou, intenzivnější formou četby. Zatímco čtenář prochází krajinou díla jako turista, musí se tudy překladatel proplazit, prosekat, prokousat. Podstata problému vyplývá již ze samotného významu onoho *transcendo, translatio* – přejít, překročit, přenést, převést, přeložit. Mně to vždycky asociovalo představu vysokých hor, které je třeba přejít z jedné strany na druhou.

Rozhodl jsem se, že do Bystriece pojedu. A navíc že se pokusím přejít po Vincenzových stopách přes karpatské hory. Tu cestu jsem konečně plánoval už delší dobu. Možnosti tu byly dvě: buď z Kvasů do Bystriece, jak to autor líčí v Dialozích, nebo opačným směrem, kudy se ubírala spisovatelova rodina v doprovodu Vasilova strýce v květnu 1940. Abych pravdu řekl, ta cesta přes hory mě lákala víc než celá konference.

* * *

Pátek, dva dny před odjezdem. Příznivé zprávy o počasí. Od Borovnice je slyšet houkání vlaků. Ráno první mrazíky. Kurz rublu prudce klesá. Hryvna ho bude následovat. Snad na to státní monopol nebude tak rychle reagovat. Pro jistotu si v samooobsluze kupuji čtyři konzervy paštiky za 9,90.

Sen o muži, který se chtěl prokousat kopcem. Leží na břiše, hlavu a ramena zpola zasypané hlínou. Zelený kopec, žluté kalhoty.

Sobota. Konečně vím to, co už jsem dávno tušil: pojedu sám. Joska se mnou nemůže. Má nemocnou ženu. Docela se mi ulevilo. Samotnému se člověku cestuje špatně. Má to však jednu podstatnou výhodu: víme, co od sebe můžeme očekávat. Drama se odehrává uvnitř. Události jen posunují děj kupředu.

Neděle. Od rána prší. Od Borovnice s Ivošem K. autem. Na hlavě černou, pletenou čepici s nápisem Rangers.

* * *

Z Brna v 17.15 autobusem do Užhorodu. Slovenskem projíždíme v noci jak tunelem. Přímo na místo děje. V pět ráno v Užhorodě. Procházím kordonem valutářů: marky,

dolary, forinty, koruny... Tma, davy lidí. Bohoslužba v rozestavěném kostele. Před nádražím trhovci vybalují zboží. Banky a bazary. Ekonomie a etnografie. Autobus do Rachova v 10.10.

* * *

Odpoledne v Kvasech. Vysoké, strmé stráně ozářené sluncem. Za železničním mostem cesta stoupající do hor. Penzion, kde se před devětapadesáti lety ubytoval Stanisław Vincenz, je dole ve vsi. Pustý, zchátralý dům v lázeňském stylu. Zůstávám na nocleh u místního hostinského. V boudě, kde v létě přespávají děti. Hostinského rodiče pocházejí odněkud od Ostravy. Přišli sem v devětatřicátém roce. Hledali nějaký klidný kout, kde by se ukryli před hrozící válkou... Sedím v prázdném výčepu a piju lvovské pivo. V televizi černobílý film z občanské války s hodnými bolševiky a zlými bělogvardějci. Do toho barevné reklamy na prací prášky, tyčinky Snickers a další stupidity. Zprávy o počasí: polojasno až zataženo, občasné přeháňky s deštěm.

* * *

Ráno déšť a vítr. Dole pod strání hučí divoká Tisa. Hostinský mě zrazuje od cesty do hor. Pršet prý bude celý den. Jedu autobusem do Kolomyje. Přes Jasiňu, Tatarským průsmykem. Před šoférem na skle obrázek svatého Mikolaje. Jakýsi podivný hybrid: napůl svatý, napůl poslední ruský car Mikuláš II. ve vojenské uniformě. Také jedna z podob byzantského césaropapismu! Myslím, že jsem se potom v horách k tomuto svatému modlil. Pannu Marii jsem nechtěl se svými problémy obtěžovat.

V Kolomyji na bazaru kupuji kazetu s kolomyjkami, žertovnými tanečními písněmi. Mikola v redakci Vilnego golosu. Naposledy jsme se viděli před dvěma lety. Do večera chodíme po městě a povídáme si. Do Sandoměře nepojede, do Bystriece také ne. Má moc práce. Před nedávnem se stal *načalnym redaktorem*. V kuchyni dlouho do noci smolíme jakýsi interview.

Ráno vlakem zpět do hor. Venkované překládají z bryček do vagonů pytle s bramborami a jablky. Křik, smích, nadávky, vůně cigaretového kouře. Koše vajec, vědra s rozpuštěným máslem, konve s mlékem. Babka v šátku prodává teplé pirožky. Kouřím s chlapy na plošině u záchodu.

* * *

Vystupuji v Lazeščině, dvě zastávky před Kvasy. Odtud vede přímá cesta do hor. Dává se do deště. Skupina turistů před nádražím. Obrovské krosny, těžké boty, teplé

bundy z nepromokavé celtoviny. Navlékají si pláštěnky a vyrážejí do deště. Nikam se mi nechce. Je asi jedenáct hodin, další vlak mi jede až ve tři. Půjdu kousek po té blátivé cestě a potom se stočím na Kvasy. Přenocuji u známého hostinského. Turisty doháním před strážní budkou *zapovědniku*. Projdu kolem, nikdo si mě nevšímá. Přestává pršet, slunce se dere z mraků. Cesta se úží a strmě stoupá vzhůru. Odbočka na Kvasy nikde. Zalesněné kopce pode mnou jak těla oddechujících zvířat. Nad údolím se klene duha. Les končí, začíná pásmo kleče. Opuštěná salaš, seschlá tráva, kameny. Hoverla je jak dvanáctihlavá saň: zdolám jeden vršek a znovu se z mlhy nade mnou vynoří další. Konečně na vrcholu! Velký železný kříž a modrožlutá vlajka. Pod křížem krystalky zmrzlého sněhu. Mlha, ticho. Kdysi prý zde komsomolci chtěli postavit Leninovu sochu. Ta jim však spadla a roztříštila se na tisíc kusů pádem do údolí. *Gory něšutjat!*

Stezka vede dál po hřebeni. Někdejší československo-polská hranice. Dodnes tu stojí hraniční patníky. Podle nich se mohu přece jen jakžtakž orientovat. To už jsem v místech, kudy se před devětapadesáti lety ubíral Stanisław Vincenz se synem. V Dialozích líčí svou pouť velmi dramaticky: strašný vichr, mlha, děsivé jícny propastí... A hory, jako by mě chtěly kdovíjak potěšit, na to nezapomněly. Náhle se prudce setmělo, přihnal se silný vítr a déšť se sněhem. Vítr a déšť sílí, sněhu přibývá. Nemám jinou šanci než jít dál. Úzký, kamenitý hřeben, temné propasti z obou stran. Těsná hranice mezi pýchou a pokorou. V horách snad přebírá péči nad lidskými osudy sama příroda. Nebo je alespoň zprostředkovatelkou boží vůle. Na to ale teď nemyslím. Mumlám si cosi sám pro sebe. Něco mezi modlitbou a skřeky poraněného ptáka. Chvílemi stezka mizí pod sněhem, takže se musím vracet. Jindy odbočí z hřebene a končí na kraji strmého srázu. Tma houstne. Tak dost! Dál už ani krok! Zalézám pod jakýsi skalní převis a vsoukám se do spacáku. Sem déšť ani vítr nemohou. Noc se mi zdá být nekonečně dlouhá. Choulím se do klubíčka. Ubohý, nicotný človíček uprostřed toho ohromného prostoru, uprostřed toho moře kamení a mlh.

K ránu se vítr utišil a přestalo pršet. Konečně svítá. Kolem mlha a ticho, nikde ani živáčka. Jakési ohromné balvany bizarních tvarů. Pod jedním ležím. Vzpomínám si na Vincenzův popis cesty. Nejsou snad tohleto ty osamělé skalní útvary? A tady vpravo by měla být ta soutěska mezi skalami. Ano, je tam! Po kluzkých kamenech zvolna sestupuji dolů. Mlha se trochu rozplývá. Spíše tuším než vidím celý ten nekonečný prostor před sebou. Lesy, poloniny a zase lesy. Klikatící se stužka potoka. Kéž by to tak byl Bystriecký potok! Opět se dává do deště. Jdu podél potoka dál. Vrcholky hor zahalené v mracích zůstávají daleko za mnou. Asi po třech hodinách první lidské obydlí. Kolem se pase stádo krav a ovcí. V salaši bača pod kotlem roztápí oheň. Ptám se ho, jak daleko je do Bystriece. „Do Bystrieca?“ odpovídá. „Nědaleko, blizko, poltora kilometra...“ Těch „poltora kilometra“ se protáhlo na půldruhé hodiny. V poledne však už sedím v chalupě Vasila Běloholového u roztopené pece. Suším si mokré šaty a popíjím horký čaj.

* * *

Ráno jdu do vesnice na výzvědy. Boty mám ještě mokré, Vasil mi půjčuje svoje. V holínkách a huculském kloboučku si vykračuji blátivou cestou. Proti mně jede děda na koni. Zdravím „Slava Jezu Christu!“ A on odpovídá „Na viky vikuv!“ V kostele nikdo není. *Svjaščenik* bydlí ve vedlejší vesnici. Na selsovětu a ve škole také nikdo. Paní ředitelku zastihnu doma. Právě dává prasatům. Říká, že se nějaká konference měla konat, ale pak že z toho sešlo. Škoda, loučím se, ale zas tak moc zklamaný nejsem. Před obědem se vracím k Vasilovi domů.

Večer se v kuchyni schází pár sousedů. Za tři neděle Vasil žení syna. Ve skříni visí ženichova krásně vyšívaná košile a klobouk. Na svatbu přijde skoro celá vesnice, hudba bude až z Vierchoviny. Přípravy je ovšem třeba dělat už teď. Na kamnech stojí velký litinový hrnec přikrytý lavórem. Zprostřed lavóru trčí měděná trubka stočená do spirály. Trubka mizí v dalším hrnci se studenou vodou. Skuliny jsou vymazány chlebovým těstem. Někdo dělá *horylku* z brambor nebo z řepy, tu je třeba přepálit dvakrát. My ale děláme čistou, z cukru a kvasnic, ta se může pít hned, ještě čerstvá. Popíjíme *horylku* a povídáme si. Vasil měl těžký život. Hned po válce ho Sověti ještě jako kluka poslali i s matkou do lágru na Dálný východ. Brali to šmahem, celé rodiny ze samot u lesa. Aby odřízli partyzány od potravinové základny. V lágru matka zemřela a on se vrátil v osmapadesátém do zpustlé chalupy. Chalupu postavil novou, oženil se a začal hospodařit. Krom toho dělal v lese, později povýšil na hajného. Loni odešel do důchodu a hajného teď místo něho dělá jeho syn. Dvě dcery už má vdané a syna právě žení... Vzpomínáme také na starého pana Vincenze, na jeho syny a dceru Basju. „Pozdravujte Andrjuchu, až ho uvidíte. Moc nás to mrzí, že už tady tak dlouho nebyl.“ Andrjucha je spisovatelův syn, profesor heidelberské univerzity, Andrzej Vincenz. Uvidím se s ním možná příští týden v Sandoměři. Beseda se protáhla až do půlnoci. Byl to náš malý příspěvek k mezinárodní vědecké konferenci.

* * *

Další den ve Vorochtě. Svátek *Bohorodicy*. Velký dřevěný kostel plný lidí. Mnohohlasý zpěv je slyšet už z dálky. Na nádraží přicházím před polednem. Hodinu po odjezdu vlaku. Další mi jede až v deset večer. V čekárně skupina mladých turistů v plné horalské zbroji. Víkend prožili v *turbaze*. Za takového počasí nemělo cenu do hor chodit. „Odtud by se nikdo živý nevrátil!“ dodává autoritativní vedoucí v červené prošívané bundě. Sedím v rohu u velkých litinových kamen. Suším si bundu a svetr. Kalhoty mám celé roztrhané, ty uschnou samy. Asi ve čtyři turisté odjíždějí do Ivano-Frankovska. Zůstávám v čekárně sám. V kamnech vyhaslo, ale pořád se z nich line příjemné teplo. Zešeřilo se. Najednou dveře zaskřípaly a dovnitř se vplížila černobílá

kočka. Když mě uviděla, couvla, přikrčila se, ale pak proběhla kolem zdi a lehla si do krabice u kamen. Za chvíli se dveře znovu pootevřely, dovnitř vběhl toulavý pes a stočil se do klubíčka v rohu. Venku před nádražím poslední trhovkyně sklízí svůj stánek. Pytle s bramborami stojí opřeny o zeď. Vítr pohupuje velkou nádražní lampou. Na pultíku u pokladny leží štůsek jakýchsi formulářů. Z jedné strany jsou čisté. Pár si jich beru. Můj zápisníček je promočený, písmena se rozpila. A tak sedím s toulavým psem a kočkou v té prázdné čekárně u teplých litinových kamen a snažím se zapsat si pár poznámek. Holé zdi, u stropu matná žárovka bez stínidla. Vlak ze Lvova přijíždí přesně na čas. Lezu dovnitř, uléhám na prázdnou palandu a usínám.

Básník, prozaik a překladatel JIŘÍ ČERVENKA se narodil roku 1943 v Jindřichově Hradci. Vystudoval češtinu, ruštinu a filozofii na Filozofické fakultě MU v Brně, poté pracoval jako dřevorubec, domovník a horský nosič, od roku 1978 je kastelánem na hradě Pecka. Debutoval několika básněmi v brněnském almanachu Tvář (Blok, 1963). Básně, povídky a překlady z polštiny (Miłosz, Vincenz, Orłoś) publikoval dále v samizdatových časopisech Komunikace, Host a Střední Evropa, po roce 1989 pak v Souvislostech, Střední Evropě, Literárních novinách a Hostu, kde vyšel i rozhovor s J. Č. o jeho životní cestě a „literárních" poutích, mj. po Polsku, Litvě a Ukrajině (č. 3–4/1996). Mimořádnou událostí bylo vydání výboru autorových básní z let 1963–95 pod názvem Paměť okamžiku v nakladatelství Český spisovatel roku 1996. Cestu po stopách polského spisovatele Stanisława Vincenze (1888–1971), již popisuje na stránkách Souvislostí, podnikl loni v září.

Když Poláci částěj mnohé nepokoje a nepřátelstvo proti Čechům provozovali a veliký díl od Moravy sobě přivlastnili, nato ještě léta Páně 976 zas do Moravy vpadli a to, co Čechům patřilo, všechno hubili. Boleslav II., kníže české, poslal na ně Krasotu Sukoradského s vojskem českým, který Poláky z Moravy vyhnal a za nimi do Polska se pustil, Krakov i jiná města vzal a je k knížectví českému připojil.

Země dobrá, to jest Země česká. Brno 1998, s. 90

CZESŁAW MIŁOSZ / POVÍDKA O OBRÁCENÉM

Jistý muž jménem Pavel si nikdy nekladl otázku, jaký význam má skutečnost, že byl pokřtěn jako dítě a že do rubriky „vyznání" píše „římskokatolické". Až díky těžkým životním prožitkům uvěřil v Boha a tehdy se rozhodl zabývat se náboženstvím. Koupil si katechismus a začal jej číst. Podívejme se, co v něm nalezl:

1. Bůh je stvořitelem všech věcí viditelných i neviditelných. Dříve než svět stvořil bytosti netělesné, obdařené inteligencí a svobodnou vůlí, jež Písmo svaté nazývá *poslové* neboli *andělé*.
2. Vztah mezi Bohem a těmito bytostmi byl trochu podobný pozdějšímu vztahu mezi Bohem a člověkem.
3. Zlo i utrpení se počínají pádem několika andělů, kteří ze své svobodné vůle uctívali sebe místo toho, aby uctívali svého Stvořitele.
4. Stvoření vesmíru je shodné s počátkem času. Život na zemi, rostliny, ryby, ptáci a zvířata, zkrátka vše, co podléhá času, Jím bylo uznáno za dobré.
5. Bůh stvořil člověka k obrazu svému jako nejvyšší bytost hned po andělech a učinil ho dokonalým, svatým, a i když tělesným, přece nepodléhajícím stáří ani smrti.
6. V pozemském ráji, kde Bůh usídlil člověka, rostl strom poznání, jehož plody nesměl člověk pozřít, aby na sebe neuvedl smrt. Ze své svobodné vůle porušil člověk zákaz a podlehl pokušení padlého anděla neboli ďábla, a to z těchže příčin jako při prvním Pádu, tj. když chtěl uctívat sám sebe namísto Toho, kdo jej stvořil. Uvedl na sebe a na celé lidské pokolení smrt, rovněž na všechnu přírodu, která změnila své zákony. Jakým způsobem tento hřích, zvaný prvotní, zatěžuje všechny pozdější lidi, je tajemství, jehož není radno se dotýkat.
7. Prvotní hřích nedal pouze špatný příklad, jak učil Pelagius, ani úplně nepokazil lidskou přirozenost, jak učili protestanti v 16. století, ale přirozenost lidskou pozměnil a učinil ji náchylnou ke zlým činům. Tato náchylnost se nazývá *concupiscentia*, což se dá přeložit jako *žádostivost* očí nebo *požádání*.
8. Bez prvotního hříchu by nebylo Vtělení, Bůh by tedy na sebe nevzal podobu člověka v osobě Krista, vítěze nad smrtí a nade vším zlem jak padlých andělů, tak i lidí. Katastrofa dobrého řádu Stvoření rozhodnutím bytostí se svobodnou vůlí způsobila, že Bůh vstoupil do historie lidství a zjevil se Mojžíšovi a prorokům a následně sestoupil na zemi v osobě Krista.
9. Tajemství předvěčného Syna, který je stejně tak Bohem, jako i člověkem, který

zemřel na kříži a zmrtvýchvstal, tedy tajemství Svaté Trojice, tvoří samotný základ katolického náboženství. Poukazuje na to, že Bůh není lhostejným zákonodárcem veškerenstva, ale Prozřetelností, která opatruje dějiny člověka.

10. Bůh se zjevil v Duchem inspirovaných knihách Starého a Nového zákona a v průběhu staletí provází lidi a dbá o přetrvávání pravdy. Sesláním Ducha svatého se také začínají dějiny Jedné Všeobecné Apoštolské Církve.

Pavel si v katechismu podtrhával věty a jednotlivá slova a byl překvapený a zděšený, protože to všechno nemělo nic společného s myšlením lidí 20. století, a dokonce se mu to všechno zcela příčilo. Namísto samočinně běžícího kosmu sem byla vnesena závislost jeho zákonů na chybě živých bytostí, ať neviditelných či viditelných. Namísto slepě se rozrůstajícího života – od jednobuněčných organismů, přes stále složitější, až k lidoopům a člověku – byla postavena prvotní dokonalost přírody a člověka a také jeho pád, který přivedl k pádu vše živé. Bez ideje pádu by nebylo třeba Spasitele ani víry v naplnění příslibu Království na konci věků, kdy se příroda vrátí ke své prvotní slávě a smrt už nebude.

„Když jsem tedy katolík, musím věřit v to, co říká katechismus?“ ptal se sám sebe Pavel a četl si v listech svého velkého jmenovce, jehož ohromující nasazení kdysi vybudovalo církev. „Je to velmi těžké, ale jestliže věřím v Boha – nemám jiné východisko, a ze samé vděčnosti k Němu musím přijmout *credo* svého náboženství za své. Jedině že bych zkusil založit vlastní náboženství, ale kdopak jsem já, abych se stavěl proti tisíciletím, během nichž pokolení za pokoleními takto věřila?“

Tím však Pavlovy úvahy nekončily, a tak zkoušel posoudit jejich závěry. Lidé minulosti svým dílem ukazovali, že berou pravdu víry vážně. Malovali množství obrazů představujících anděly a někdy se i odvážili zobrazit postavy ďábelské.

Největší literární díla (i rozměrově) se zabývala Spásou a Zatracením: Dantova Božská komedie, Miltonův Ztracený ráj i Goethův Faust.

Pavlovo zděšení bylo pochopitelné, neboť si náhle uvědomil, že lidství se dostalo do nové fáze, v níž pro něj zmizely pojmy viny a trestu, jakož i Spásy a Zatracení. Stále více lidí v nic nevěřilo, dokonce ani ve vědeckou pravdu. V co však věřili věřící, kteří stále plnili kostely a odříkávali modlitby v různých jazycích? Vyznávali náboženství zjemnělé, zdálo se, že jeho hlavní zásadou je: „možná je to tak, a možná jinak“ a že si z něho každý může vybrat, co se podle jeho soudu k víře hodí.

Pavlovo srdce se dožadovalo pravdy. Jediné pravdy, která přece nemohla být jiná ani před tisíci pěti sty, ani před pěti sty lety a která každého, kdo v ní uvěřil, zavazovala.

Jestliže působení Pokušitele, zvaného *Otec lži* a *Kníže tohoto světa*, bylo v civilizaci díky množství znaků rozpoznatelné, bylo povinností křesťana proti němu otevřeně vystoupit.

Pavel si uvědomoval, že obezřetnost radí vlnit se v tomtéž rytmu, jako se vlní

ostatní, tedy hlásit se ke křesťanství jako k jistému druhu velkého charitativního společenství s Ježíšem, tím nejušlechtilejším z kazatelů, který v Buddhových stopách kráčí v čele, a považovat za pouhou metaforu tu církevní nauku, která se dnešnímu myšlení zdá nepravděpodobná a nepřijatelná. Proti zdravému úsudku se Pavel přestal chovat jako jiní, a tak položil základy všeobecnému mínění o svém podivínství. Prohlašoval, že věří v existenci andělů i ďáblů, ba co víc, zavrhoval některé knihy a filmy a tvrdil, že jsou inspirované zlým duchem. Znepřátelil si rovněž několik vlivných a mocných osob, když jim vytkl, že působí jako démoničtí demoralizátoři. Pavlova účast v akci proti pornografii a některým hudebním žánrům jen utvrdila mínění o jeho nepřátelství vůči všemu, co je nové.

Nevedlo se mu lépe ani v osobních záležitostech. Chtěl se totiž shodnout s církevní naukou, a tak navrhl Hedvice, s níž žil, manželství, ale to se nesetkalo s příliš vroucím přijetím, neboť Hedvika toužila po postupu ve své kariéře a manželství se jí pochopitelně spojovalo s rozením dětí.

Nebohý Pavel se tak dočkal toho, že při zmínce jeho jména si lidé ťukali na čelo. Stěžoval si svému zpovědníkovi, ten však, i když si vážil Pavlovy opravdovosti, ve všem neschvaloval jeho strategicky a takticky neuvážené útoky na Odpůrce. Podle tohoto kněze omámení, které zachvátilo lidstvo, nemůže trvat dlouho, poněvadž by se to příčilo slibu, který dal církvi Bůh. Pokud však omámení trvá, je věřícím doporučena jistá zdrženlivost a nezveřejňování celého vlastního přesvědčení.

A co se dál dělo s Pavlem? Zprávy z prostředí, v nichž se pohyboval, se dost liší. Zde je podáváme:

JACEK:
„Pavel zpovědníka neposlechl. Našel jiné řešení. Protože byl mezi svými známými považován za podivína, hledal lidi podobného smýšlení a nalezl jich mnoho. V podstatě to bylo celé hnutí, nepříliš podporované církevní hierarchií, ale dosti mocné, aby spojilo značnou část kléru a věřících ve jménu konzervativismu. Pavel osvobozený od pocitu společenské nepatřičnosti, dokonce chválený a obdivovaný, se angažoval v Lize, jejímž cílem bylo přenesení morálních hodnot katolictví do života společnosti ovlivňováním ústavodárného procesu. Zakrátko se stal jedním z vůdců politické strany, která bojovala za ústavní zákaz potratů a rozvodů. Nepochyboval, že činnost, kterou odporoval Zlu, byla nezbytná, přestože se ho nepříjemně dotýkaly některé výstupy jeho spojenců, které zašly příliš daleko v útocích na liberály. Snášel to však ve jménu vyššího dobra.

Politické aktivity uškodily jeho soukromému životu. Potvrzovalo to závislost tělesného souladu dvou lidí na shodě jejich myslí. Hedvika neobdařovala ani Ligu, ani jeho stranu sympatiemi, dokonce byla s to je energicky odsoudit: „Chcete zachraňovat lidské životy a hubíte duše.“ Mělo to znamenat, že podle ní mnoho mladých lidí vystupovalo z církve a ztotožňovalo se s nenávistnými kampaněmi Ligy.

Pavel a Hedvika se sobě postupně odcizovali, netvořili už pár, leč rozhárané manželství, a nakonec se dohodli na rozchodu.“

TEREZA:
„Bylo to úplně jinak. Pavel hledal podobně smýšlející, ale dostal se do kruhů, které na oko zcela dodržovaly rady jeho zpovědníka, do kruhů skutečně kryptokatolických. V těchto kruzích převažovalo mínění, že odpor vůči nástupu konzumní kultury je marný a že jediné, co zbývá katolíkům, je brzdný proces, který zachovává zdání shody se světem. Církev měla pravdu, když proklela Voltaira, neboť „odpovídající“ vzory mají svůj počátek v Osvícenství, vědecký pokrok je ovšem příliš očividný, aby bylo možné se celému osvícenskému dědictví postavit. Pavel se zamýšlel nad tím, zda by nebylo možné využít masovou kulturu k přesvědčování lidí o tom, že volí zlo ke své záhubě. Ovládala je *concupiscentia*, čili žádost peněz, moci a sexu, a přiblížit se jim nebylo možné jinak než předstíráním, že jste jedním z nich, v opačném případě se k vám totiž obraceli zády. Jenže jak se k nim přiblížit? – Obrázky, tedy filmem! A to způsobilo, že Pavel začal točit filmy, ale tak, aby byly úspěšné, čili aby ukazovaly situace všeobecně známé a s nevyhnutelnou dávkou nahých těl a sexu. Poslání bylo vepsáno do děje, ale tak diskrétně, že se kritici nedokázali shodnout na jeho smyslu.

Vztah Pavla a Hedviky procházel různými komplikacemi, které se skončily jejím těhotenstvím a uzavřením manželství.“

ŠTEFAN:
„Bylo to úplně, ale naprosto jinak. Po prvních záchvatech moralizování, které Pavlovi vynesly přezdívku podivína, se Pavel zastyděl a pochopil, že z četby katechismu vyvodil chybné závěry. Ať už jsou příčiny zla jakékoliv, podstatou světa je utrpení člověka i všech živých bytostí. Žít znamená být poznamenán smrtí a její nevyhnutelnost leží v samé podstatě křesťanství. Proto předmětem úvah nemá být trest a zásluha, ale lidská slabost, slabost tak veliká, že je hodna nejhlubší lítosti, i té Boží, kosmické. V samotném řádu věcí, v řetězci příčin a následků spatřoval Pavel ďábelské rysy, ale uznal, že se mýlil, když s posedlostí soustředil mysl na temné síly, které uškodily a nadále škodí dobrému Stvořitelovu plánu. Zdálo se, že zkáza tkví v samém kořeni života, a nic na tom neměnil fakt, že k Pádu došlo kdysi dávno, ještě před stvořením času. Skutečné bylo pouze lidské neštěstí, zoufalé volání člověka, na něž neodpovídal v celém veškerenstvu žádný hlas. A právě ono mlčení veškerenstva muselo naplnit míru, aby Boží soucit odpověděl vtělením v člověka a jeho historii.

Pavel byl nyní náchylný své rozrušení způsobené neřádem mravů připsat působení Odpůrce, jenž, prost kopyt i ocasu, je schopen brát na sebe nepočítaně podob – proč by se tedy nebyl schopen zahalit do pláště moralisty? O tom svědčily tváře některých kazatelů pokřivené nenávistí a Pavel, aby odčinil předchozí náklonnost k odsuzování, se dostal do skupiny katolíků označovaných za umírněné, věrných učitelskému úřadu

církve, ale obviňovaných ze zhoubné tolerance a z oslabení odporu vůči šířící se herezi. Stal se polemikem a pro svá vystoupení byl atakován osobami, které se považovaly za lepší katolíky a přitom se uchylovaly k argumentům týkajícím se jeho soukromého života, zejména šlo-li o jeho nemanželský vztah s Hedvikou.

Hedvika, jak se vyjadřovala, byla namočena následkem Pavlovy činnosti do náboženského spolku, ale Pavlovi přátelé a známí se jí líbili, cítila, že je jimi přijímána, a trochu vzdorovitě nadhazovala, že s manželstvím nijak nespěchá.“

ANEŽKA:
„To jsou ale hlouposti! Pavel přece nežil sám a denně zakoušel Hedvičin vliv. A jestli jeho lekce náboženství téměř míjely, ona měla katolické vychování a po svém z něho uměla těžit. Snažila se každou neděli chodit do kostela, protože tam společenství lidí vstupuje v jednotě do sakrálního, rozumu nedostupného rozměru. Kázání však neposlouchala, říkala o nich, že jsou to „báchorky naší Cácorky“. Neustálé narážky na moralistiku a zvláště na sex považovala za škodlivé pro vertikální směřování náboženství. Zamítala hrozbu posmrtných trestů, neboť, jak říkávala, lidé trpí na zemi až dost, a ještě aby jim bylo přidáno! Nebe jí bylo spíš lhostejné, když za své dobré skutky neočekávala žádnou odměnu a snažila se o nich nic nevědět. Nikdy se nepouštěla do teologických úvah o prapříčinách zla a prostě přijímala, že nerozumí ničemu z bájí o mytologických stvůrách, ďáblech i andělech. Považovala se za katoličku, ale po svém, což znamenalo, že církev dříve nebo později lidem jako ona přizná pravdu. Souhlasila, že diskuse o vyhánění plodu se týká filozoficky velmi vážných záležitostí, ale nehodlala se řídit zákazem antikoncepčních prostředků a vysmívala se „přirozené antikoncepci“, neboť se ptala, čím se tato liší od metody vědecké, jejímž výsledkem je pilulka. Měla také vlastní názor na uspořádání církve a příznivě, i když nepříliš rozhodně se stavěla ke kněžství žen.

Pavel tak měl příležitost setkat se u sebe doma se světem konce druhého milénia, vůči němuž se nutně musel postavit záporně. Vypadalo to tak, jako by se ve své horlivosti neofyta zbytečně mátožil, zatímco se vedle něho prostí tzv. věřící bez větších obtíží oddávali rituálu, témuž, co tolikerá pokolení, jen aby se to obešlo bez příliš logické doktríny. Chápat to jako konec křesťanství by znamenalo nemít soudnost a jistě i víru v Prozřetelnost. Zvlášť když zde byla možnost ohromné proměny, jejímž příslibem mohlo být takové myšlení jako Hedvičino.

Pavel se zřekl všeho, co po jistou dobu považoval za svou misi, a zařadil se do zástupu průměrných smrtelníků, kteří týden co týden překračují práh kostelní budovy. Avšak nedošlo k tomu následkem rozumování. Příčinou byla jeho vnímavost – její dlouhé řasy, soustředěné nachýlení hlavy, když poslouchala hudbu, její stavy deprese i entuziasmu, její hříšné ambice i dobrá vůle.“

Z cyklu Postoupená témata (Tygodnik Powszechny 19. ledna 1997) *přeložil Jan Linka.*

V rámci tohoto cyklu publikoval Czesław Miłosz řadu povídek, esejů a zamyšlení, které se staly součástí knihy Psík u cesty (Piesek przydrozny, 1997), za niž autor obdržel nejprestižnější polskou literární cenu – Nike.

Povídka o obráceném vyvolala velmi živé reakce předních polských myslitelů (Józef Tischner, Wacław Hryniewicz, Tomasz Wecłowa a další), kteří na stránkách Tygodniku Powszechného publikovali své odpovědi na základní problémy obsažené v povídce.

CZESŁAW MIŁOSZ (1911), polský básník, prozaik a esejista, autor rozsáhlého díla výrazně soustředěného k tradici a minulosti (Údolí Issy, Hymnus o Perle, ad.). Dlouhá léta strávil v emigraci, kde publikoval také významné práce o polském písemnictví i obecných otázkách kulturních (Dějiny polské literatury, Mé století). R. 1980 získal Nobelovu cenu za literaturu – aura „Nobilisty" jej provází na četných setkáních a diskusích, na nichž se vyjadřuje k nejrůznějším tématům, týkajícím se kultury, dodnes. R. 1998 část kritiky nešetřila superlativy na Miłoszovu novou knihu, skicář Psík u cesty, označovanou dokonce za zcela nový žánr: autor za ni získal v náročné konkurenci prestižní cenu Nike. V témže roce vydal Jan Błoński, jeden z nejpřednějších polských literárních vědců, knihu Miłosz jako svět, v níž uceleně pojednává o spisovatelově díle.

[Břetislav] táhl k Bděku a k městu Gnězdnu, kdež byla stolice arcíbiskupská, a jeho se také bez odporu zmocnili, Čechové dověděvše se, že v hlavním kostele Panny Marie tělo sv. Vojtěcha odpočívá, hned všechny kořísti opovrhnouce ku kostelu pospíšili a to sv. tělo z něho odvesti chtěli, však Sevérus, biskup pražský, jenž také s Břetislavem v té vojně byl, za nimi do kostela pospíchal a je otcovský napomínal, aby dobrotu božskou nehněvali a to sv. tělo tu odpočívati nechali, oni pak potupíce tu spasitedlnou radu svého biskupa mocně kostel otevřeli a s velikým hřmotem až k hrobu sv. Vojtěcha přišli, spatříce ale hrob pod oltářem, někteří z nich na něj neuctivě vylezli, ti však ale hned trestu Božího zakusili, když jsou beze všeho živobytí jako dřevění obrazové za tři hodiny státi zůstali.

Země dobrá, to jest Země česká. Brno 1998, s. 93

STANISŁAW BARAŃCZAK / RANNÍ DENÍK

TVÁŘÍ V TRÁVU

Tváří v trávu; tváří v tvář,
již jsem ztratil, z očí do očí, jimiž
jsem pohlédl neuváženě a chybně směrem
k zrcadlům a dlažbám; zda
jsou ty pružné bodáky mými
dávnými vlasy, zda dávným
jazykem, teď cizím, ostrým,
lhostejným, zaprášeným; zda jsou
kousky stříbra, které musím zalít
sklem slz, abych v tom zrcadle
zpět nabyl tvář; tváří
v trávu, vlasy v klasy, ústy
ve vychladlý bodlák, ne ve vypouklou
dlažbu zalitou krví, ne v hladké zrcadlo,
ve vpadlou sádrovou masku, kterou mi země
pořídí ve dni návratu

PAPÍR A POPEL, DVĚ ROZPORNÁ SVĚDECTVÍ

Papír a popel, dvě rozporná svědectví
o témže ohni; řeknou: *je to jasné*
jak den, jak deník, zvlhlý a zválený cár
v kaluži, *ne, v zrcadle zpráv z (dobrého) domova*
a ze (zlého) světa; spálil jsi svůj deník
vprostřed noci; *je to nesporné*, řeknou, *byť zvlhlý,*
ale nezvratný, zválený, avšak nezavršený,
ze vředů, ale kupředu; motáš se v svědectvích,
v zkroucených stránkách, tak černých, jako byly
předtím čisté; řeknou: *je to jasné*
jak drát, ostnatý, *jak tisk*, v novinách;
spal a spleť papír, plamen, popel, půlnoc
v jednom zuhelnatělém záblesku černé kroniky,
vylepší ti otravu plynem na otravu
novinami; *je to logické*, řeknou, sebe*vrah,* sebe *sama*
se bál

NE

Je to jen slovo „ne“, kterému poslat
jako spoluzavazadlo zlámané kosti a prolitou krev
dokáže dokonce tma z tvé krve a kostí,
to nevědomé dílo bolesti (veškerá práva
vystřílena), jehož zkrvavené kopie,
literami ran odražené od kostí, archy
prošité nití výstřelů,
můžeš je každý den pozvedat z chodníků znavenýma
očima, začítat se do něho bezradností dlaní,
je to jen slovo „ne“, poslední slovo
v oblasti krve – a poznáš ji ihned skrz naskrz
roje výstřelů z hlavní;

je to jen slovo „ne“, měj je v krvi,
která stéká v krůpějích po zdi za úsvitu,
dám ti to slovo, jako bych dával hlavu
za to, že bolest existuje, jako bych dával krk
za věc žil a šlach a svalů a kůže;
čtu ti z písmen bolesti, ze zkroucených nervů
spěšně zapsaná slova o těch, co jsou vždy připraveni
otevřít dopis cizího těla,
rozříznout obálku kůže a zlomit šifru kostí;
je to jen slovo „ne“, poslední výkřik
modlitby krve, kterou dnes za tebe odříkávám,
kterou se odříkám práva na odchod

V PŮL PÁTÉ RÁNO

V půl páté ráno na nahá těla milenců
padá náhle zpoza stěn sten ránou otevřenou dokořán,
za všemi okny krvaví tentýž sníh;

třesou se za stěnami prsů zpocených temnou skutečností:
zda skrze sen slyší trnem svou rozkoš tmavou a první
z doby stěží před několika hodinami, zda v tomtéž snu

slyší nahé kroky krve pod břitvou nebo běh krve v prsou
žen, když je náhle rozštípne porod prvním kopím?
kolem nich dvou láska, zrození a smrt

topí se v téže tmavé krvi; v půl páté ráno
tři steny jsou jim ranou, jsou břitvou, kopím a trnem,
jež zvolna hryže tatáž rez a sněť.

Z polského originálu Dziennik poranny (1972) *přeložil Dalibor Dobiáš.*

STANISŁAW BARAŃCZAK se narodil roku 1946 v polské Poznani, vystudoval polonistiku na Univerzitě Adama Mickiewicze, v sedmdesátých letech nemohl publikovat a byl i jinak perzekvován. Od roku 1981 pobývá v USA a přednáší polskou literaturu na harvardské univerzitě. Rediguje časopis The Polish Review, podílí se na chodu pařížského periodika Zeszyty Literackie. Významné jsou Barańczakovy literárněvědné studie (o M. Białoszewském, Cz. Miłoszovi, Z. Herbertovi), z nichž některé – stejně jako autorovy překlady a eseje (G. Herbert: Selected poems, R. Krynicki: Citizen R. K. Does Not Live: Poems ad.) – přispěly k šíření polské literatury v zahraničí. S. Barańczak překládal i do polštiny (D. Thomas, O. Mandelštam, J. Brodskij, J. Donne, W. Shakespeare ad.) a působil jako editor.

Barańczak je příslušníkem generace nastupující v šedesátých letech (jako básník i kritik debutoval roku 1965), označované jako Generace 1968 nebo Nová vlna (A. Zagajewski, E. Lipska, R. Krynicki, J. Kornhauser, A. Michnik ad.). Vydal básnické sbírky Korektura obličejů (*Korekta twarzy*, 1968), Jedním dechem (*Jednym tchem*, 1970), Ranní deník (*Dziennik poranny*, 1972), Umělé dýchání (*Sztuczne oddychanie*, 1974), Triptych z betonu, únavy a sněhu (*Tryptyk z betonu, zmęczenia i śniegu*, 1980), Básně právě sebrané (*Wiersze prawie zebrane*, 1981), Atlantida a další básně z let 1981–1985 (*Atlantyda i inne wiersze z lat 1981–1985*, 1986), Pohlednice z tohoto světa a další poezie z let 1986–1988 (*Widokówka z tego świata i inne rymy z lat 1986–1988*, 1988), Váha těla: Vybrané básně (*The Weight of Body: Selected Poems*, 1989).

Zjev polské dívky a ženy zastkvěl se všem, kteří z povolání, obliby aneb z prosté náhody vnikli do dějin života a osudů Polsky, jako vděkuplná hvězda neobyčejné jasnosti na tajuplném obzoru nebeském.

Edvard Jelínek, Polské paní a dívky. Praha 1884

ADAM ZAGAJEWSKI / V CIZÍ KRÁSE

Profesor Leszczyński, který měl jemný, tichý, lehce se lámající hlas, se specializoval na teorii poznání. Přednášel Descarta, Berkeleyho, Huma a Kanta. Byl drobný, nevysoký, shrbený, mírný. Měl štíhlou tvář, tak štíhlou, jako by byla udělána z překližky, a nikoli z lidského těla náchylného k zakulacenosti. Byl tak jemný a tak klidný, že – zdálo se – byl v životě přítomen jen z poloviny; byl takřka nepřítomný. Stále nosil zelený, lodenový kabát. Stále: v zimě i v létě, na jaře i na podzim, na ulici i v dobře vytopené posluchárně. Ať panoval sibiřský, fialový mráz, strašný mráz Stalina a Beriji, ať sicilské, šílené vedro, ochromující dokonce největší siláky, profesor Leszczyński neodkládal svůj zelený kabát. Studenti, kteří všechno vidí a všechno o svých učitelích vědí, měli pro tento fenomén vysvětlení – profesor Leszczyński strávil nějaký čas v koncentráku v Osvětimi a tam dostal vzácnou chorobu: ztratil cit pro teplotu. Jiní říkali, ne, neztratil cit pro teplotu, jen prostě bez přestávky mrznul, byla mu zima i v srpnu. Tady se však dotýkáme sporu čistě metafyzického – zda mrznul, nebo zda byl také necitlivý na změny teploty.

Zrození básníka: když mladý člověk, vychovaný jako katolík, prožívá oslňující objev – náhle začíná chápat, že jestliže se modlí, nemusí nutně opakovat slova modlitby zapsaná v knize, že se může modlit „vlastními slovy“. Může sám skládat modlitbu. Může sám skládat slova.

Mohl bych napsat průvodce po tom městě, po padlém městě. Ulice po ulici, dům po domu, kostel po kostelu. Co se stalo v tamtom sklepě, kdo zradil – a koho – v tom bytě, kdo na koho čekal na rohu té ulice. A proč onen někdo nikdy nepřišel. Mohl bych při tom dokonce nasadit dosti přísný obličej a hodnotit některé skutky, odsuzovat některé lidi. Nechyběl by mi materiál; kdyby něco, šel bych do archivu a hrabal se v zaprášených složkách, hledaje kompromitující dokumenty. Byl bych zásadovým, nepodplatitelným žalobcem.

Avšak když myslím na minulá léta, když si představuju to město, když vidím jeho obyvatele, chodce zaplňující ulice a náměstí, chvátající či se jen procházející, naskakující na poslední chvíli do odjíždějící tramvaje nebo sedící líně na lavičkách v parku či na trávě v horkém, dubnovém dni, vidím také sebe. Já tam byl taky. Na rynku i na Florianské, v Dlouhé; v posluchárnách univerzity, v redakcích městských časopisů; chodil jsem do divadla a do kina (častěji do kina – kina byla tehdy exterito-

riálními, útulnými platonskými jeskyněmi a zároveň nejlevnějšími cestovními kancelářemi: umožňovaly totiž takřka bezplatné cestování po celém světě), domlouval jsem si schůzky s děvčaty, vydělával na živobytí (nepříliš mnoho). Žil jsem v tom městě, žil jsem v komunismu, naskakoval do tramvaje – pokud nebyla příliš rozjetá. Psal jsem básně a povídky, po nějaké době začal vydávat knížky a netrpělivě čekal na jejich recenze, sám jsem také psal recenze na cizí knížky (mladí autoři se chovají jako prokurátoři, narychlo jmenovaní revoluční vládou a zadírající se do kůže všeobecně váženým spisovatelům starší generace, nalézají u nich trestuhodné omyly i zkreslenosti; všechno kvůli tomu, aby přečkali – a těžkou dobu literárního mládí prožili v taláru prokurátora jednodušeji než v loži obhájce).

V šedesátých a později v sedmdesátých letech, kdy jsem již – nikoli bez lítosti – přestal být studentem a kdy jsem si musel umět nějak poradit, se mi dařilo přece jen přežít, nepoznal jsem ani soudní proces, ani vězení, nepronásledovala mě tajná policie, a třebaže jsem se proměnil v opozičníka plného entuziasmu, na policejní stanici jsem strávil jenom hodinu. Žil jsem, míjely týdny a měsíce, uzavíral jsem různé kompromisy. Teď, kdy se přechýlila epocha, kdy tamty časy skončily – nenávratně, doufám – najednou se to, co bylo zcela samozřejmé, ačkoli nevyřčené, stalo obtížně srozumitelným. Čím bylo to krásné město pod šedým poklopem komunismu? Jak se zachovalo? Co bylo věčné a co přechodné? Co ještě trvá, a co zaniklo jednou provždy? Není hřbitov pro města, ale je mnoho zapomenutí. Co bylo krásné, a co šeredné? Některé básně a obrazy budou žít dlouho, ale kdo navrátí život chvílím a hodinám?

Zdá se, že profesor Leszczyński nikdy nebyl v osvětimském koncentráku, jak to hlásali studenti. Ale důvody k zoufalství mu přesto nechyběly: prý záhy ztratil milovanou ženu. Ztratil velkého přítele, Witkacyho. Ztratil majetek, ztratil celý svět přátelství a myšlenek; ocitl se po válce v zemi ponuré jako košáry. Ztratil mládí.

Pan Sobertin byl známý mých rodičů – snad ještě z předválečné doby. Pocházel z francouzské rodiny; jeho příjmení se určitě, než bylo popolštěno, vyslovovalo s přízvukem na poslední slabice a s nosovým –en. Byl to vysoký, elegantně oblečený muž – stačilo se však pozorněji podívat, aby člověk pochopil, že jeho elegance nebyla z této epochy. Zdvořilý, dobře, ba výborně vychovaný, laskavý ke každému – jak si poradil v těch časech?

Byl starým mládencem, šarmantním džentlmenem, trubadúrem, který byl připraven sloužit krásné dámě nejnezištnějším a nejšlechetnějším způsobem. Vycítil jsem, že se mu líbí moje maminka a že je jednou z jeho nedotknutelných Dulcineí. Nejvíce jsem obdivoval – a parodoval, po jeho odchodu samozřejmě – jeho způsob loučení se s námi. Nemohl se k nám otočit zády, couval tedy směrem ke dveřím pozadu, opakuje přitom mnohokrát reflex téměř vojenského střílení očima, což bylo neodolatelně komické.

Pan Sobertin měl žít v Provence, a ne v komunistickém Polsku. Pan Sobertin se zmýlil, pokud jde o epochu i o zeměpis. Jeho předkové udělali chybu, když se usadili v mé zemi.

Byl starým mládencem ve dvojím smyslu slova – nenalezl ženu a nenalezl si pro sebe odpovídající historický moment.

Jeho přítelem byl pan Cybulski s bujnou, šedivějící čupřinou a ježatým obočím – ztatil ženu a dítě ve Varšavském povstání. Často k nám přicházeli ve dvou – vdovec a starý mládenec, dva smutní muži s melancholickým půvabem, jakoby vytažení ze starodávného souboru karet.

Měl jsem rád jejich návštěvy. Přicházeli na krátko, ne na večeři, obvykle jen na odpolední čaj, a mizeli, vracejíce se do toho tajemného světa, ve kterém žijí staří mládenci, kočky a vzpomínky.

Proč jsou detektivky nudné? Protože jediné tajemství, které obsahují, je otázka, kdo zabil pana L. Nyní je jediným tajemstvím otázka, co je svět. Oheň. Vzduch.

Francouzští intelektuálové se rádi posmívají Američanům, jejich nedostatkům v dobrém chování, neotesanosti. Francie, která je v Evropě tím, čím je v Asii Čína, často nedokáže pochopit americký entuziasmus. Jednou jsem například ve washingtonské National Gallery stál před jedním z tamějších obrazů Vermeera. Vedle mne byl asi čtyřicetiletý Američan. Najednou se ke mně obrátil a řekl (jeho hlas se chvěl radostí): „Od dvanácti let hledím na reprodukci toho obrazu a dnes jej poprvé vidím na vlastní oči. Omlouvám se, že se na vás obracím, ale musel jsem to někomu povědět."

Jestli je to neotesanost, tak proč by ne.

Je třeba si představit chvíli, kdy *Božská komedie* existuje jako nedokončený rukopis, kdy se ještě nezměnila v poemu budící údiv celého světa. Dante píše, řekněme, čtvrté *canto*, a vše je možné; může dostat zápal plic a zemřít dokonce dříve, než se dostane na konec *Inferna*. Vize celku už samozřejmě tkví v jeho hlavě, ale odtud má ještě k svému bezpečnému uložení na papíře dlouhou a nebezpečnou cestu; bakterie a viry – a taktéž političtí vrahové – nezahálejí.

Rád si představuju tu chvíli, a nejen z důvodů filologických. V jistém smyslu svět stále zůstává v témže stavu – v situaci nedokončeného rukopisu –, dokonce i když se nám zdá, že žádné veledílo právě v této chvíli nevzniká.

V dětství šuměly některé stromy dokonce v bezvětrných dnech.

Profesor Leszczyński patřil k lidem, o nichž se vědělo, že vlastně neexistují. Všemocným systémem byli sotva tolerováni. Hledělo se na jejich prsty a ústa. Někdo takový jako Leszczyński připomínal šachovou figurku nalézající se permanentně v šachu.

Mohl přednášet a vést semináře, ale samozřejmě se dbalo o to, aby jejich témata byla co nejvíce abstraktní a aby nepřitahovaly příliš mnoho posluchačů.

Snad měl věčný lodenový kabát chránit profesora Leszczyńského před permanentním šachem. Měl být něčím na způsob neviditelné čepice.

Procházím se Paříží. Ani děti, ani kocour mi nevěnují pozornost, říkám si zatrpkle. Takový je osud emigranta. Okamžitě vybuchuju smíchem, směju se sám sobě, své exaltaci. Děti se zastavují, kocour prchá.

Často se stane, že rozmlouvám s některým ze svých „nihilistů" (v uvozovkách, neboť se mi sám ten termín zdá velmi pochybný) – Benn, Baudelaire, Léautaud, Cioran, Gombrowicz, Nietzsche. Nemohu se s nimi shodnout, ale – mám je rád, potřebuju je. Jsou to moji přátelé, s kterými se hádám. Často jim dávám přednost před zbožnými (falešnými); je tak málo zbožných, kteří se nemění v pobožnůstkáře! Skuteční zbožní nevědí, že věří. Pobožnůstkáři vědí a všude to rozhlašují. Pobožnůstkáři, zvláště ti, kteří udělali kariéru, jsou nesnesitelní, lhostejno, zda v sutaně, v uniformě nebo v dvouřadovém obleku. Před svými přáteli-nepřáteli nihilisty bráním pokaždé své tušení – že je světlo. Ale proč neustále potřebuju onen dialog?

Probouzet se a usínat, usínat a probouzet se, překonávat doby pochybnosti, temné jako olovo melancholie, lhostejnosti, nudy, a potom epochy vzrušení, jasu, namáhající a radostné práce, štěstí, veselí, vzpomínat a zapomínat a připomínat si od začátku, že tady vedle nás hoří věčný oheň, Bůh s neznámým jménem a že se nikdy nepodaří k němu proniknout.

Z polského originálu W cudzym pięknie (Kraków 1998) *přeložil Dalibor Dobiáš.*

Jméno polského básníka ADAMA ZAGAJEWSKÉHO (1945), debutujícího v šedesátých letech stejně jako R. Barańczak, R. Krynicki ad., není pro čtenáře Souvislostí novinkou (viz Souvislosti 4/1996 a 2/1998). Soubor fragmentů a zkratek V cizí kráse tvoří pozaický protějšek výboru Pozdní svátky (*Późne święta,* 1998), jímž – jak je nápadné i v krátkém oddílu básní nových – autor svoji dosavadní tvorbu završuje a shrnuje. Vedle toho je ovšem záhodno poukázat na paralelu Zagajewského próz s dílem, jež obdrželo prestižní cenu Nike za rok 1998, s Pejskem u cesty (*Piesek przydróżny*) Czesława Miłosze. Ačkoli Miłoszův klasicismus a starosvětskost jsou Zagajewskému leckdy vzdálené, hledání rámce, určitého celku vlastního, až neliterárního světa zůstává ústředním principem obou knih. Předložený blok usiluje o zachycení pozoruhodných rysů Zagajewského fragmentů, zároveň i o určité představení daného literárního žánru.

HANNA KRALLOVÁ / STROM

1.

Starý, vousatý Žid v černém klobouku a černém, dlouhém kabátě odchází z domu před osmou a na Tržní, vedle Rózyckého tržnice, nastupuje do tramvaje.

Stává se, že o dvě zastávky dál, na Jagellonské, nastupuje do stejné tramvaje jiný starý Žid, většinou ale jezdívá jinou tramvají.

Třetí starý Žid, který má nastupovat dvě zastávky před tržnicí, na Zamojského, je velmi slabý a do synagogy jezdívá jen o sobotách.

V synagoze odříkávají ranní modlitbu a pak jedí darovanou košernou svačinu.

Vracejí se domů a uléhají do postele. Sbírají síly. Ve tři musí vstát a jít na tramvaj. Musí ještě odříkat dvě modlitby, odpolední a večerní.

V sobotu, když není náledí, neprší a nefouká silný vítr, modlí se jich tam kolem dvaceti.

Jsou to poslední východoevropští Židé ve Varšavě, možná v celém Polsku, a možná na celém světě.

2.

Drží se několika ulic ve čtvrti Praha poblíž mateřské školy. Ke školce patří hřiště a houpačky a malá vyvýšenina, ke které vedou kamenné schody. Tady stála kruhová synagoga,[1] nejstarší ve Varšavě. Strohá, bez výzdoby – byla jednou z prvních evropských kruhových synagog. Za války vyhořela a zdi byly po válce rozebrány. Schody vedou do prázdna.

Nemovitosti patřily Bergsonům, jejichž prapředkem byl Šmul Zbytkover, bankéř krále Stanislava Augusta. Židovské obci je daroval Berek, jeho syn. „Všechny tyto budovy a pozemky od zemských hlubin až po výšiny nebeské dávám jako nezpochybnitelný, dobrovolný a věčný dar, který i v budoucnu budiž nezpochybněn," psal v darovací listině z roku 1807. „Žena a paní má, nechť žije dlouhá léta, mě v této věci podporuje. A já posílám modlitby k Bohu na výšinách, aby jeho oči byly ve dne i v noci upřeny na tento dům..."

Berkovi synové požádali místodržitele Zajíčka, aby jim dovolil bydlet v libovolné varšavské ulici mimo židovskou čtvrť a nosit židovský oděv a vousy. Místodržitel

žádost doporučil a předal Alexandrovi I. Car udělil souhlas týkající se ulice, vousů i starozákonného oděvu pouze jednomu z bratrů, tomu nejstaršímu.

Nejmladší, Michal, odjel do Paříže. Byl Chopinovým žákem, skladatelem a klavíristou. Komponoval opery a klavírní skladby.

Michalovým synem byl Henri Bergson,[2] francouzský filozof, nositel Nobelovy ceny. Psal o roli instinktu, rozumu a intuice. Když Francii obsadili Němci, vláda z Vichy mu sdělila, že na něho se antižidovské restrikce nebudou vztahovat. Bergson odpověděl tak, že se zřekl vyznamenání, jakými ho Francie poctila, a jako osmdesátiletý se postavil do mnohahodinové fronty. V souladu s nařízením vlády se zapsal do seznamu Židů. Krátce nato zemřel. Byl blízký katolicismu. Křest však nepřijal. „Chtěl jsem zůstat s těmi, kteří budou zítra pronásledováni," napsal ve své závěti.

S nemovitostmi, nad nimiž se vznášejí duchové bankéřů, umělců a filozofů, sousedí dva domy. Ten patrový, jednoduchý, z červených cihel, sloužil kdysi jako mikve, rituální lázeň. Dnes v něm bydlí východoevropský Žid, který nastupuje do tramvaje na Jagellonské. V okázalé, patrové budově byl kdysi útulek pro žebráky, tuláky a navrácené hříšníky. Dnes je zde – jak stojí na ceduli – Bergsonův vzdělávací ústav Varšavské obce Starozákonných. V jednom z bytů žije východoevropská Židovka, která do synagogy žádnou tramvají nejezdí.

3.

Dali jí jméno Ninel. N-i-n-e-l, Lenin pozpátku. Starší sestra dostala jméno Rema, což je zkratka sovětského hesla z dvacátých let: „Revolucija plus elektrifikacija mira".

Rema z Polska odjela, Ninel zůstala se svým jménem sama samotinká. Ptali se na ní úředníci na matrice, listonoši, porodní bába, která dohlížela na porod, ale i známé na dovolené. „Ninel?" – a odmlčeli se, zatímco ona se horečnatě rozhodovala: zalhat, anebo to břímě zvednout ještě jednou, se zoufalou snahou obstát se ctí?

Když jí bylo padesát, jela do Izraele a tam se dozvěděla, že *nin-el* je složenina hebrejských slov – pravnuk a Bůh.

Den, v němž přestala být Leninem a stala se Boží pravnučkou, byl jedním z nejšťastnějších dnů jejího života.

Ninelin dědeček, vozka zapřahající cizího koně, a otec – krejčovský tovaryš, pocházeli ze Svatic. Babička zemřela mladá, a když umírala, povolala k sobě svého syna, budoucího otce Ninel. Když přišel do nemocnice, už nežila. Ošetřovatel chtěl matku synovi ukázat – zavedl ho do márnice, ale spletl si bedny. V té, kterou otevřel, uviděli hromadu uťatých lidských rukou a nohou. Chlapec se vrátil domů, lehl si a upadl do spánku. Spal několik dní. Zavolali doktora. Byl bezradný, ale řekl, že jde o zajímavý úkaz a že by pacienta se spavou nemocí rád koupil. Dědeček souhlasil. Doktor položil peníze, vzal si budoucího otce Ninel s sebou a dědeček si koupil koně.

Budoucí otec spal dvacet tři dny, a pak se – naprosto zdráv – probudil. Doktor popsal „případ pacienta K" – i dnes je možné se o něm v některých učebnicích dočíst.

Budoucí otec Ninel se stal komunistou. Odjel do Moskvy. Absolvoval, a pak i sám přednášel marxistickou filozofii. Ze Svatic za ním přijela jeho rodina, Abram a Ráchel. Všechny je ve třicátém sedmém uvěznili.

Vrátili se do Polska. Ninel vystudovala elektrotechniku. Stala se znalcem židovských zvyků a talmudických zákonů. Její syn uměl hebrejsky a naučil se židovské modlitby. Ve třinácti letech oslavil barmicve. Od té doby měl právo nosit tales, modlit se s dospělými muži a v synagoze předčítat nahlas z Tóry. Byla to první poválečná barmicve ve varšavské synagoze.

4.

Východoevropský Žid, který bydlí v patrovém domě, měl zbožného otce, radního z Laskarzeva. Měl tři bratry a tři sestry. Měl dvě děti a ženu. Měl koně, povoz s plachtou a obchod – společně s bratrem. Jmenoval se Srul.

V Kornaticích, Izdebně, Moranově, Leokadii, Sosnovičkách, Przeleku, Zikmundovicích, Levikově, Melanově, Chotyni a Velkém Lese kupoval dobytek a maso.

Sedláci, s nimiž obchodoval a jimž půjčoval peníze (říkával: „Otevři šuplík, vezmi si, kolik potřebuješ – vrátíš mi to, až budeš moct."), rozhodli, že musí přežít.

Dali mu jméno Zikmund.

Nechávali ho nocovat ve svých stodolách, lesích a stozích sena. Krmili ho chlebem, polévkou a bramborami. Když jeho žena Jochved a dcerka Baška zahynuly v ghettu, říkali mu, že musí žít kvůli synovi. Když Šmulek zahynul, říkali, že musí žít kvůli nim.

Přežil díky sedlákům z Kornatic, Izdebna, Moranova, Leokadie, Levikova, Sosnoviček, Przeleku, Zikmundovic, Melanova, Chotyně a Velkého Lesa.

Po válce jezdil po úřadovnách Státní bezpečnosti: svědčil, že vězeň-člen AK nezabíjel Židy.

Chodil do továren a říkal: „Otec této dívky mi zachránil život, a Vy ji nechcete přijmout do zaměstnání?"

Zařizoval jim pozvání do zahraničí. Prodával jim maso bez lístků z košerných jatek a hovězí a telecí nožičky jim dával zadarmo. Byl hostem na jejich rodinných oslavách. S cizími novomanželkami tančil na cizích svatbách a u stolu seděl vedle faráře a starosty.

V patrovém domě, nad nímž se vznášejí duchové bankéřů, umělců a filozofů, v pokoji, který kdysi sloužil jako šatna lázní, si východoevropský Žid prohlíží pohlednice k svátku. Přišly, jako každého roku, z Kornatic, Izdebna, Moranova, Leokadie, Levikova, Przeleku, Zikmundovic, Melanova, Chotyně a Velkého Lesa.

Nakonec sáhne po obálce z New Yorku.

„Čti nahlas," říká. „Já jsem skoro slepý."

Obálka je roztržená. Letecký papír pokrytý neobratným písmem vypovídá o tom, jak často byl čtený.

„Tvůj dopis mě velmi rozplakal. Stejně jako Ty lituju, že jsem z toho vlaku vyskočil. Cítím se osamělý. Přeju Ti hodně zdraví, Tvůj Mojše."

Jeli ve stejném vagonu do Treblinky: Mojše Landsman, kamarád z Laskarzeva, a on se čtyřletým synem. Když se syn ve vagonu udusil, Mojše Landsman zašeptal: „Teď!" – a skočil jako první.

„Piš," říká. „Já jsem skoro slepý."

Podává mi dopisní papír a začíná diktovat:

„Milý Mojše, máš pravdu. Kvůli komu jsme vlastně vyskočili? Jaký k sakru mělo smysl, že jsme vyskočili? Museli jsme z toho vlaku vyskakovat?... Anebo ne..."

Rozmyslel si to. Bere mi dopisní papír z ruky a podává lesklou pohlednici. Je na ní vánoční stromeček se spoustou barevných koulí a hořících svíček.

„Piš," říká. „Milý Mojše, do nového roku 1995 Ti přeji hodně zdraví a..."

„A...?"

„No piš, piš. Copak nevíš, co se lidem přeje do nového roku?"

5.

Ninelina syna, syna Boží pravnučky, připravoval na barmicve vousatý Žid, který nastupuje do tramvaje na Tržní.

Byl šochetem, rituálním řezníkem. Umění rituální porážky ho učil Izaak Dublin, Talmudu zase Moše Tipnis, oba byli nejzbožnějšími a nejučenějšími Židy z celého Rokitna.

Když člověku táhne na šedesát, nemůže už být rituálním řezníkem. Ruka by se mohla zachvět, nůž by mohl zvíře poranit a maso by bylo nečisté.

Když Žid z Tržní ulice přestal být šochetem – posledním ve Varšavě – posledním v Polsku – rozhodl se odjet do Izraele.

Sbalil nábytek na cestu, nastěhoval ho do pokoje, na dveře pověsil kladku a klíč schoval do plátěného váčku.

Začal žít v kuchyni. Tam se hromadily hrníčky, které se už nevyplatí umývat, sklenice od zavařenin, které se nevyhazují, tvrdé pečivo, přečtené noviny, kusy folií, staré boty, víčka, zátky a hadry.

Po příchodu z ranní modlitby si svléká černé šaty a jen tak v prádle ulehá do postele, kterou není proč převlékat. Bílé vousy a nahé ruce klade na zažloutlou, šedavou přikrývku. Upadá do krátkého, lehkého spánku před polední modlitbou.

Se svým nábytkem by chtěl plout do Hajfy, na obchodní lodi. Chtěl by plout zadarmo, a tak navštěvuje izraelskou ambasádu a prosí o lístek.

Odpovídají, že to není možné.

Uplyne několik let. Navštěvuje ambasádu a prosí o lístek.

Říkají, že to není možné.

Uplyne několik let...

Možná že z jiných zemí, západoevropských, SE JEZDÍ do Izraele.

Východoevropský Žid nejede, inu tak.

ON SE CHYSTÁ – a to nějakou dobu trvá.

Vousatý člověk z Tržní ulice, poslední polský šochet, se chystá do Izraele už třicet let.

6.

K poslednímu šochetovi přišel Žid ve středním věku. Také východoevropský Žid, ale z Wole.

Na rohu ulice U Reduty a Wolské, proti obecní pumpě, měl jeho otec krejčovskou dílnu.

Vodu nosili ve vědrech na jhu.

Pumpa byla červená.

Otec šil dámské kostýmy.

Žena továrníka Krygera dala za ušití vlněného kostýmu sto patnáct zlotých.

Otec koupil za pět zlotých ždímačku, za patnáct necky a zbytek prohrál ve ferblu.

Stalo se to před svátkem Pesach. Matka poslala děti za rabínem. Rabín také bydlel na Wolské, proti chederu. Šlo jich tam všech pět, on a sestry Krajndla, Frendla, Fajga a Hanička. Rabín jim dal čtyřicet osm vajec a kostku umělého tuku.

Pozoroval otce při hře, když prohrával, a učinil závěr: v každé karetní hře se dá osudu dopomoci.

Rodiče byli hluchoněmí. Hovořili znakovou řečí v jidiš. Díky tomu neměl židovský přízvuk a po likvidaci ghetta mohl bez větších problémů předstírat, že je árijec.

Prodával cigarety, byl pouličním zpěvákem, čističem bot, pasákem a pomocníkem železničářů. Bydlel na Západním nádraží, na čtvrtém peroně, v boudě revizorů. Nádražím projížděly německé vojenské vlaky z fronty. Od vojáků jedoucích na dovolenou kupoval šampaňské a sardinky, jim zase prodával baterky, baterie a plnicí pera. Obchodoval v noci, zboží nabízel v Mirovské hale brzy ráno, ve dne chodil s kladivem a kontroloval koleje, kola a brzdy.

Oženil se s Polkou. Porodila mu syny, kteří nechtěli být Židy.

Nerad se vychloubá, ale lepšího hráče než on nemají ani v hotelu Mariott, ani v klubu Rio Grande, ani v Rózyckého tržnici. Hraje ferbla, poker, sedmu, prší, ruletu a tisíc. Nechtěl by se chlubit, ale v celé Varšavě není lepšího hráče.

A to jen proto, že otec prohrál hotovost za kostým ženy továrníka Krygera.

K poslednímu šochetovi přišel poslední hráč s choulostivou záležitostí.

Má ženu, Tošku. Je to hodná žena s velkým poprsím a dobrýma modrýma očima. Velmi by si přál, aby se ukázalo, že Toška je Židovka. Jednou vyprávěla, jak její otec zabíjel kohouta: „Řřřříz, přejel po hrdle jedním tahem, a kohout byl mrtvý."

Hráčovi náhle svitla naděje.

Šli spolu s Toškou k poslednímu šochetovi.

Posadili ho do auta.

Jeli na venkov.

Koupili kohouta.

Poslední šochet vytrhl kohoutovi z krku několik per. Vytáhl z plátěného pouzdra rituální nůž – úzký a ostrý, bez zubů. Prstem přejel ostří, jestli je hladké. Jedním tahem přeťal hrdlo – řřřříz...

Podívali se na Tošku.

„Tak to dělal tvůj otec?"

„Tak," souhlasila.

„Takže to byl Žid," radostně zvolal poslední hráč. „Možná že byl dokonce rituálním řezníkem...?"

„Kontroloval jícen?" vyjádřil obavu poslední šochet a pozorně prohlížel zabitého ptáka. „V jícnu nesmí zůstat ani zrníčko krmiva, pták s krmivem je nečistý."

Toška si nevzpomínala, jestli otec prohlížel jícen, ale poslední hráč si maličkostí nevšímal.

„Tvůj otec byl Žid, ty jsi Židovka, konečně máš jasnou životní cestu, a to všechno díky mně."

Vzal ji do synagogy, poslal ji na balkon k ženám, sám se postavil k Tóře a modlil se, jako každou sobotu, za duše svých čtyř sester – Krejndly, Frendly, Fajgy a Haničky.

7.

Poslední kantor, David B., a jeho žena Zysla se rozhodli emigrovat kvůli synovi.

Syn složil maturitu, z přírodovědeckých předmětů měl jedničky a chtěl studovat elektrotechniku.

David a Zysla toužili po tom, aby měl diplom; aby si našel židovskou dívku; aby mu dívka porodila dobré děti. Toužili po tom, aby se s dětmi a vnuky dožili klidného a šťastného stáří.

Všechno bylo připraveno k odjezdu.

Nechali si udělat péřovou přikrývku. (Majitelka dílny na Vilenské ulici jetě takové peří nikdy neviděla, a tak jí vysvětlili, že to je holubí peří. Miriam, Zyslina matka, jim

do Lucka poslala přikrývku doslova na poslední chvíli a byla to jediná věc, kterou nevyměnili za mouku a brambory. Díky přikrývce přežili válečné mrazy v ASSR Komi a v Akmolinské oblasti.)

Přikrývku uložili v bedně spolu s hodinami, které bily každou čtvrthodinu. Byly to zvláštní hodiny. David B. vyměnil čísla na starém, pěkném ciferníku za hebrejská písmena. Místo 1 tam teď byl *alef*, místo 2 – *beis*, místo 3 – *giml* a tak dále. (Jak zpěvu, tak lásce k hodinám ho naučil otec. Byl majitelem hodinářské dílny v centru Kielec a také kantorem v nevelké synagoze na Novovaršavské.)

Zabalili obrazy. Namaloval je jistý Ševčenko, Ukrajinec. Všichni si před odjezdem objednávali obrazy. Byli na nich ženy nad šabatovými svícemi, muži nad Tórou a Židé – odvěcí tuláci. Scény s Tórou se jim líbily, protože synagoga se podobala té kielecké, na Novovaršavské ulici, ale k Židovi-tulákovi měli výhrady. Seděl unavený, bosý, u polní cesty, v jedné ruce držel svatou knihu, ve druhé hůl, boty měl přehozené přes rameno. Možná ho tlačily, možná si je šetřil. A právě ty boty v sobě skrývaly závažný nedostatek: byly staré, špinavé – a dotýkaly se knihy. (Všimla si toho Zysla. Dokonale znala zákazy a příkazy, neboť náboženským zvykům ji učila rabínova žena z Povislí. Rabín bydlel na rohu Chelmské, Zysla – na Czerniakowské, naproti byla mykve a modlitebna. Po rabínově smrti zdědil úřad jeho zeť, vyznavač cadika z Piaseczna. Měl lékařský diplom a navíc byl švagrem cadika z Kozienic. Když Zysla ležela v nemocnici, dal rabín její matce lék a vyslovil tři slova: *Got zol trefn.* A Bůh pomohl, nazítří horečka klesla.)

Nábytek rozdali.

Piano prodali.

Sbalili si oblečení.

Zysla uklidila byt a šla dolů vynést odpadky.

Když se vrátila, okno bylo otevřené dokořán. Na dvoře někdo strašlivě křičel.

Kantorova žena chce věřit, že šlo o nešťastnou náhodu. Ženy v synagoze si myslí, že šlo o nešťastnou lásku...

Fotografie na náhrobním kameni na židovském hřbitově zobrazuje hezkého chlapce s vážnýma, tmavýma očima.

Obrazy na stěnách bytu představují ženy nad šabatovými svícemi, muže nad Tórou a Žida-tuláka.

Na posteli leží přikrývka z holubího peří.

Hodiny bijí každou čtvrthodinu.

V pokoji stojí dva velké kufry. V nich leží synovy věci sbalené na cestu. Kufry neotevřeli více než pětadvacet let. Každý den z nich stírají prach a přikrývají je bílým, háčkovaným ubrusem.

Poslední kantor nastupuje do tramvaje na Zamojského.

Do synagogy chodí pouze v sobotu.

Zpívá jenom jedenkrát za rok, na svátek Jom Kipur.

Zpívá *El malea rachamim*, Bože plný milosrdenství.

Po celý rok shromažďuje síly pro tento den a pro tuto píseň.

Všichni Židé v synagoze na ni čekají.

Z hubeného, stařeckého těla vychází čistý a silný hlas, překypující láskou a zoufalstvím.

Nikdo už nezazpívá *El malea rachamim* tak, jako poslední varšavský kantor.

8.

Přichází čas položit otázku: co to znamená „východoevropský" a kde začíná Východ.

Pro Bohumila Hrabala začíná tam, kde „končí rakouská empírová nádraží". To je ale nejasné. Empír vládl v architektuře v době, kdy neexistovaly železnice ani nádraží. Možná měl na mysli pozdější rakouské bílé budovy, olemované zelenými deskami. V tom případě by východní Evropa začínala za ležajským, sarzynským a niským nádražím, až u Stalové Woli.

Pro Agnešku a Henryka Samsonowiczovi začíná Východ hned za Vislou. Po cestě do Dzbedza jsme míjeli Slezsko-Dabrovský most, přijeli jsme do Tržní ulice a Agneška říká: „Ejhle, Východ."

Nicméně tam, kde se sbíhají ulice Kaweczynská a Radzyminská, tedy o dobrých pět kilometrů blíže, v soukromé půjčovně knih, měli v ponurých padesátých letech celého Prousta. Předválečná, prošedivělá majitelka sňala z polic jednotlivé předválečné díly, každý v balicím papíře, a řekla: „TO si přečti."

Andrzej Czajkowski, klavírista, si Prousta přivezl z Paříže. Já – z půjčovny na Kaweczynské ulici.

Že by východní Evropa začínala před půjčovnou knih s Proustovým dílem?

Pro Abrahama J. Heschela,[3] filozofa a teologa, nebyla hranice Východu důležitá, neboť východoevropští Židé žili spíše v čase než v prostoru. A když už žili v prostoru, pak mezi propastí a nebem.

„Polsko" vzniklo podle židovské legendy ze slov *po-lin*, „zde se usaď". Tato slova, napsaná na kartičce, našli Židé utíkající z Německa před pogromy a morem. Kartička spadla z nebe. Ležela pod stromem. Ve větvích stromu se ukrývaly zbloudilé duše. Mohl jim pomoci pouze zbožný Žid, který odříkal večerní modlitbu. Pokud tedy existuje hraniční bod východní Evropy, je jím strom, pod nímž ležela kartička.

VYSVĚTLIVKY

1 Eleonora Bergmanová: *Kruhová synagoga na rohu Široké a Jagellonské ulice.* Strojopis.

2 Romuald J. Weksler-Waszkinel: *Antisemitismus? Reflexe nad Bergsonovou závětí.* Strojopis.

3 V eseji *Země je vaše. Duchovní svět Židů východní Evropy* píše Abraham J. Heschel o barvitosti světa, který stvořili východoevropští Židé. Měli svůj jazyk a literaturu, měli své cadiky a bankéře, vědce a řemeslníky, socialisty a chasidy, svá jídla, melodie, vtipy, oblečení, povzdechy, gesta a způsob držení hlavy. Měli „tklivé kouzlo", které vycházelo ze směsi „intelektualismu a mysticismu".
Ten svět už neexistuje. Ti nemnozí zachránění o něm nemohou podat svědectví. Připomínají mi orchestr, který jsem slyšela v Rusku. Skládal se z hudebníků, kteří se zúčastnili prapředstavení Šostakovičovy *Sedmé symfonie*. Toto dílo vzniklo v obleženém Leningradě a poprvé se hrálo za války. Hudebníci, kteří nezahynuli na frontě, nezmrzli, nezemřeli hladem nebo stářím, se po letech setkali a zahráli *Symfonii* ještě jednou. Dirigent řídil orchestr a ozývaly se zachráněné nástroje. Někdy se ozvalo ticho. Někdy se zase přihlásil osamělý, absurdní zvuk... Východoevropští Židé dnes znějí jako ten zmrzačený symfonický orchestr.

Z knihy povídek Důvody bytí *(Dowody na istnienie, 1995) přeložila Pavla Foglová.*

Polská spisovatelka HANNA KRALLOVÁ se narodila v roce 1937 ve Varšavě. Vystudovala žurnalistiku na Varšavské univerzitě. Pracovala jako reportérka např. v týdenících Polityka, Tygodnik Powszechny, v deníku Gazeta Wyborcza. Je autorkou několika prozaických knih, z nichž jmenujme především proslulou novelu Stihnout to před Pánem Bohem *(Zdążyć przed Panem Bogiem*, 1977, č. 1999) či Tanec na cizí veselce (*Taniec na cudzym weselu*, 1993, č. 1997).

„Sedíme v oddělení pro „niepalaci" *– pro nekuřáky, ale pálíme statečně, totiž nejen Karel* [Bartovský] *a já, ale i kněz Lazarista, který se vrací z misie do Krakova do svého kláštera a živě se s námi baví. Mluvíme podivuhodnou řečí česko-polsko-německo-latinskou – ale rozumíme si výtečně. (…) Informuje nás o Krakově, doporučuje hotel a velebí, jak je tam všecko* „bardzo sličné", *kostely, ulice, musea, a my zatím hledíme do chudičkého kraje s bídnými vesničkami, jako u nás kozy, tam vidíme i vepře za nohu uvázané ke stolu, políčka ubohá, domky rozedrané, podél trati nápadné množství židovských hřbitovů..."*

J. Š. Baar, Chvíle oddechu, Sebrané spisy , sv. XXI. Praha 1940, s. 190

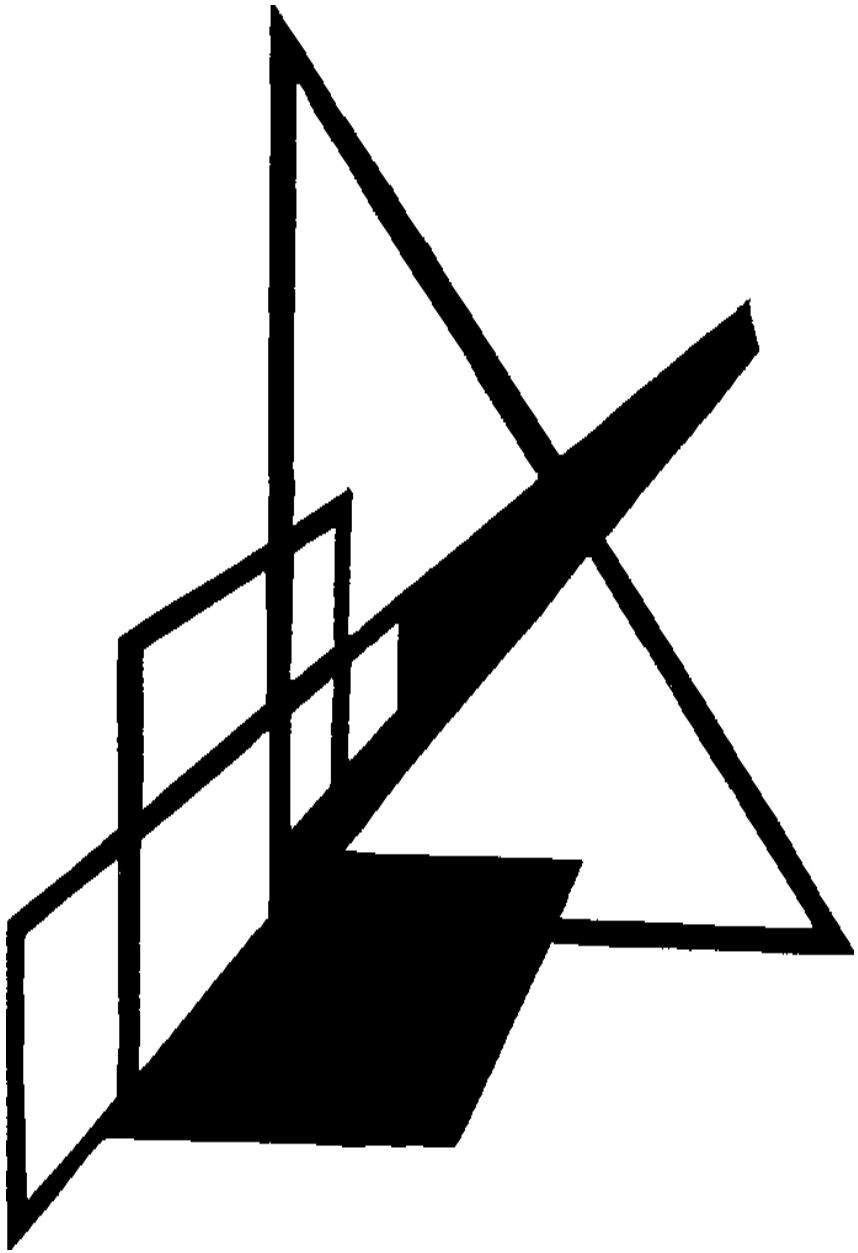

LENKA JUNGMANNOVÁ / TANEC NA CIZÍ VESELCE HANNY KRALLOVÉ

Vstupujeme do ticha. Jako by se ozýval jen klapot psacího stroje. „Toto víme jistě:...“, tak začíná kniha-reportáž Hanny Krallové Tanec na cizí veselce.[1]

Otevíráme povídkový román s osobitou narativní kompozicí, jehož charakteristickým rysem je reportáž jako způsob vyprávění, které se dlouze nezastavuje, a proto hodnotí jen svým podáním a touhou pokračovat. Žánrovým rozpětím kniha přesahuje hranice románu. Specificky zpracovaná literatura faktu vystupuje v roli beletrie. Próza Krallové zdaleka nevyčerpává jen možnosti žurnalistiky, ale zúročuje v sobě i moderní postupy: proud vědomí, zcizování vyprávění, kontrapunkt tragického a ironického.

Také povídky nejsou zcela „svéprávné“ svému vymezení. Fenomén povídky je ve zdejším prostředí povýšen a překročen už tím, že povídky mohou být uchopeny také jako kapitoly, které jsou součástí jednoho díla. Prózy zastřešuje problém identity, jednotlivce i národa, spojuje je však především intertextuální pohyb motivů. Ty bývají přesazovány z jedné povídky do jiné, aby i v ní svědčily o „podobném“. Vzájemně spřízněny na sebe navazují, prolínají se, doplňují a opisují uzavřený kruh. Fakty, událostmi, ale ještě více než jimi, jmény a osudy. Výpověď tak dosahuje obecné platnosti a její vyprávění, uchopeno z různých kontextů, nabývá na pravdivosti.

Polská spisovatelka Hanna Krallová pracovala jako reportérka v periodikách Polityka, Tygodnik Powszechny a Gazeta Wyborcza. Z pěti knih, které napsala, jí světový úspěch vynesl román Stihnout to před Pánem Bohem.[2] Autorka v *Tanci* vystupuje jako reportérka a vypravěčka. Krallová však, možná věrná často citovanému výroku Adornovu, že po Osvětimi nelze psát poezii pro krásno, vlastně nevypráví. „Jen“ zaznamenává, zapisuje, dokumentuje, třídí, srovnává a reprodukuje vyprávění. V tom je síla a magie jejího rukopisu. Běžné novinářské postupy používá jako vyprávění, jimi ho „nahrazuje“, jinde naopak jako by reportáž zpracovávala ústní slovesnost. Autorka si drží zvláštní odstup. Když vypráví, pak vypráví vyprávěné, „nechává skrze sebe vyprávět“. Sama většinou mlčí. Mezi mocnými argumenty faktů není místa pro komentáře. Artikulace dokumentu: data, jména, listiny, adresy, místa... hovoří svým vlastním jazykem. Je jím „řeč“ skutečnosti, „řeč“ historie.

To, co bylo před námi, si jednoduše neseme v sobě. Přesto k nám historie proniká především způsobem reflexe. Jestliže je úkolem dějepisce sestavit fakta a pospojovat je, jak nejlépe dokáže, pak se i Krallová svým „zapisováním“ dostává do pozice historika. Jako vypravěčka však rovněž poskytuje prostor člověku, jeho vlastnictví

minulosti. Tak je *Tanec* také kronikou, ságou několika rodin, výsekem z dějin jednoho národa i „deníkem“ spisovatelky, v němž se jako Ariadnina nit postupně vine téma identity. Fakt, že Krallová v próze odráží nejkrutější okamžiky našeho století, je ve struktuře románu posílen ironií ve vyprávění.

Některé fáze povídky *Druhá matka* připomínají archivní záznam. Kraluje strohá věcnost, dominují trosky údajů. Využití fragmentu má v námětu své místo. Přestože známe velmi málo (národnost, křestní jméno, znásilnění vojáky Rudé armády, náhlý odjezd do Německa), můžeme zachytit příběh Gretchen. Připomíná pohled na starou fotografii, na níž jsou naši předkové, které už bohužel nejsme schopni poznat. Kontinuita s minulostí se z našeho vědomí vytratila. Na fotografii také záhy dojde. Je na ní Gretchen, paní s jiným tvarem jména Margarethe, kterým pojmenovala svoji první dceru, v zahrádce kosatců. Fotografie, materiál novodobých historiků, vystupuje jako znak vzpomínky, obraz vytržený z běhu života. Jak se jmenovala její mladší dcera, se nedovíme. Noví rodiče, Poláci, ji pojmenovali Tereza. Asociativními úvahami, omezena dochovanými fakty, pokouší se vypravěčka sestavit vedle portrétu Gretchen rovněž obraz Terezy. Komparuje údaje, usuzuje. V životě dospívající dívky se zaměřuje na okamžik zlomu, kdy se dovídá o svém původu. Příběh „adopce“ konfrontuje s osudem Terezina muže Waltra, spolupracovníka Solidarity. Také jeho blízcí se vystěhovali do Německa. Stupňovitý sled životně důležitých přesunů osvětluje jemná kresba detailů. Detail, stejně jako okamžik, je tu celým životem, drobnost a moment symbolizují a zastupují život.

Hladina textu je zdrsněna v peripetiích, které mají formu zprávy. („Ukončila studia, vdala se a narodil se jí syn...“) Tady vyprávění „stojí“, mlčí. Předznamenává Terezin vztah ke skutečné matce, nastíněný jako oboustranné ticho.

Podobný půdorys má i následující povídka *Ta z Hamburku*. Opět v ní dochází k odhalení totožnosti, příběh je však zauzlen mnohem většími paradoxy. Vstupní „monolog“ této matky, Židovky, která se schovává, pět krátkých odpovědí, z nichž se, kromě otázek, které předcházely, dovíme celý její život, se podobá větám, které pronese, když se po letech setká se svou dcerou. V „pauze“ mezi těmito výroky ji zastupuje žena, která vychovala dítě, jež v její domácnosti a s jejím mužem zplodila. Situace je naplněna bolestí, za kterou se krčí vzpomínky. Scenérii vyprávění vyplňuje terén vin a osudů, které válka pomíchala a zároveň vyzbrojila vůlí překonávat jejich určenost. Krallová příběh, stejně jako v předchozím případě, na závěr devalvuje ironií. Prostor pro patos reportáži nezbývá: „‚Jsem tvoje matka,‘ řekla, ačkoli kvůli pointě měla říci: ‚Jsem ta, která přežila.‘ Ale tak odpovídají jenom v moderních amerických románech.“

Povídka *Pouhý žert* je „aforismem“ muže, který se celý život ukrýval za psaní románu o svém válečném dětství. Skrývá člověka ze Solidarity a pak se ho zřekne, a teprve když vystoupí se svého „snu psaní“ na obranu ubližované dívce, pochopí, že jeho psaní je pouhou hříčkou osudu, aby si se životem lépe poradil. Celé vyprávění je

ale také krutým žertem. Kdyby se „spisovatel“ zřekl svého psaní a doopravdy žil, mohl mít jeho život skutečný smysl.

Atelier s.r.o. je příběhem malíře, který se věnuje „nedůstojnému“ umění. Zobrazuje svět ošklivých vizí, a teprve když mu zemře syn, změní svůj umělecký výraz, stane se úspěšným, avšak prázdným „řemeslníkem“.

Přestože, nebo snad právě proto, že se nacismus a komunismus pohybují na stejné půdě, potřeba srovnávání ve vyprávění narůstá. *Setkání v údolí Bílého Dunajce*, už proto, že je částečně vlastním příběhem vypravěčky, zaujímá postavení uzlového bodu, z něhož se následující prózy rozvíjejí. Povídka je datována, připomíná deník nebo ještě lépe cestopis. Záznamy jsou vedeny necelých dvacet dní. Styl vyprávění vtiskuje povídce atmosféru návratu. Ve zhuštěné miniatuře úvodních odstavců jsou zastoupeny následující dějové peripetie. Scény, zde načrtnuté, jsou na dalších stránkách rozpracovány, příběhy, zde načaté, jsou dále dovyprávěné. Sousedství jednotlivých dějů v záhlaví a jejich korespondence v průběhu povídky nejpřesněji vystihují výraz „setkání“ a také proces vyprávění jako cestu, na které probíhá poznání.

Záznam prvního dne zachycuje seznámení staré ženy s vypravěčkou. Barbara Liwská v něm vypráví o svém bratrovi. Tak dochází k vzájemnému poznávání vypravěčky s náhodnou turistkou. Jméno dnes staré paní bylo za války spolu s křestním listem propůjčeno malé dívence. Přes všechnu zdánlivou věcnost situace se vypravěčka neovládne. Už už chce říci: „‚Ta malá byla do konce války...‘, ale pak ji napadne vhodnější vyjádření: ‚Víte, jak se to malé děvčátko do konce války jmenovalo?‘“

Vyprávění o setkání po 48 letech si odskakuje do současnosti, přerušuje se, aby ve světle reflexe nabylo účinnosti. Když autorka náhodu převypráví známému (ani jemu ovšem nedokáže přiznat, že to byla ona, kterou jméno zachránilo před smrtí), ten projeví zájem, ale dále se zabývá svými zákusky.

V rámci rozrůstání vstupní části, poháněna podobnostmi, které vykazují všechny totalitní moci, se další část povídky, podnícena televizní zprávou, vrací k setkání se současným maďarským prezidentem, spisovatelem Gönczem. Vypravěčka zůstává věcná: zapamatovala si dort, který věnoval její dceři, historku z maďarského povstání a vtip vložený do diskuse o budoucnosti polské Solidarity.

Zápisky pokračují vyprávěním Bašky Liwské. Matka z dobře postavené rodiny se však zamilovala do komunisty („na klavír teď hrála *Široka strana maja rodnaja*“). Poté se straně oddaly i děti a syn za své přesvědčení padl. Zatímco matka vyhrabala jeho tělo a uložila do rakve s vědomím, že nejde o jejího syna, Baška vypráví, že tehdy bratra poznala podle nápisu „Ať žije komunismus!“ provedeném jeho rukou. Osudy Liwských jsou vylíčeny stroze, jako by v celé próze šlo jen o závěrečnou pointu. Jako každý pohled do minulosti, i zdejší perspektiva vyprávění detail zvětšuje, soustřeďuje na něj pozornost. Maličkost se stává znakem náhody, ohniskem vývoje příběhu, křižovatkou osudu hrdinů i vyprávění. Může jí být oblíbená písnička pana

Říši, Baščina nevlastního otce, může jí být i další poznámka vypravěččina přítele o tom, jak žena, jejíž manžel byl souzen v norimberském procesu, si ze všeho zapamatovala pouze lak na nehtech amerických sekretářek, protože takový tehdy ještě v Evropě neznali. Snad je toto upoutání výsledkem toho, že zatímco Němci vyráběli bomby, pustili se Američané do výroby „světa, jaký Bůh nestvořil".

Také proto zalétá vyprávění Liwské další den k úvaze, jestli otec, který zahynul v koncentráku, někdy viděl krajinu, kterou s vypravěčkou procházejí, nebo jsou-li lepší rajské zahrady, které ho Bůh nechal navštívit.

Palčivý smích této prózy, který v mnohém připomíná židovské anekdoty, je povahou lidový, ale tématem moderní. Absurdita humoru se v textu groteskně „fotografuje" jednou s vážností, jindy s přízemností. Věc, která jednou představuje banalitu, se jindy mění v důvod k záchraně života. Motiv zdobení nehtů, malichernost v porovnání s lidskými životy, o které tu jde, se vrací, tentokrát aby zdůvodnil akt daru: Liwská starší, které vypravěččina matka leštila nehty, se jí odvděčila rodnými listy.

Povídání Liwské doplňuje vyprávění vzpomínky na zprávu z novin o tom, jak dnešní německý prezident střílel spolu s dalšími důstojníky za války na portrét Hitlera. Postupně seznáme, že tady začínají proudy vyprávění mohutnět, klokotat, připravujíce se na soutok. Tímto způsobem je nadstavbový příběh rozložen, pokrývá několik povídek.

V další části „deníků" před námi vypravěčka porovnává fakta. Jedním z mužů, kteří tehdy opovrhli vůdcem, byl zřejmě otec jejího přítele, člověk, který byl také později souzen v Norimberku. Jak máme uchopit skutek německého prezidenta a násilný čin občana německé národnosti Stefana W., který se, podobně jako syn jedné z vedlejších postav titulní povídky, stane teroristou, nám Krallová prozradí až v jiné povídce. Tehdy oceníme i „seznámení" s dívkou, která jí k případu Stefana W. napsala. Až bolestně živelný postoj k anarchii potvrzuje přímý úryvek z jejího dopisu. Bolest však vyrůstá zejména z kontextu, v jakém se citace ocitá.

Pod dalším datem se totiž ukrývá „filozofie" poválečného Polska. Nová éra uznala pouze odboj Lidové armády, která byla ve spojení s Rudou armádou, zatímco podíl Zemské armády, protikomunistického hnutí odboje, se snažila vymazat. Jak dokazuje vyprávění, v totalitě neměl člověk jistotu ani po smrti, v případě Polska mohl být jeho hrob například přesunut z jedné části hřbitova do druhé.

Téma pohřbívání se vzápětí představuje v jiné podobě, využitím knihy v knize, která zaznamenává umělcovo otřesení nad odlitky svých otisků do země. Ale morální otázky autorčiny cesty za poznáním minulosti zůstávají spíše na pozadí, jako by úsudek měl být věcí každého z nás.

Na jiný citát, tentokrát z literatury faktu, který tu zastupuje vyprávění, navazuje „hra" ironie osudu v pokračujícím vyprávění. Baščina matka patřila k lidem, kteří přemísťovali hroby.

Další fáze „cestopisu" ukazuje na příběhu lidového řezbáře Antonína Rzasy, který

ke konci života dělal jen sochy utrpení (na Krista z Hirošimy přivezl černou škváru z vyhlazovacího tábora, podobně jako Němec v titulní povídce, který materiál z ghetta použil na stavbu Berlína) a který za pomoci vězňů vystavěl dům-galerii, že s uměním se tu zachází jako s lidmi. Jeho plastiky dnes plesnivějí.

V následující etapě putování krajinou (vyprávění) dokončuje Liwská historii svého života: vystoupila ze strany a živila se jako zlatnice. Vypravěčka připravuje groteskní souvislost. Drobná oční vada, která je důkazem boje Baščina těla za nesmrtelnost, bude v nové povídce problémem k uznání důchodu po válečném hrdinovi.

V posledním záznamu, v bytě Liwské, roste její zpověď do šířky. Bratr měl snoubenku, v jejíž rodině sloužila za války budoucí jeptiška. Výsek z jejího deníku pravil: když se modlila za Rusko, řekl jí Ježíš, že nebude déle snášet zem, kde vyhnali Boha. Jak jasně se tato „věštba" zrcadlí v převyprávěné židovské báji, v níž Židé prošli bez úhony rozpálenou pecí. Jak sarkasticky vyznívá pak závěrečné shrnutí vypravěčky: „Čili Bůh – když chtěl, dokázal seslat anděla a zachránit Židy..."

Význam povídek je zvláštně rozpínavý, univerzální pro celý svět a snad i pro celou historii.

Povídka *Oční pozadí* v mnohém navazuje. Z předchozího vyprávění přejímá okolnosti počátku: i zde je popisována příroda a dovídáme se o místním umělci, i zde se detail, lavička zvěčněná na pohlednici, stává branou do děje.

Také Stanislav W., jehož žena, německá služka, se o existenci koncentračních táborů dověděla teprve po válce, patřil v Dachau k těm, kteří si přáli, když se na apel place rozpočítávali, aby na ně vyšlo některé z čísel dělitelných třemi. Také on se zprávu, že vyvolení nejdou pracovat k sedlákovi, dověděl až po válce. „Nevědomost" zůstala v rodině. Stefan W., jméno, které svého nositele představilo v předchozí povídce, se marně dotazoval, jak je možné, že matka nevěděla o táborech a otec nebojoval. Odpověděla mu až budoucnost. Pro zkompletování mozaiky „obrazu" vybírá reportáž tu chvíli, kdy syn otce pochopil.

Jak zaznamenává reportáž zprávy o rodině Poláka Stanislava W.? Vypráví se zde, že matka zemřela vyčerpáním. Je nám, jak už je zde zvykem, zprostředkována z fotografie. Taktéž její pohřeb a hrob ve 4. oddílu páté řady je popisován ze snímku. Stanislavův pobyt v koncentráku je zase zpřítomněn líčením vyhledávání v kartotéce Varšavského archivu. Ještě se o něm lze dovědět z citované pitevní zprávy: zemřel sedmadvacetiletý, osm let po válce.

Narativní „hra" dokumentování se v těchto místech setkává s motivem „vidění". Pohled skrze materiál zvolí optiku, a naopak optika může „identifikovat" materiál. (Teta Stanislava W. zahlédla jednoho dne z okna svoji nepřítomnou sestru. Několik dní po zjevení přišla zpráva, že je mrtvá.)

Vyprávění ukazuje, že nepřiznání statutu válečného hrdiny Stanislavu W. vyneslo jeho synovi opovržení v očích okolí. Z „jinakosti" vyplynulo jeho protizákonné chování. Na místo sentimentu nastupuje opět „řeč" dokumentu. Protokol udává čísla,

která by Stanislava W. kdysi jistě zajímala: v nápravném zařízení pro mladistvé si jeho syn pobyl šest let, v cele nejpřísnějšího dozoru si pobude dvanáct („magických" čísel je užito i v závěrečné povídce, kdy při procesu dostanou viníci v první řadě tři roky, v druhé šest a ve třetí devět let).

Matka Stefana W. trvala na odškodění otce, ale patologický nález nepotvrdil, že jeho onemocnění vzniklo v koncentráku: „Oční pozadí [v této povídce – L. J.] nepodávalo přesvědčující důkazy." Zato se vyjasnilo v záležitostech odporu. Stanislav W. jako věřící odmítl, podobně jako postava z *Portrétu s kulkou v čelisti*, pomstu. Také Stefanův teroristický čin vypravěčka popisuje citací z protokolu. K únosu si přizval lidi, o nichž kdysi v polepšovně slyšel, že chtějí reformovat zřízení. Tristní dojem navozený situacemi násilí, se v podobě šibeničního humoru obrací i k Americe. Syn jedné z teroristek, Ensslinové, byl jako dítě napaden a popálen. Operovali ho ve Spojených Státech, kde mají velké zkušenosti z Vietnamu.

Právě zde styl Krallová ukazuje, že stejně jako ve vyprávění, i v dějinách se situace opakují. Otec Ensslinové, pastor, dostal také od dcer po válce otázku. Věděl a mlčel. „Pomohl" tak mladé generaci, která se snažila napravit válečné omyly terorismem? Příběh zachovává proces pochopení, který probíhal v původní reportáži. Vypravěčka popisuje, jak se Stefanem W., jehož navštěvovala i autorka anarchistického listu z předchozí povídky, hovořila ve věznici. Z perspektivy osobního kontaktu je nahlédnuto jeho stanovisko: bral do ruky pistoli z nenávisti k imperialismu, s vědomím, že může zabít. Ne jako jeho otec. Úsudek mladého zločince představuje jen jinou, další degradaci hodnot. Je stále nutno proti něčemu bojovat? Zbyly vůbec nějaké hodnoty? můžeme se ptát, zatímco sledujeme rozhovor o ideálech revoluce – „Násilí je základem nového světa," cituje Stefan Marxe za doprovodu kopulačních pohybů v hovorně – a hodnocení situace studentským vůdcem z osmašedesátého ve Francii.

Jestliže má podle něj v Německu terorismus rovněž podobu politického boje, pak jiná slova pro vytloukání klínu klínem by mohla znít: obě strany (teroristé i SPD) se chtěly vyrovnat s hitlerismem.

„Epilog" prózy shrnuje. Stefan, po otci Polák, musel začít číst knihy o Polsku – mimo jiné i vypravěččin román *Stihnout to před Pánem Bohem* –, aby objevil podobnost mezi Židy z ghetta a koncentračními tábory. Spolu s vypravěčkou můžeme litovat, že to nevěděl dříve. Pak by se totiž jeho matka, která se modlí nejprve ke svému muži, protože si nedovoluje Pána obtěžovat, nemusela obracet k nejvyšší instanci, kterou prosí, když chce synovi vymodlit odpuštění hříchu největšího.

Také ve *Fantomovi bolesti* se dvě dějová pásma doplňují, prolínají a sbíhají. Jedno zachycuje události v Dubně a je střídáno vyprávěním o životních osudech Axela von dem B., pravnuka hraběnky a muže, pro jehož postavu nabízí vypravěčka tři historické příběhy. Ať už to však byl rabín či kupec, a v tomto smyslu hovoří i román J. I. Kraszewského *Hraběnka Kozelská*, jak tipuje vypravěčka, pradědeček Axela musel pocházet z Dubna.

Město Dubno vystupuje v této próze jako místo míst. Konečně, i autorce připadá podezřelé, že by si „velký scénárista", který zná lidské konce, neodpustil začátek v Dubně. Právě v Dubně měl aristokratický důstojník Axel, který si myslel, že Němci vedou „normální" válku proti Stalinovi, možnost zjistit, co se děje. (Teprve později se od ženy jednoho esesmana dověděl, že nadále už budou metody, použitím plynu, humánnější. Pro koho? ptá se Krallová.)

Vypravěččin průzkum faktů potvrzuje, že jeho rozhodnutí – zabít vůdce – uvádějí všechny knihy o antihitlerovské opozici ve třetí říši. Pro objasnění situace je použit i „komentář" Richarda von Weizsäckera na obhajobu německých důstojníků: „nebyli by schopni opustit jednoduchou a uzoučkou lidskou stezku ortodoxního křesťanství a hledat cestu labyrintem." Z jakého pocitu vzešlo rozstřílení portrétu, kterého se, jak se vypráví v *Setkání v údolí Bílého Dunajce*, zúčastnil i pozdější prezident, můžeme stěží uhodnout. Absurdní posun poválečné interpretace vyjadřuje i prezidentův názor, že Axel rozhodl i za něho, protože umřít na frontě bylo mnohem nezajímavější než skončit jako Hitlerův vrah. Vyprávění Axelovy historie nabývá na významu teprve v části poválečné, kdy jako student práv uspořádal pro kolegy přednášku. Někteří z nich se totiž ptali: „A to udělali Němci?"

Citace dopisu z Dubna je konfrontována s Axelovým poválečným životem (obědval s Arendtovou, Adornem, přišel o nohu, žije ve Švýcarsku, trpí depresemi, píše knihy o třetí říši a občas hovoří s Richardem von Weizsäckerem) a osudy dalších postav.

V této povídce je přesně dodržována vědeckost reportáže. Ta se projevuje nejen v poznámkovém aparátu a zařazování průkazných materiálů, ale hlavně v použití racionální analýzy. I ta je metodou vyprávění.

Obyvatelé Dubna jsou vykreslováni malebně, prostřednictvím jejich povolání a zvyklostí, situaci ilustruje i citát z Babelovy *Rudé jízdy*. Povídku uzavírá jakýsi seznam obětí, „náhrobek", grafické znázornění dlouhé řady, kterou stáli místní před zastřelením u jámy.

O fenoménu podobizny vypráví i povídka nazvaná *Portrét s kulkou v čelisti*, ve které se opět vracíme „na cestu". Hlavní hrdina Blatt – jinak Tojvele a Thomas B. v americkém pase – byl také vybrán pro „hru" na jména a osudy. (Jeho bratranec si vzal vdovu po německém důstojníkovi a vychovával jejich syna. Přítel se oženil s Miss Brazílie, dalšího opustila žena. Všichni tři psali knihu o válce, a nedokončili ji.) Cestou do Izbice líčí příběhy své rodiny a obyvatel, kteří většinou zahynuli v Sobiboru. Blatt může vyprávět i o tamní vzpouře v roce 1943, historii, která se stala námětem amerického filmu. Myšlenkové odtržení Evropy a Ameriky dokumentuje i příběh o poslední větě, kterou řekl matce. Byla o tom, jak je dobře, že vypil mléko určené na zítra. To, že ji dodnes slyší, nemůže americkým psychiatrům vysvětlit. Blatt může vyprávět i dále. Byl svědkem procesu s esesákem, který vzpouru přežil. Tehdy se mu chtěl omluvit za 250 tisíc mrtvých.

Blattovo vyprávěcí pásmo, v němž se vydává za statkářem Martinem B., který ukryl a později zabil jeho přátele, zatímco jeho pouze postřelil, prokládá vyprávění, o průběhu povstání v Sobiboru.

Dějová situace připomíná tehdejší české podmínky. Setkáváme se zde s Bierutem, postavou závěrečné povídky, který podepisoval rozsudky smrti, a s vykonstruovaným obviněním Žida ze spolupráce s StB v padesátých letech, které novináři bezhlavě akceptovali (podrobnosti ve dozvíme v poslední povídce).

Když konečně Blatt se svou průvodkyní přijíždí k Martinovi B., statek neexistuje, ale objeví sestru jeho ženy. Tímto setkáním je banalita osudu dovršena: zatímco Blatt ukazuje památku v čelisti, žena chystá chlebíčky. Nakonec se paní zeptá, jestli by mohl Martina B. zabít. Se zápornou odpovědí Blatt odjíždí a začíná počítat lidi, které znal a které nikdo neoplakává. Tak je Blattův portrét po letech dokončen, stejně jako vnitřní „obraz" vlastní historie.

Jen krátce cestují polské Židovky do Spojených Států. Letí na setkání dětí, které někdo za války ukrýval. Problematika ztracené identity je v těchto místech až hrozivě hluboká. Ženy o svých původních poměrech nevědí nic, a když jsou ubytovány u Židů, udivuje je rozvětvenost jejich rodin. Nahlédnutí do osobních historií přichází v místě setkání, když každá musí o sobě pohovořit. Začínají příběhem „osvojení", život před ním pro ně neexistoval, neměl počátek. Vyprávění odhaluje, co tyto ženy spojuje: skromnost obsažená i v prostém popisu krutostí, kterými obvykle otevírají svou „zpověď" („Neměli jsme už žádnou skrýš."), zahrnující i černý humor („otec, který uměl dobře plavat, šel k železničním kolejím...") a aktuální reflexi („Nemluvím už moc dlouho?"). Anonymita vyprávění prohlubuje jeho sílu. Příběhy jsou konfrontovány s jednáním amerického rabína (spíš Američana než Žida), s amerikanismy v textu („successful") a s chladným pojetím konference (problémy lidí bez vlastní identity se probíraly v seminářích). Poněkud odlišnou variantu „řešení" nabízí příhoda jiné ženy. Když jí chce neznámý muž povědět o její rodině, uteče, protože by dostala infarkt (do dneška totiž nevěděla o existenci bratrů).

Pozadí celého tématu se v této próze (a podobně je tomu i v ostatních) zrcadlí v citovaných textech. „Vložena" je pasáž z kongresu – úvodní poděkování ve všech jazycích, dále údaje z nástěnné burzy, zaměřené na sbírání informací o blízkých, úryvek z dopisu matky jedné z účastnic, na jehož základě zná dotyčná své pravé jméno. (Zástupnost vlastní historie za předmět identifikace představují její hodinky.)

Souzní povídka s výsledky setkání, které popisuje? V podstatě se totiž ukazuje, že tyto ženy nejen neumějí žít po židovsku, ale navíc trpí obyčejnými starostmi lidí v Polsku. Konference je spíš rozdělila, než sjednotila. Proto historikové i psychiatři, kteří je navštěvovali, nemohli pochopit, že se vracejí domů ke svým polským rodinám. Jediný rabi možná pochopil...

Povídka *Bornštajnova ulice, Horní ulice...* je vyprávěna skrze příběh Pavla F., který nalezl desku z židovského domu, existujícího před Treblinkou, a to ho přivedlo

ke studiu dějin polských Židů. Nepřímé citáty z židovských dějin a historie Sochačeva, místa, odkud pocházel, představují další rovinu vyprávění. Opět „dokumentují" příběhy, jejichž vyprávění je také vedeno na vědecké bázi (na závěr povídky je uveden seznam použitých pramenů).

Je tu zachyceno mnoho osudů. Je tu příběh Abrahama Bornštajna, slavného caddika, je tu historie Magdalény E., jejíž příběh vypráví dcera v předchozí povídce. Ve formě vyprávění Poláka na rozloučenou Židovi, který odjíždí do Spojených států, je tu „zpráva" – připomínající epigram a moralitu – o tom, jak Židé nechtěli zapálit tóru.

Povídka vypráví i o posledních Židech, kteří se do Sochačeva a jiných měst po válce, alespoň nakrátko, vrátili. Nechybí pověstný vtip („O každého posledního Žida se dnes stará milá hodná polská žena."), humor až k pláči (senilní stařík si při slově Osvětim vybaví pár hesel a paní, co ho ošetřuje, ho uklidňuje slovy: upeču ti brambůrky...) a chasidská anekdota.

Dá se vystopovat, že jeden ze dvou dějů prózy představuje spor sochačevských radních o to, jak pojmenovat ulici. Původní Bornštajnova se neprosadí, děti by to neuměly vyslovit, zní argument. Jakmile však přijedou židovští investoři, uvažuje polská malost o tom, že přece jen měli ponechat ulici K synagoze, tam přece nejsou žádné domy.

Stejně jako začínala, vyústí povídka v závěru archeologickým exkurzem: na památkách jsou umístěny tabulky, ze kterých se dovíme, že v těchto místech visely kdysi mezuky. Díky tomuto historickému stavebnímu doplňku může vzniknout metafora. Mezuky zmizely před padesáti lety, stopy po nich jsou viditelné dodnes, nevybledly ani je nesmyl déšť, pro koho zůstaly? Na tuto odpověď bychom však museli nalézt rabiho ve spoustě popela, podobně jako v textu písně, která je součástí prózy.

Situace *Muže a ženy* vychází z perspektivy Moskvy roku 1990. Moskva vypadá jako po představení, zvěrstva se dějí stále. (Trestá snad Bůh Rusko za jeho hříchy, jak byla předpověděla povídka *Setkání v údolí Bílého Dunajce*?).

Osudy vědce světového formátu, židovského hrdiny, popisují v těchto místech stíhání za komunismu. Lev Salomonovič P. vypráví, že v jednom z lágrů byly i ženy, odsouzenkyně za sbírání klásků na poli. Lev Salomonovič P. vypráví o „desateru", normách, otřesných pro intelektuála, které mu pomohly přežít. Lev Salomonovič P. vypráví, jak chtěl o táboře promluvit při odhalování památníku, ale protože se nezapsal do seznamu řečníků, zůstalo to nevyřčeno.

Druhou linii povídky tvoří příběh Anny R., která se s vidinou lepšího života vydala za bratrem do Moskvy. Když bratra zavřeli, odnesla podezření ze špionáže deseti lety. Ve vězení se zamilovala do Lva Salomonoviče a narodila se jim dcera. Ta se domovu vyhnula jen proto, že jiná čerstvá matka, náčelníkova žena, neměla mléko. Annu R. poslali po odpykání trestu do Moskvy. Zjistila, že její druhý bratr je

velvyslancem v Polsku. Když se poprvé probudila v jeho krásné místnosti, dostala záchvat. V padesátých letech se vypravila do Moskvy znovu, hledat Lva. Ten se však nevrátil sám, jediná naděje po tolika utrpeních se rozplynula.

Titulní, zastřešující a nejdelší *Tanec na cizí veselce* začíná v současnosti v Riu. Snad se tu pohybuje i bývalá Miss z *Portrétu s kulkou v čelisti.*

Podstatu vlastní identity vyjeví hlavní postava, emigrantka Cypa, hned v úvodu: pronese k vypravěčce větu, která se dá vyslovit jen polsky a v jidiš. Popis Cypiny životní cesty se prolíná s deskripcí chudoby obyčejných lidí v Riu, která hovoří za všechny komunistické ideály, jež měla Cypa v padesátých letech. Cypa vypovídá o životě v Janově a Varšavě: nebyla v ghettu, ukrýval je Polák ve sklepě. Vypadala jako gojka, a tak mohla hledat skrýš pro rodinu, její „ošklivost" je zachránila. Cypa může doložit, jak se s mužem, který od války po odstranění obřízky, užívá jména Adam, stali komunisty a nevěřili procesům, i když se týkaly událostí a lidí, které dobře znali. Její matka na horlení reagovala: „děti, tancujete na cizí veselce". Bachařům pomáhali váleční zajatci a Němci. Jeden byl na jejich přítelkyni obzvlášť hodný. Vypravěčka ho hledala, ale místo něj našla muže, který si myslel, že vyhrál v loterii.

Kauza uznání Lidové armády a Zemské armády se tu opět připomene. Vrací se i námět románu *Stihnout to před Pánem Bohem*, povstání ve varšavském ghettu. Děj nás zavede k různým postavám, jejichž životní příběhy vyprávění propojuje. Tak je možno pohlédnout na problém totalitarismu z různých pozic. Stěžejním pohybem vyprávění je princip postupného přebírání děje. Ten jako by přecházel z jedné postavy na druhou. Z některých úseků je přímo patrné, jak byly posbírány z dokumentů. Nezastupitelnou roli ve vyprávění hrají opět detaily.

Pro hlavní postavu je příznačné, že ani po válce nechtěla prozradit svoji identitu. Židovskou otázku vyřešil nový režim po svém. „S nosem se nedal budovat socialismus." Teprve v Brazílii odpověděla na synovu otázku, jestli znají nějakého Žida, pravdivě.

Metaforu skrývá i příběh Adama. Jako biolog vyzkoumal, že část bakterií, přestože žije v dokonalých podmínkách, přestává mít chuť k životu.

Autorka popisuje osobní setkání s hrdiny povídky, dokládá úryvkem z knihy Israela Singera *Rodina Karnovských* a spoustou dalších materiálů. Na závěr povídky přemýšlí Cypa o svatbě známých, symbolu záchrany a naděje židovského rodu, na které by si konečně mohla zatančit. Cypin sen o tanci na svatbě vrůstá do ticha, které hlídají „krajinky polských měst, polských zim a polských zlatých podzimů", které visí na stěnách jejího posledního bytu.

Krallová ve své knize shrnuje velké množství příběhů. Historii jednotlivých postav se většinou dovídáme v několika větách. Několik historek pak tvoří větší příběh, který je rozložen do několika povídek. Dohromady skládají jediný románový děj, v němž se sice hlavní postavy střídají, ale jejich příběhy jsou si natolik podobné, že mohou

stát, spřízněny historickými událostmi, nejen vedle sebe, ale mohou se také navzájem zastupovat.

Krallová své novinářství, vypravěčství v textu přiznává a neustále připomíná: knihu sytí příběhy a samu sebe činí postavou, srovnatelnou svým osudem s ostatními. Ale především psaní a vypravěčství tematizuje, činí vlastním jádrem knihy i pohybem narativity. Uchopení života jako vyprávění o něm pak představuje nejniternější řád románu. Jím usiluje o přezkoumání hodnot a ono znamená i konečný cíl všech cest, na které se v tomto románu vydáváme.

Princip projektování minulosti do přítomnosti se ve vyprávění uplatňuje podobně jako v životě. Výpověď, s kterou kniha přichází, se nejen silně otiskuje v současnosti jako minulost, kterou si neseme s sebou, ale kniha svým stylem vyprávění skrze děje minulé pojednává také o naší současnosti.

Přestože jde o reportáž, kde je vypravěčský subjekt potlačen a do popředí vystupují osudy samy, takže to vypadá, jako by autorka všechna fakta jen sebrala a seřadila, máme před sebou naprosto soudržné, i když „mlčenlivé" vyprávění. Tak nějak se bude vyprávět před Pánem Bohem.

POZNÁMKY

1 Český překlad Pavly Foglové vyšel r. 1997 v Nakladatelství Lidové noviny.
2 Ukázky v překladu Ivana Lampera viz RR 15, 16. Vydání úplného textu v překladu Pavly Foglové chystá Nakladatelství Lidové noviny na první čtvrtletí r. 1999.

LENKA JUNGMANNOVÁ vystudovala divadelní vědu a komparatistiku na FF UK. Jako divadelní a literární kritička pravidelně přispívá do několika periodik, např. Divadelní noviny, Literární noviny, Lidové noviny, Labyrint. Pracuje v Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Pro české vydání románu Hanny Krallové Stihnout to před Pánem Bohem, které vyjde začátkem roku 1999, napsala doslov.

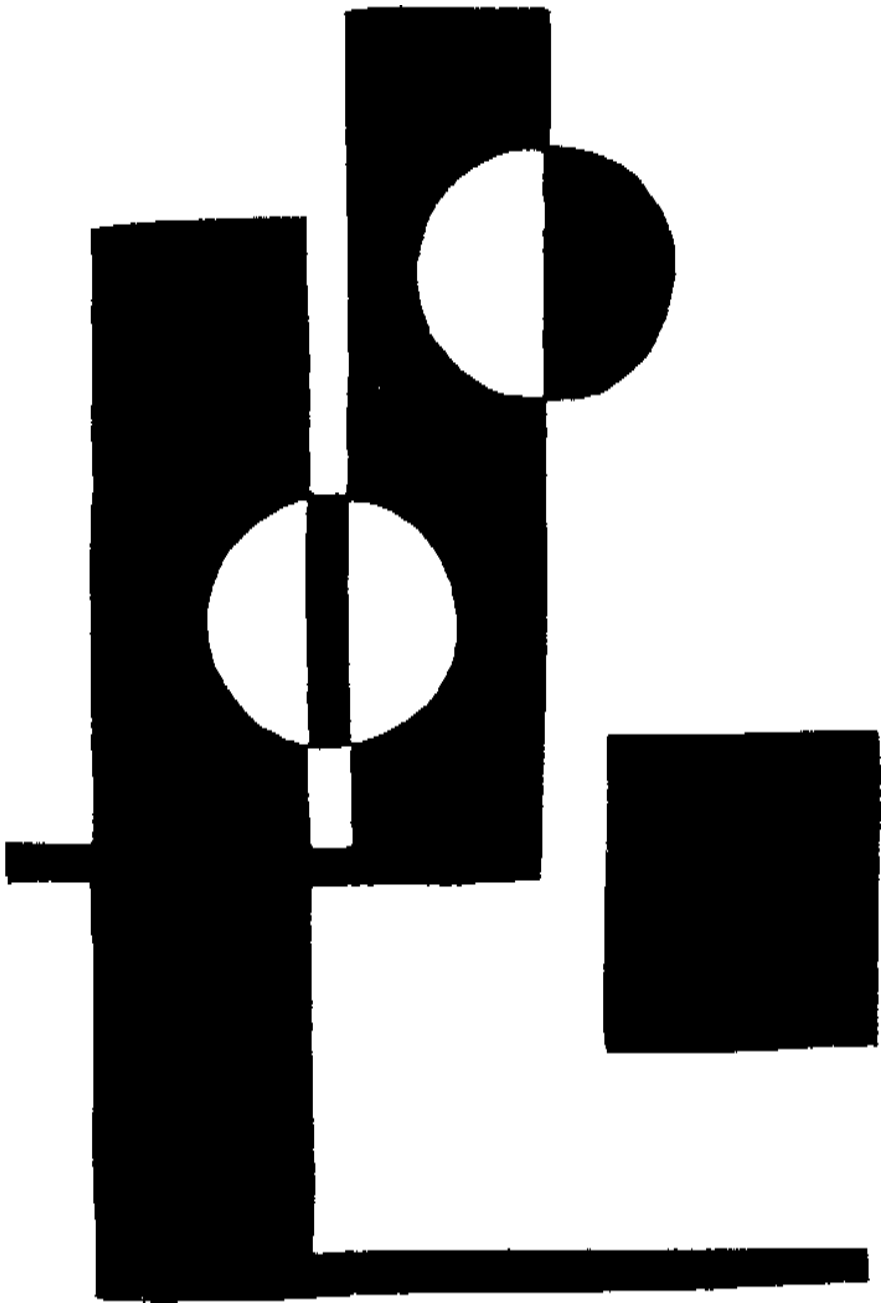

PTANÍ SE HANNY KRALLOVÉ PO SVĚTĚ

„Židovka s dítětem. Krásná Židovka. Dvě Židovky v Dobrech. Fredek ve stodole. Šmul v lese... Thomas Blatt začal znovu vypočítávat. Všichni jsou zde, udělal rukou kruh, ale žádné hroby. Proč židovské hroby chybějí? Proč nikomu není smutno?

Projížděli jsme Izbice, Krasnysław a Łopiennik. Zapadalo slunce. Všechno bylo ještě ošklivější a více šedivé. Možná proto, že tu obcházejí duchové. Nechtějí odejít, když se po nich nikomu nezasteskne, když nikdo pro ně nepláče. Tu šeď způsobují neoplakávaní duchové.“

1. NITRO

– Kolikátého dnes je? Nevím. Napíšu vám věnování s datem 27., protože je to mé oblíbené číslo.

Hanna Krallová píše velice čitelným písmem věnování na první stranu Podnájemnice, kterou vydalo nakladatelství Libella.

* * *

Byt: osobitě zařízená kuchyň s velkým oknem, útulný pokoj s hnědými záclonami. Zaráží pouze stolek se skleněnou deskou, ta k paní domu moc nejde. Víc by se k ní hodil oválný antický stolek s krémovým ubrusem, který stojí v rohu pokoje pod zrcadlem v masivním rámu.

Nenápadně se posadí do křesla, které s ní nejde moc dohromady, a je odhodlána chránit své soukromí.

OTÁZKA: Chtěli bychom vědět, v kterých povídkách píšete o sobě. Chtěli bychom mít o vás přehled.

S myšlenkou přehledu zjevně nepochodíme. Šetření ve věci Hanny Krallové už jednou prováděla jakási magistrantka ze Spojených států. Sledovala pečlivě osudy jejích ženských postav a snažila se v nich vypátrat jednotlivosti autorčina osudu. Reportérka však nemá její práci u sebe, ale i kdyby měla, neukáže ji. Nezašifrovává svůj životopis do literatury proto, aby to teď mohla pěkně popořádku o sobě vykládat.

OTÁZKA: Tak alespoň začátek. Můžete nám říci, co u vás bylo na počátku?

– Skutečným začátkem je u mne druhá světová válka. Mé dětství bylo smutné. Když si dnes prohlížím staré fotografie, zmocňuje se mne smutek nad sebou. Jaké jsem byla ubožátko – říkám si. Nechce se mi vyprávět o vlastním smutku a už vůbec ne v první osobě. Občas o něm vyprávím, ale ve třetí...

OTÁZKA: Méně to bolí?

– Méně. Smutek musí mít nějakou formu, rytmus. Smutek bez formy je nestydatost.

OTÁZKA: Musí mít formu i radost?

– Určitě také, ale radost není moje specializace.

2. STRACH

Existuje v jejích knihách údiv? Hanna Krallová se zpočátku dokonce mírně rozčílí, protože údiv považuje za jeden ze svých nejdůležitějších pocitů. Možná jde o to, že její reportáže (povídky) jsou napsány mimo emoce? Že nepíše nic o pocitech? Hannu Krallovou to popudilo.

– Ale vždyť píšu výlučně o pocitech. Například o strachu. Copak strach není pocit?

POZNÁMKA: Možná by v podstatě šlo začít sporem o definici rozdílu mezi „emocemi“ a „pocity“. Ona však začíná vyprávět příběh Thomase Blatta (Portrét s kulkou v čelisti), kterého s jeho dvěma přáteli schovával sedlák z Izbice Lubelské.

– Sedm měsíců je skrýval, chránil, krmil, měl v úmyslu je zachránit. Ale nezvládl to a zabil je. Ze strachu.

(Thomas Blatt, kterého trefil do čelisti, zázrakem přežil.)

OTÁZKA: Vlastně ano, ale vy se nedivíte (vás nic neudivuje)?

– Asi ode mne čekáte, že tím budu pohoršena!

OTÁZKA: Možná proto, že některé věci nedokážeme dnes pochopit. Trochu jako při rozhovoru s Edelmanem. Když nás poslouchal, mávnul vždy jen rukou a řekl: „Jenom žádné vzdychání.“

– Nemávám rukou. Vyprávím. Vy jste mladý člověk, kterému to musím říci a v kterém to musí vyvolávat pocity pobouření. Vyprávím o sedlákovi, který skrýval Toma Blatta a jeho dva kolegy, uprchlíky ze Sobiboru, šestnáctiletého a osmnáctiletého chlapce. Nezvládl to, pokusil se je zabít, dva skutečně zabil a třetí z nich chodí dodnes s kulkou v čelisti. A vy musíte o tom sedlákovi z Izbice Lubelské říct: „Je to zrůda.“

OTÁZKA: A vás ta postava sedláka nepobuřuje?

(Chvíle ticha.)

– Je mi líto, že dva chlapci nepřežili.

A znovu povídka. Reportérka a zázrakem přeživší Tom Blatt navštěvují po letech TAMTU vesnici Izbice Lubelské. V sousední chalupě se setkávají se sestrou vraha.

Žena je vlídně vítá a vypráví jim o matce a dceři. Poprosily o mléko. Matka jim nechala prstýnek. Vzali si ho na památku. Dcera už byla vyspělé dítě, uměla mluvit. A co říkala? Říkala: „Mami, neplač.“

– Tehdy jsem spatřila onu ženu s dítětem i sklenici mléka, prstýnek, který jim žena dává. Mohu přemýšlet o naší hostitelce a být pobouřena? Možná jsem k ní měla cítit odpor? Necítila jsem hněv. Myslela jsem na děvčátko, které umělo mluvit. S tou jsem byla. Jako by to byla částečka mne samotné.

A jaké pocity to vyvolává ve vás?

– Mě takové příběhy dusí.

Chvíle mlčení. Hanna Krallová zcela jiným, už profesionálním tónem:

– Chtěla bych, aby se to objevilo ve vašem textu.

3. SMUTEK

Smutek Hannu Krallovou oživuje. Sedí už stále méně nepřirozeně.

– Lidé se chrání před smutkem. Někteří spisovatelé nemají tolik čtenářů, kolik by si zasloužili, protože jejich věci jsou tak moc smutné – nedá se to vydržet.

Moje hrdinka v Podnájemnici se naučila odpoutat se od utrpení. Je to umění, které se můžeme naučit. Ale neobejde se to bez trestu. Odděluje-li se organismus od smutku, odděluje se i od radosti.

* * *

Hanna Krallová má výčitky svědomí, že stála u zrodu lásky mezi dvěma svými smutnými přáteli. Seznámila je, oba byli šťastní, ale ona potom zemřela a on je ještě smutnější.

Kdyby je nepředstavila, tak by teď netrpěl.

POZNÁMKA: Ale určitě by také nebyl tak šťastný. Jeho organismus by nepoznal smutek, ale nepoznal by ani radost. Takže to mělo nějakou cenu?

* * *

Reportérka nerada píše o lidech, kteří se vyhýbají smutku. V povídce Jenom na chviličku se distancuje od pěstěných a vyumělkovaných amerických Židovek. Jsou jí bližší trochu těžkopádné ženy s poničeným srdcem s vysokým tlakem. Ženy z východní Evropy. Tak by vypadaly jejich matky, kdyby přežily: z Kocka, Ležajska, z Izbici Lubelské.

O svém smutku si nepřeje mluvit, je to příliš intimní věc.

– Ne, opravdu nechci.

Musela bych to znovu prožívat a proč to mám prožívat ještě jednou? V Podnájemnici je psychoterapeutická scéna. Než jsem ji napsala, musela jsem ji zdokumentovat, přehrát ji na sobě. Pozvala jsem si k tomu známého psychologa. Vyprávěla jsem mu epizodu ze svého dětství a začali jsme ji přehrávat. Byl skutečně velice schopný – choval se jako někdo z oněch časů – a já se tak stala malou holčičkou. Řekla jsem: „Už chápu, to mi stačí."

* * *

Myslím, že neprožitý smutek a utrpení si člověka najdou. Není možné před nimi utéct.

* * *

Nedávno jsem byla v USA, ve státě Iowa na spisovatelském stipendiu. Poznala jsem mnoho lidí, ale porozumět jsem si mohla pouze s těmi z našeho kraje světa. Nebo s těmi, kteří se tam narodili, a nic o našem světě nevědí – tato nevědomost vyvolává nostalgii a dojemný smutek.

Daniel Weissbort, absolvent Oxfordu a znalec anglické poezie, píše verše, že se nestihl zeptat svých rodičů na Varšavu.

OTÁZKA: Jestliže nechcete mluvit o smutku, tak nám povězte, kdy vám bylo v životě veseleji?

– To není špatná otázka. (Odmlčuje se.) Po válce bylo ještě po nějakou dobu smutno.

OTÁZKA: A ten dům z Podnájemnice?

– Vlastně ano. Ten dům.

„Úměrně tomu, jak se zprávy o domu začaly šířit, začalo přibývat hostí. Především se objevili členové komise pro zkoumání hitlerovských zločinů a těm bylo nutné hodně vyprávět. Rafalek mluvil o bedně na uhlí s dvojitým dnem, v níž proseděl válku. Anusia o hrobce, z níž ji starý hrobník pouštěl jenom v noci; když nakonec vystoupila na denní světlo, neměla vlasy.

Potom přijížděli zmocněnci charitativních organizací – ti také potřebovali podat zprávu o Rafalkovi a Anusie, ale to už mělo větší smysl, protože nešlo o potrestání vinných, ale o balíčky s oblečením, vajíčky v prášku, věčnými pery. (...)

Naši bývalou podnájemnici neukazovali nikomu: příběh osoby skrývané ve velkých prázdných bytech nemohl nikoho seriózního zajímat. Měla všechny vlasy a všechny prsty..."

OTÁZKA: Byla jste tam?

– Bylo tam jedno děvčátko, které jsem znala a které se občas objevuje v mých knížkách. Později přišlo studium novinářství na Varšavské univerzitě, které nebylo smutné, ale nudné. Po něm jsem se stala reportérkou a bylo veseleji.

4. DOSPĚLOST

Mladá praktikantka z Życia Warszawy („taková nicka, podej, přines...") odjíždí v červnu 1956 na Poznaňský veletrh a místo toho, aby si prohlížela expozice, stráví celý den na ulici až do prvních výstřelů.

V Poznani se lidé dopoledne veselí. Mají takovou radost, že už není žádná partaj, a věří, že už nikdy žádná nebude.

– Viděla jsem samosoud vykonaný na člověku. Nevěděla jsem, kdo to je. Lidé říkali, že estébák.

Stála jsem na mostě a viděla, jak ho dav kamenuje. Chtěla jsem to vidět. Byla jsem posedlá zvědavostí. Do té doby jsem věděla jenom to, co mi vtloukli do hlavy – ve škole, na studiích, v ZMP (Svaz polské mládeže). Nikdo mne do toho ZMP nenutil vstupovat. Všechno mělo jít dobře, být spravedlivé i dobré. Ta proč jsem v to neměla věřit?

* * *

Dav hází kameny na Izdebného, který je v civilu. Mohou ho v každém okamžiku dohnat a zabít, ale oni tu scénu prodlužují. Je zbrocen krví. Padá. Zvedá se. Pobíhá pod mostem. Reportérka se pohotově přesune na druhou stranu mostu, aby lépe viděla.

– Do Poznaně jsem odjížděla s doporučením ke vstupu do strany v kapse. Napsal mi je Szczęsny Dobrowolski, ušlechtilý komunista.

Do Varšavy jsem se vrátila jako dospělý člověk.

* * *

Szczęsny, to je Werner z Podnájemnice a Kieślowského Náhody. Bor-Komorowski ho vyznamenal řádem virtuti militari za boj o YMCU v době Varšavského povstání. Nejvíce mučený politický vězeň v Rakowiecké.

– Z vězení vyšel ztýraný, s odraženými ledvinami, s vytlučenými zuby. A stále přitom věřil, že idea socialismu je skvělá, ale že se k moci dostali zločinci. Po návratu z Poznaně jsem Szczęsnému doporučení vrátila. Já blbec. Měla jsem si ho nechat na památku.

A teď se může objevit Krzysztof Kieślowski, protože jste se mě ptala, kdy bylo veseleji.

5. STIHNOUT TO

– Krzysztof se chystal psát Náhodu a hledal ušlechtilého komunistu. Vylíčila jsem mu příběh Szczęsného a on ho ode mne „koupil". Dal Szczęsnému jméno Werner a já ho v Podnájemnici pojmenovala stejně.

Jak se Krzysztof objevil? Přesně si to už nepamatuji. Viděla jsem v televizi jeho Personál a byla jím uhranuta. On si přečetl Stihnout to před Pánem Bohem. Poznali jsme se na setkání se studenty Lodžské filmové školy.

OTÁZKA: Setkání významných umělců?

– Nikdo tehdy nebyl významný ani slavný. To až teď se stali: Adam Boniecki (o něm později) – generálem řádu, Krzysztof Kieślowski – světovým umělcem, Marek Edelman – obecným svědomím. Tehdy měli čas, byli blíže.

To je ale dobré, že jsme byli všichni takoví začátečníci, viďte?

* * *

Psal se rok 1975 a první část Stihnout to před Pánem Bohem vyšla v nakladatelství Odra. O rok později chtěl ředitel Odry Zbigniew Kubikowski vydat celou knihu. Ale Edelman podepsal protest proti změnám v ústavě (komunisté si chtěli zakotvit vedoucí úlohu strany, pozn. překl.) (Přijelo za mnou takové prokřehlé děvče, říkal Edelman, připomínala mu jeho spojky, a tak jí usmažil vajíčka... – byla to Tereza Bogucka.) Podepsal protest a to znamenalo, že o Marku Edelmanovi se už nesmělo psát. Cenzura odmítla Odře povolit tisk.

– Zbyšek přijel z Vratislavi do Varšavy a šel na cenzurní úřad. Čekala jsem na něj v kavárně Svazu spisovatelů. Přišel po šesti hodinách. Nechali ho čekat na chodbě a pak mu řekli, že nemají čas. Bylo mi moc líto, že s ním takhle zacházeli.

Byl jsem už otužilá. Předtím mi zničili sbírku reportáží Štěstí Marianny Glazové. Rozmetali sazbu a knížka šla do stoupy. Řekli, že je deprimující. Nemyslím, že jsem bojovala se systémem. Vůbec ne. Jenom jsem vylíčila, jak to je.

OTÁZKA: Dobře, ale co bylo s Kieślowskim?

– Ještě chviličku. Už se k němu blížíme.

* * *

Hannu Krallovou zneklidňuje, když se přerušuje její vyprávění o veselejších nebo spíše – abychom použili její terminologii – jasných letech jejího života. Jako by se probudila. Hovoří hlasitěji a zřetelněji, mnohem zřetelněji než ve chvíli, kdy měla povídat o svých začátcích. Oči se jí rozšířily a více se lesknou.

Ale možná ještě jinak. Hanna Krallová dochází k nejvážnějším věcem raději postupně. Tak tomu bylo i v případě knihy o druhé světové válce, kterou koupila ve Spojených státech. Zahlédla v ní slovo Kock, ale četla ji postupně. Nepřeskočila rovnou k tématu, které ji nejvíce zajímalo. Stránku po stránce spěla k setkání s jednou ze svých oblíbených hrdinek Apolonií Machczyńskou, obyvatelkou Kocka.

6. ADAM

– Stihnout to před Pánem Bohem vyšlo díky Zbyškovi. Vytrvale chodil na cenzurní úřad, snášel ponižování. Chci, abyste o tom napsali.

Otec Adam Boniecki v Tygodniku Powszechnym zvažoval, není-li to kniha rouhačská. Zjistil, že není. Když jsem přijela do Krakova, zavolala jsem do Tygodniku a nechala jsem tam zprávu, že chci otci poděkovat.

* * *

Reportérka večeří v restauraci hotelu Francie. Vstupuje hezký mladík v černých („Mám za to, že to byly wranglerky, ale on určitě řekne, že nebyly.“) manšestrákách, v černém svetru a říká: „V Tygodniku mi vyřídili, že paní Krallová na mne čeká pozdě večer v hotelu Francouzský, tak jsem tady.“

– Tím začala naše známost a přátelství s Adamem Bonieckim. Přátelili jsme se přes rozdíly mezi námi: já z Politiky, on z Tygodniku Powszechného.

* * *

Reportérka má doma celou řadu kartiček s útržky rozhovorů, které zaznamenala včera, před deseti, dvaceti lety. Například s Adamem B. po rekolekcích:

„Já: Z čeho se ti lidé zpovídají?

On: Ale to je tajemství zpovědi.

– Já se tě přece neptám na konkrétní lidi, na nějakého konkrétního Mrkvičku, kterého mimo zpovědnici stejně neznáš.

– Cože? Já že neznám Mrkvičku? Stačí, když řekne pochválen buď Ježíš Kristus, a já hned poznám, že je to Mrkvička. Zpovídají se ze zoufalství.

– Jak to? Copak je zoufalství hřích?

– Ano, znamená to pochybovat o naději.“

7. KRZYSZTOF

– S Kieślowskim nás spojovalo to, že jsme oba byli dokumentaristé. Oba jsme byli připoutáni k tomu, co nás obklopovalo. Kolem října 1956 se to zlepšilo, ale už o dvacet let později se všechno mračilo. Nuda a beznaděj.

Nemluvili jsme o cenzuře, režimu a podobných věcech...

To bylo jasné, že je cenzura. Svět byl takový, taková byla pravidla hry. Mluvili jsme spolu o tom, jak o světě vyprávět.

Naším oblíbeným slovem byl přebytek. Milovali jsme Formana. Lásky jedné plavovlásky. A Hrabalovy povídky Automat Svět. Myslela jsem, že je to výzva i pro nás, způsob, jak povznést tu banalitu na úroveň umění.

OTÁZKA: A v čem spočíval přebytek u Formana a Hrabala?

– Ve věčných lidských pocitech. Všechno ostatní byly jen kostýmy.

POZNÁMKA: Mezi knihami Hanny Krallové a filmy Krzysztofa Kieślovského existuje podobnost. Před Desaterem jsou spojitosti výraznější, byť i díky Wernerovi, hlavnímu hrdinovi Náhody i Podnájemnice. Ale existují i později. Reportérka a její hrdinové jsou vtaženi do dějin. Naproti tomu Kieślowski se pokouší být univerzálním tvůrcem. Své příběhy pečlivě zbavuje jakéhokoliv vnějšího kontextu a jeho hrdinové by mohli žít všude. Podobnost přesto existuje: jedny i druhé vypovídají o člověku a jeho smutku nebo utrpení.

Hanna Krallová dokáže poslouchat povzbudivě, tak, že se vám chce mluvit. Chvíli mlčí.

– Ano. Před Desaterem (dělím Krzysztofovu tvorbu na dvě období: před Desaterem a po něm), tedy před Desaterem jsou vazby mezi námi zřejmé. On má mého Wernera a já mám jeho, Krzysztofa, jako svého Oblíbeného Režiséra Paradokumentárních filmů – postava v Podnájemnici, v Hypnóze mne učí psát román pro Hollywood.

A spojitosti nezřejmé? Myslíte, že existují?

* * *

Po Nebeském napsala Krzysztofovi věnování do knihy Tanec na cizí veselce.

Napsala, že se nyní oba pohybují ve dvou různých světech. Ona mezi ošklivými, příliš drsnými a smutnými lidmi. On mezi krásnými lidmi, kteří píšou krásnou hudbu a mluví francouzsky.

Odepsal na lístku s fotografií Juliette Binocheové a s názvem Blue.

„Odepisuji, nevím, a možná vlastně vím, na korespondenčním lístku, o němž si budeš myslet Evropa, Štrasburk. Navíc tam jsou podpisy francouzsky.

Ale ještě než tě to napadne, podívej se na obálku Tance. Mladý Różewicz tam namaloval krásnou černou ženu s mimořádně zvláštníma očima. Je mnohem krásnější než Binoche. Co má být? Víš přece lépe než já, že svět se nedělí na krásné a ošklivé nebo dokonce na tlusté a hubené. V Tanci je přítomno samo utrpení a bolest a ti krásní trpí stejně silně jako ti ošklivý. Dokonce možná víc, protože to považují za nespravedlivé. Co je důležité? Abychom stáli na straně těch, jimž je smutno, protože něco ztratili. Nebo také proto, že neztratili nic. V tomto ohledu myslím, že oba děláme totéž. A to nám oběma musí jako znamení společného kombinování-komponování (kompinování) [to bylo naše klíčové slovo] *stačit.“*

– Bylo to tedy naše společné kompinování: stáli jsme na straně smutných.

To bylo ã propos toho, co se vám zdá.

8. BŮH

OTÁZKA: A jak jste na tom s Bohem, nebo spíše jak vycházíte s Velkým Scénáristou, který se objevuje v mnoha reportážích?

– Lidem z Tygodniku mám vyprávět, jak je to s Bohem?

Po natočení Desatera chtěl Krzysztof vydat scénáře jako knížku. Vozil mi je po částech, aby se připravily do tisku. Byl tam takový menší dialog mezi Bardinim a Krystynou Jandovou. Jandová se ptá: Věříte v Boha?

Bardini říká: Věřím.

Hrozně se mi to nelíbilo.

Seděli jsme před mým domkem. Je tam takový vysoký břeh řeky Narvy. Skutečně krásný.

OTÁZKA: To znám, nejkrásnější louky na světě, jak tvrdil profesor A., hrdina Oken...

Hanna Krallová se diví:

– Pane Bože, vždyť vy to všechno víte...

A na tom břehu před domkem se mě Krzysztof zeptal: „A jak bys na takovou otázku odpověděla ty?“ „Nikdo se mne neptá.“ Krysztof si sundal brýle a podíval se na mne: „Hanko, věříš v Boha?“

Skutečně se mne zeptal. Škublo to se mnou. Odpověděla jsem: „On věří ve mne, to je důležité!“

Byl to jediný můj rozhovor s Krzysztofem o Bohu.

Vám ještě řeknu, že dobrou cestou k Bohu je psaní reportáže. A když mi Bůh nebo také Velký Scénárista předkládá příběhy, které sám vytvořil, abych o nich psala, věří ve mne nejzjevněji.

* * *

Diskuse v uznávaném německém televizním programu Literární kvartet a výrok jedné z jeho účastnic: „Hanna Krallová sbírá střepy rozbitého džbánu a znovu je spojuje.“

Je tedy to všechno předem napsáno shora, je to všechno determinované?

– Nevím. Občas mívám velice silný, fyzický pocit, jako by někdy existoval úplný, celý obraz, na němž bylo všechno. Později se ten obraz rozptýlil. Takové puzzle, ale to není to správné slovo.

Čas od času nacházím částečky, které do sebe zapadají. Tehdy cítím jak radost, tak i úlek. Lekám se toho, že to tak dobře, tak překvapivě...

* * *

Ve Spojených státech zná Hanna Krallová profesora chirurgie Janusze Bardacha, který opravuje nosy, uši, rozštěpy rtů a pater. A všechno se mu povede, sroste a rozvíjí

se to. Setkali se, ale nemluvil o chirurgii. Několik hodin jí povídal o Włodzimierzu Wołyńskim. A nakonec jí vyprávěl o své prababě s židovským jménem Ludmere Mojt, což znamená Panna Włodzimierzská.

Ve třinácti letech těžce onemocněla, byla v bezvědomí. Když se uzdravila, tak se zjistilo, že zná nazpaměť Tóru a dokáže uzdravovat. Postavili jí synagogu, v níž přijímala věřící. Synagoga stojí dodnes.

Nakonec rabín řekl, že je třeba ji jako každou normální židovskou dívku provdat. Stála pod baldachýnem, ostříhali jí vlasy a na hlavu dali čepec. Když se následujícího dne probudila, nepamatovala si z Tóry ani jedno slovo. Chirurg z Iowy je její vnuk.

– Tehdy jsem zavolala rabínovi Chaskielovi Besserovi z New Yorku, který ví všechno, a zeptala se ho, jestli někdy slyšel o Ludmere Mojt. „To je mi otázka!“ odpověděl. Moje žena pochází z rodu Ludmirů a její děd byl tehdy rabínem ve Włodzimierzu.

Tak jsem v USA našla několik střípků, částeček, které zapadají do obrazu světa.

* * *

Stejně je tomu u Kieślowského. Jakési znamení, jednotlivosti, které, jak se ukazuje, se k sobě hodí.

– Existuje mezi námi podstatný rozdíl: on vymýšlí, u mne se všechno skutečně stalo. Myslím si, že není třeba moc vymýšlet. To je svatokrádež.

Jestliže si Velký Scénárista něco nepřeje, potom není možné ho pokoušet všetečnou zvědavostí. Nelze pronikat tajemství, které on chce zachovat.

Vyprávěla jsem jinému moudrému rabínovi, Dow Marmurovi v Torontu, o rozptýleném a rozpraskaném světě, jehož úlomky se snažím nalézt a spojit. „Kdyby se někomu podařilo všechno zrekonstruovat, vytvořit celek,“ říkám, „potom by se mu podařilo proniknout tajemství Boha.“ – „Nikoli,“ odpovídá rabín, „ten dotyčný by si myslel, že je sám Bůh.“

POZNÁMKA: Je možné, že se Krzysztof Kieślowski polekal, a proto přestal točit filmy. Nechtěl si o sobě myslet, že... Možná zahlédl hranici vymezenou Velkým Scénáristou.

Jedna z jeho Veronik se zříká kariéry zpěvačky, protože něco tuší. Tuší úděl té první.

9. MAREK

Reportérka píše o období TAM. Nejdůležitějším obdobím v životě, které by se dalo přenést do věčnosti. Pro doktora Edelmana to byly tři týdny v ghettu. Pro jeřábnici Annu Walentynowiczovou několik minut během stávky v loděnici.

A pro Hannu Krallovou?

– Mým nejdůležitějším obdobím byly rozhovory s Markem Edelmanem před tím, než jsem začala psát Stihnout to před Pánem Bohem. Měly rozhodující vliv pro celý můj život. Profesionální i soukromý. Mým povoláním není vědět, ale NEVĚDĚT A DOZVÍDAT SE. Z filmů ani z literatury se nic nedozvídám, protože jde o přetvořený život. Všechno, co jsem se dozvěděla, přicházelo od mých hrdinů: od Marka Edelmana, od Thomase Blatta, od mecenáše Zawilského z Ležajsku, od člověka, v němž žije dybuk vlastního bratra, od stařeny, která začala znovu chodit...

10. DYBUK

Jak psát o TAMTOM, aby to bylo srozumitelné těm, kdo nikdy ani nezavadili o Final Solution? (Hanna Krallová se – vědomě? / nevědomě? – vyhýbá některým pojmům, jako kdyby tím chtěla říci, že některé věci se nedají v polštině vyslovit. Stejně jako v jedné její povídce se při obědě v Londýně nedalo říci, že v ghettu jedna stará Židovka byla z hladu ochotna jíst vepřové maso. „Porky chop“ však šlo říci bez problémů.)

– Je třeba vyprávět dějiny úměrně současné představivosti. Když se mladým lidem hovoří o Treblince, uznávají, že je to strašné, ale stalo se to už dávno někomu jinému a oni s tím nemají nic společného. Ale když jim budete vyprávět o dceři, která se dozvěděla, že její matka není její pravá matka – pochopí to?

OTÁZKA: Je v reportáži místo pro fikci? Možná že rušení hranice mezi faktem a fikcí v podstatě dává vzniknout literatuře? Proč se tedy bráníte tomu, aby vás označovali za spisovatelku? Ale možná...

– Spisovatel je někdo veliký, kdo má velikou odvahu, kdo vytváří svět, zalidňuje ho lidmi, má svou topografii, jsou tam rokle, ulice, vybavujeme si místa a lidi jako u Faulknera. Ale já nevytvářím, ale vyprávím o něčem, co vytvořil někdo jiný.

Hanna Krallová nyní vypráví o „dybuku“ (v židovské tradici je to duše zemřelého, která se usídlila v živém člověku). Hrdina tohoto vyprávění je *„vysoký, hezký, s modrýma očima, širokým úsměvem a bílými zuby“*, přednáší na americké college, zajímá se o Polsko a synagogy. Proč? *„Kvůli Dybukovi. Rodný bratr, syn mého otce z prvního manželství, se narodil před válkou a dostal stejné jméno a nějak přišel v ghettu o život. Sedí ve mně už dávno...“*

* * *

Lidé, kteří za války přišli o děti, založili po válce nové rodiny a svým novým dětem dávali jména TAMTĚCH. Nové děti žijí s břemenem jména a údělu TAMTĚCH.

Známý psycholog vysvětluje, že je to dost pravděpodobný zjev. Samozřejmě je to čistá projekce vyplývající určitě z pocitu viny. Hanna Krallová o žádných projekcích

neví. Ví o člověku, který žil s dybukem v sobě. A trpěl. Nakonec se obrátil na buddhistického mnicha, který se ho dotkl, uvolnil jeho paměť a vyléčil ho. *„Náhle jsem ucítil, že se ve mně něco děje. Něco se uvnitř uprostřed rozkolébalo. Křik utichl a na mém břiše se mihl stín... mnich ho musel rovněž zpozorovat, protože se k němu náhle obrátil. Odejdi odtud – pronesl mírně.“*

OTÁZKA: Tak přece jenom fikce? To je přece nepravděpodobné.

„Pocítil jsem smutek. – Chceš ode mne odejít? – řekl jsem. – Zůstaň, jsi přece můj bratr.“

Hanna Krallová vypráví tento nepravděpodobný příběh klidně a přirozeně. Prostě, stalo se to. Nechápe zcela, co se stalo, a nepokouší se pochopit. Vypráví.

Předtím ujišťuje, že všechno, co popisuje, je pravda. Když hrdina Dybuka volá „Neodcházej, jsi můj bratr... Cítil jsem takovou ‚rachmones‘, lítost takovou,“ každý chápe, že to není fikce.

11. NĚMCI

Poslední cesta Hanny Krallové po Švýcarsku a Německu. Úspěch. Nabité sály. V Německu, kam jezdí už deset let, kde jí vyšlo – kromě Polska – nejvíc knih (šest titulů, z nichž poslední, Důvody k existenci, dosáhl už třetího vydání a celkového nákladu 25 000 – což je v Polsku téměř nemožná věc). Poprvé se setkala ne s čtenáři generace 1968, s nimiž měla vždy dobrý kontakt, ale s jejich dětmi.

Kde se bere ten zájem? Hanna Krallová odpovídá a sama se tomu diví:

– Jestliže přicházejí a poslouchají, znamená to, že chtějí vědět, jak to skutečně bylo. Chtějí se něco dozvědět o svých dědech nejen od nich samotných, ale i ode mne.

Naslouchali a jejich široce otevřené, modré nordické oči mne soustředěně pozorovaly. Kladli mi otázky. A potom se jedna žena, výrazně starší, zeptala: „Omlouvám se, ale jestli mi nechce na mou otázku odpovědět, nemusíte – byl v Osvětimi Bůh?“

Odpověděla jsem podle rabína z Piaseczna Kalonima Šapiro, který ve varšavském ghettu napsal v roce 1941 knihu o chasidismu. Rabín si kladl otázku, zda Bůh trpí, a odpověděl: ano, trpí. Mnohem více než kterákoliv z obětí, protože svým utrpením zmnohonásobuje všechna stvoření.

* * *

– Otec jedné mé německé přítelkyně byl svědkem obžaloby při norimberském procesu. Její matka byla tehdy v soudní síni. Zeptala jsem se, jak vlastně proces probíhal. Řekla: „Nudně. Celé hodiny se všechno točilo kolem nějakého podpisu.

Byl-li to skutečně ten podpis, ne jiný. Představte si, že americké sekretářky měly na nehtech perleťový lak. Všechny jsme si toho všimly, protože takový lak u nás tehdy ještě nebyl.“

V tu chvíli začala moje přítelkyně křičet: „Přestaň vykládat blbosti, říkáš samé blbosti, už toho nech.“ Protože ona patří k protifašistické generaci 1968. Začala však na matku křičet, aniž vyslechla do konce, co chtěla říci. Kdyby ji nechala mluvit, potom by možná za dvě za tři hodiny řekla něco důležitého o svém muži a jeho přátelích.

– Takže dnešní dědové svým dětem nic nevyprávěli, protože se báli jejich křiku a soudu. Dnes chtějí všechno ze sebe vyvrhnout, než zemřou, a nacházejí posluchače. Ve svých vnucích.

OTÁZKA: Jak jim budou ovšem odpovídat?

– Nevím. Ve stáří se člověk chce obhájit. Takže je dobré, že těm vnukům můžu vyprávět i já.

* * *

Ve Fantomu bolesti autorka nepopsala to, co se odehrávalo mezi ní a Axelem von dem Busschem: Dubno bylo důležitější.

„O několik dní později Axelovi von dem B. řekli, že se na letišti děje něco divného.

Sedl na koně.

Spatřil známou čtvercovou jámu.

Před jámou stáli nazí lidé: muži, ženy, starci i děti.

Stáli jeden za druhým jako husy, stejně jako stojí lidé v normální frontě na mléko nebo na chleba. Fronta byla dlouhá dobrých šest set metrů.

Na kraji jámy seděl s nohama spuštěnýma dolů esesák. V ruce držel automatickou pistoli.“

* * *

– Byl to první Němec z válečné generace, s nímž jsme se setkala. Zpočátku vše probíhalo... hladce. Baron. Pan Baron. Rozhovor na zámku, lunch v nedalekém Heilbronnu. Nejprve vyprávěl přesně tolik, kolik chtěl: Dubno, Hitler, Stauffebergův atentát. Nepřerušovala jsem ho. Až třetího dne, když už všechno hladce vypověděl, jsem se ho zeptala: „Pane barone, z jaké vzdálenosti jste se díval na ty nahé lidi?“ Chtěla jsem vědět, jestli mohl spatřit tváře stojících, jestli si je zapamatoval. Po mé otázce byl vstřícný přístup ten tam. „Proč se na to ptáte? To vůbec není otázka reportéra, ale vyšetřovatele.“ – „Pane barone, chci vědět, jestli jste viděl jejich tváře.“ – „Ne, ne, proto se vy neptáte. Ale máte právo na otázky, máte právo vyslýchat, protože vy jste oběť a já jsem vrah.“ – „Ale, pane barone, vy přece nejste...“ – „Dejte mi už pokoj s tím baronem! Vy se mi vysmíváte! Jste produkt marxistické teorie

třídního boje! Naučili vás to!“ – „Tak jak vás mám oslovovat?“ – „Normálně – Axeli.“ – „Ale Axeli, ty přece nejsi vrah.“

OTÁZKA: A co on?

– On? On řekl: „Ale ano, jsem vrah. Všichni jsme byli vrazi. Proto s vámi nebudu mluvit. A to, co jsem vám doposud řekl, můžete zveřejnit, až zemřu.“

Konec rozhovoru.

Seděl přede mnou schýlený, viděla jsem jeho pleš a pomyslela si: „Bože můj, já musím vědět, mám přece právo se dozvědět, jak to v Dubnu skutečně bylo.“ A ještě tohle mne napadlo: „Kdyby paměť byla v mozku jako disketa a já věděla, kde je, vytrhla bych ji z něj třeba násilím.“ Zalila mne vlna čisté nenávisti. Začala jsem se pomalu zvedat a přemýšlela, jak se dostanu do Heilbronnu, toho nedalekého krásného městečka.

V tu chvíli začal mluvit. Pomalu, podrobně, aniž zvedl hlavu.

A nakonec ještě jednou zopakoval: „Až zemřu.“

Po návratu domů jsem napsala reportáž. Ale co dál? Zeptala jsem se Kapuścińského. Ten mi odpověděl: „Musíš se poradit s dobrým právníkem.“ Zeptala jsem se Edelmana. Ten mi řekl: „Ne, nesmíš to zveřejnit. Slibila jsi mu to, musíš čekat.“ Zeptala jsem se Kieślowského: „Ty nevíš, co máš udělat? Musíš ho zabít. Potom budeš moct uveřejnit svou reportáž.“ – „A ty mi budeš nosit do vězení balíčky.“ – „Kdepak. Natočím o vás film.“

Rozhodla jsem se ukázat text Axelovi. Když jsem přijela, dozvěděla jsem se, že pozval také Weizsäckera, tehdy ještě německého prezidenta, svého kolegu z fronty. Ten otevřel strojopis zrovna na straně, kde jsem popsala smrt jeho bratra Heinricha, který padl v Polsku v první den války. Zavřel rukopis. Nechtěl číst dál.

Mluvili jsme spolu. Udělal na mne dobrý dojem. Dost dlouho hovořil o válce tak, jak je třeba mluvit.

Až druhý den, po přečtení rukopisu, Axel uvěřil, že nemám zlé úmysly. Mluvili jsme spolu ještě mnohokrát. Možná jsem se s ním spřátelila? Ano. Spřátelila jsem se s majorem Wehrmachtu. S baronem.

Později jsem byla ve Wiesbadenu na Dnech polské kultury, které zorganizoval Andrzej Szczypiorski a Axel mi nechal v hotelu dopis. „Drahá Hanno, na shledanou na tomto nebo na onom světě.“

Po návratu do Polska jsem obdržela zprávu, že Axel zemřel.

* * *

Reportérka si dokázala dobře porozumět s baronem von dem Bussche, s Weizsäckerem, s hraběnkou Dönhoffovou (– Setkaly jsme se v Berlíně, vypily spolu láhev francouzského vína a dlouhé hodiny jsme si povídaly.) Dospěla k závěru, že s válečnou generací si lze porozumět, protože oni vědí – způsobem sobě vlastním –, co byla válka.

OTÁZKA: Ano, ale vyprávíte o velice zvláštních Němcích...

– To je pravda. Mluvila jsem s člověkem, který chtěl zabít Hitlera, když viděl, jak jsou vražděni Židé. Kolik takových Němců bylo? Jeden. Jeden.

* * *

– V Iowě jsem objevila jednu z nejlepších knih o druhé světové válce, kterou jsem četla, Ordinary Men od Christophera Browninga. Jsou to dějiny 101. oddílu německé policie. Sloužili v něm lidé už příliš staří na to, aby mohli být odvedeni na frontu. Obyčejní obyvatelé Hamburku: dokaři, ředitelé, dělníci. Poslali je do Polska, aby se tam podíleli na vyhlazování Židů. První akci uskutečnili v Józefově na Lublinsku – a velice těžce to prožívali. Ale při každé další akci to snášeli stále lépe, až se z nich stali normální a řádní vrahouni.

Edelman říká, že v každém z nás sedí „velitel z Treblinky“. A já mám za to, že v každém s nás dříme spořádaný člověk z Hamburku.

(Právě v této knize jsem vlastně objevila další stopy příběhu Apolonie Machczyńské, obyvatelky Kocka, která se pokusila zachránit asi dvacet Židů a zahynula s nimi. Zabili ji obyčejní Němci z Hamburku, příliš staří na to, než aby mohli jít na opravdovou frontu.

A s nimi bych nechtěla hovořit.

12. DÍLNA

Ryszard Kapuściński píše velice pomalu. Někdy skládá celý den jedinou větu, ale objeví se na stránce už hotová, bez jakéhokoliv zkreslení. Hanna Krallová píše rychle, ale dlouho opravuje. Vyhodí, co už napsala, a píše znova. A potom zase znova přepisuje. Několikrát nebo mnohokrát. A vždycky začíná psát úplně od počátku, aby se uvolnila od předešlých slov a předchozího rytmu. Neboť rytmus je třeba ustálit dříve, než se začne psát. Klopotná práce.

A ještě jeden zvyk. Zajímavé setkání, rozhovor a hned, okamžitě po něm poznámka, i kdyby se nacházela na tom nejbizarnějším místě. Čistá, nezkresleně zaznamenaná vzpomínka. V podstatě již hotový text.

(Hanna Krallová: Bez přehánění – velmi rychle si něco zapíšu, odložím to a po čase to potom najdu.)

Když cenzura nepustila Podnájemnici v nakladatelství Znak, pokusila se vydat část v časopise Literatura a hovořila o tom s jejím šéfredaktorem Jerzym Putramentem. Potom si poznamenala:

„Putrament: ‚Byla jste v Indii? Nedovedete si představit, kolik je tam vymřelých měst. Každá provincie má svá mrtvá města. Máte před sebou velice důležitých pět let, ale chcete-li něco v literatuře dokázat, musíte si vybudovat živé město. Máte dobré

oči? To je dobře. Potom musíte číst Paraguajce. Určitě si myslíte, že Paraguay je totéž co Venezuela nebo Kolumbie. Omyl, vůbec se jim nepodobá. A co dělá vaše dcera? A ten Jacek K., to je autentická postava? Aha, tohle je Jacek a tohle K. Ale Jacek Kuroń se tam taky vyskytuje, nemám pravdu? Jedu teď zrovna do Moskvy, co myslíte, že jim mám říct? Chudák naše strana, naše strana je chudák, kde má vzít tolik talentů pro ně pro všechny? Moje mrtvé město je komunismus. A ten šéf, od kterého jste odešla, se nemůže rozhodovat, je-li playboy, nebo státník. V jeho věku už musí takové věci vědět. To je stejné jako moje žena, ta se nemůže rozhodnout, je-li Łukaszewiczovou hvězdou, nebo jeho obětí. Łukaszewicz měl včera operaci, otevřeli mu břicho a hned ho zase zašili. Víte, co utváří počasí v Polsku? Tři faktory: tlaková níže od Islandu, velká tlaková výše nad Azorskými ostrovy a tlaková výše ze sibiřské nížiny. Jedu teď do Moskvy zjistit, jak se tam věci mají s tou výškou, jakmile se vrátím, hned vám řeknu, jestli budu vaši knihu tisknout.'"

Hanna Krallová:

– Takových střípků mám velice mnoho.

* * *

Všechny její příběhy jsou pravdivé. Je závislá na detailech jako na drogách. Na těch nejdrobnějších detailech. Bylo tomu tak i s křeslem babičky Miny.

– Telefonovala jsem jejímu vnukovi do Tel Avivu. „Musíš si to přece pamatovat, chodil jsi přece k babičce i dědovi, musíš si přece pamatovat barvu křesla, v němž babička seděla. Ticho. Vnuk přemýšlí. Dost drahé ticho. Tak se ptám: „Nemohlo být zelené?" Odpověď: „No, mohlo..."

Za několik dní telefon: „Víš, bylo zelené. Vím to zcela jistě."

* * *

– Vždycky píšeme někomu jedinému, jedné osobě. V různých obdobích jsem psala různým osobám.

OTÁZKA: A teď?

– Zatelefonovala mi dívka, kterou neznám, Bogna Pawliszová, studentka klasické filologie, a řekla, že jsme všichni z téže látky, z nostalgie po tamtom světě.

Je mi milé psát Bogně Pawliszové.

13. MESIÁŠ

Reportérka bude teď psát knihu, ale bez anekdotického příběhu. Ne o válce, o zabíjení, o umírání. Lidé, s nimiž se setkala v Torontu a v Iowě, mnoho vyprávěli o světě, který už neexistuje.

– Jeden pán vyprávěl o svém domku v Otvocku, jedna paní o dvorku, který měl dva vchody: jeden z Walové, druhý ze Svatojiřské ulice. Byl to nejkrásnější dvorek ve Varšavě. Byly tam krásné železné branky, které vydávaly velice pěkný zvuk. Pokusila se ten zvuk popsat.

To je příběh bez fabule. Jedinou fabulí je to, že existovali nějací lidé na dvorku, kteří už nejsou, zatímco dvorek je. Byli nějací lidé v domě, ale už nejsou, ale dům stojí.

Budu psát o tom, co je dnes, o tomto životě a světě bez tamtěch lidí.

Rmoutí mne, že ve světě, který trvá, neexistuje paměť, nikdo je nelituje.

Svět bez nich, bez lítosti nad nimi, není ani lepší, ani moudřejší,

* * *

– Viděla jsem v televizi ženu, která mluvila o sobě: odtud jsme, zde zůstaneme a zde budeme čekat na Mesiášův příchod. Zarazila mne výstižnost jejích slov: má-li Mesiáš přijít, potom skutečně pouze tady. Možná přijde do Leżajsku a možná na dvorek, který má dva vchody, od Svatojiřské a od Walové.

Židy spojují dvě pro ně svaté věci: Tóra a Holocaust. Tóra se uskutečnila v Izraeli, k Holocaustu došlo tady. A pouze tato dvě místa jsou důležitá.

14. EPILOG

OTÁZKA: Kdo vám teď zůstal?

– Adam je v Římě. Kde je Krzysztof, nevím – nemůžu mu už zatelefonovat.

Měla jsem ještě Marysiu Leszczyńskou. Byla velice bystrá, inteligentní. Měla malou loutku, kterou jí otec koupil v ghettu. Ta loutka s ní byla po celou dobu v ghettu, na árijském území a potom po celý život.

Když v Jad Vašem zjistili, že má skutečnou loutku z ghetta, samozřejmě ji o ni požádali. Marysia jim loutku zavezla. Náhle se přestala cítit dobře. Říkala mi: „To je proto, že mě tu teď nikdo neochraňuje." Navrhla jsem jí, že zavolám do Jad Vašem, aby jí loutku půjčili, ale ona nechtěla. Šla do nemocnice na operaci mozku. Říkala: Podívej, jdu do nemocnice, ale nemám svou loutku u sebe." Dcera postavila na nemocniční stolek fotografii loutky.

Ale fotografie nedokázal Marysiu ochránit,

OTÁZKA: Kdo vám tedy vlastně teď zůstal?

Rozhovor, který s Hannou Kralovou vedli Katerzyna Janowska a Witold Beres, vyšel v Kontrapunktu, *kulturním magazínu Tygodnika Powszechnego (Krakov 28. dubna 1996). Pro Souvislosti přeložil Josef Mlejnek.*

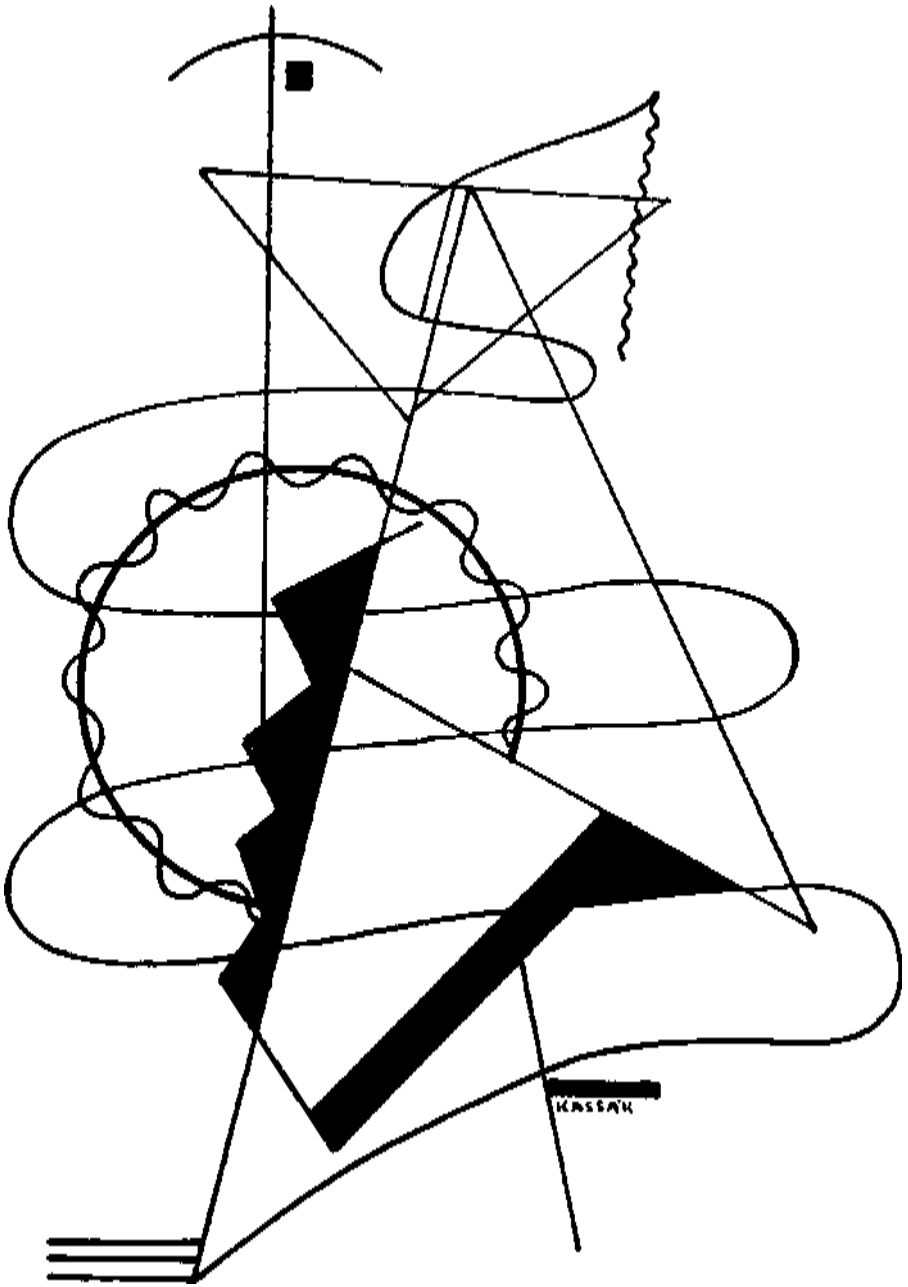

ZBIGNIEW MACHEJ / V TEMNÉM PODCHODU

TĚŠÍN, STŘEDNÍ EVROPA

Na náměstí mezi kostkami
c. k. dlažby kvete heřmánek.
Za hranicemi, v západní čtvrti města,
kde starci teskně pějí Ještě
Polska nězginěla..., je slyšet dětské hlasy
zpívat Kde domov můj...

SVĚDKOVÉ

Proč ten muž v bleděmodré košili,
který hledá samotu, vede ženu
s kaštanovými vlasy do parku za starým,
opuštěným kostelem Nejsvětější Trojice?
Aby se snad mihotavé stíny javorů
a tráva třpytící se v září odpoledního slunce
mohly stát svědky jejich polibků?

* * *

Pryskyřníky a květy pampelišek
podél cesty brzy k ránu,
kdy mladý měsíc něžně a beze spěchu
na čtvrtky krájí
temnou siluetu továrny na motory
jak narozeninový dort.

V rychlíku, ve vagónu
druhé třídy,
se i smutku klíží víčka.
Za špinavým oknem
ubíhají stromy
obsypané hvězdami
a světlo se opět
hrouží do tmy.

* * *

Kvetou brambory. Celé pole
od kolejí až k cestě.
A potom zeleň zrajícího ovsa
a planoucí keře lísky.
Nad nimi těžké, šedé mraky.
Vlak zpomaluje. Otáčím se
a znovu vidím před sebou
usmívající se stařenku,
která drží v rukách
čtyři lilie.

RYBÍ JÍDELNA

Rybí jídelna
je v zimě
zavřená.
Škvírami ve dveřích
vdechuje
sypký sníh.
Fialový sleď
v šeru na zdi
polyká

krystalky
sanitru a jíní.
Dvě pyramidy
sedaček
naskládaných
na sobě
u zdi
se černají
jak kostra
předpotopního
ještěra.

LISTOPADOVÁ NEDĚLE

Ležet na chodníku. Až
u dna té jak olovo temné
kaluže. Vedle obrubníku
hnít jak topolový list. Ležet
na chodníku. Pod lucernou.
Na dně kaluže. Jak tramvajový
lístek nebo cár novin,
které už si nikdo nepřečte.

* * *

Opět se smazávají rozdíly.
Rozdíly mezi nožem a
vývrtkou, mezi pomerančem
a cihlou, biftekem a prkýnkem,
někdejším vojákem wehrmachtu,
který po Katovicích rozváží mléko,
a ženou vězněnou v sovětském lágru,
která teď v kiosku prodává noviny.

Rozdíly mezi lednovým
jitrem a červnovým večerem,
praporem a hadrem, básníkem
a fízlem, piedestalem a
hovnem.

* * *

V temném podchodu
prodávají dva mrzáci noviny
a fotografie papeže,
který žehná dětem.
Lednový večer mrazivým
dechem bez sněhu
odsekává elektronický čas
na nádražních hodinách.
Červená a zelená
světla neonů
se zimničně chvějí
v temných sklech.
Prázdné automobily
a nevytopené tramvaje
projíždějí kolem
plné cizích pohledů.

* * *

Poslední červencové úterý. Krátce před
polednem se zvedl vítr, udělala se
tma, zahřmělo a na Václavské
náměstí se snesl prudký liják.
Chodci se schovávají v domovních dveřích
a zaplňují pasáže. Automobily smutně

stojí v přívalu deště. Z otevřených
oken vlají bílé záclony.
Pouze na balkóně, v posledním poschodí
hotelu Juliš, se líbá dvojice milenců.
Polonazí stojí v dešti, objímají se,
lehce opřeni o zábradlí.
Jako by se svým polibkem chtěli
dotknout odvrácené strany živlu.

přeložil Jiří Červenka

ZBIGNIEW MACHEJ se narodil roku 1958 v Těšíně. Studoval polštinu a religionistiku na univerzitě v Krakově. Své první básně uveřejnil v Tygodniku Powszechnym v roce 1980. Vydal několik básnických sbírek: Labužníci, milenci a nájemní vrazi (1984), Spící múza (1988), Básně pro mé přátele (1988), Dvě sbírky básní (1990), Třetí břeh (1992), Legendy pražského metra (1996). V první polovině devadesátých let působil jako ředitel Polského institutu v Praze. V současné době žije v Těšíně.

Když pak Boleslav s svými dvořeníny do Čárníce přijel, od Boleslava krále byl přívětivě přivítán i také do Krakova k stkvostnému hodování uveden, když ale po stole bylo, služebníci královští hned Boleslava, knížete českého, jali, svázali a do tmavého žaláře uvedli a dvořeníny i služebníky jeho zmordovali a těla jejich z městských zdí do příkopův vházeli, třetího dne také Boleslava na jednu velikou síň přivedli, kdež z rozpáleného uhlí plechy před jeho oči kladli a na ně přísně hleděti přinutili, takovou před celým světem ošklivou ohavností Boleslav Chabrý, král polský, dal hanebně oslepiti vlastního bratrance svého, v kteréžto slepotě on 34 léta trval a knížectví české Jaromírovi, synu svému, postoupiti musel.

Země dobrá, to jest Země česká. Brno 1998, s. 91

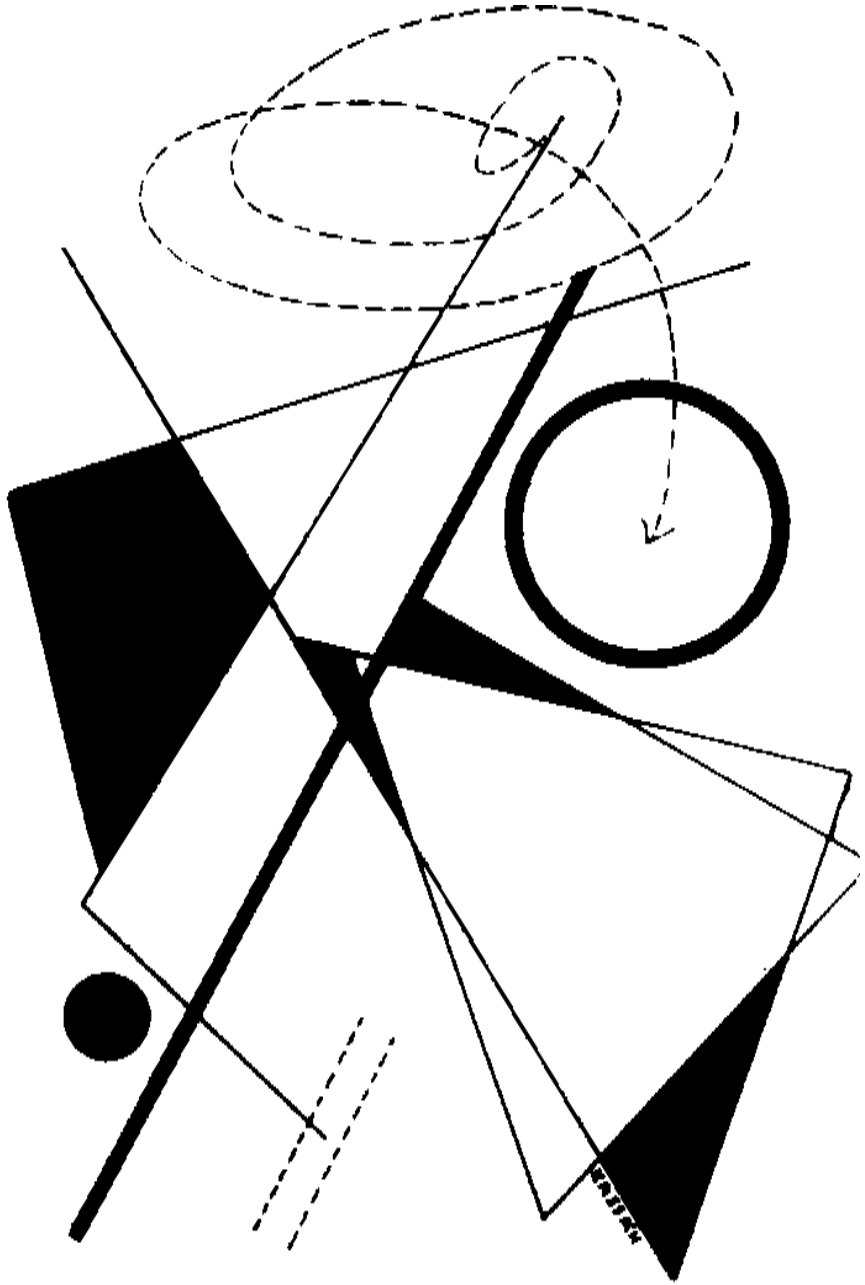

OLGA TOKARCZUKOVÁ / PRAVĚK A JINÉ ČASY

ČAS PRAVĚKU

Pravěk je místo, které leží uprostřed vesmíru.

Kdybychom přešli Pravěk rychlým krokem ze severu na jih, trvalo by nám to hodinu. A stejně tak od východu na západ. A kdyby někdo chtěl obejít Pravěk kolem dokola a volným krokem a všechno by důkladně a s rozmyslem prohlížel, zabere mu to celý den. Od rána do večera.

Na severu tvoří hranici Pravěku cesta z Tasova do Kel, rušná a nebezpečná, neboť vyvolává cestovní horečku. O tuto hranici pečuje archanděl Rafael.

Na jihu vytyčuje hranici městečko Kotlojedy s kostelem, starobincem a nízkými domky kolem blátivého rynku. Městečko je hrůzyplné, protože vyvolává touhu vlastnit a být vlastněn. Od strany městečka chrání Pravěk archanděl Gabriel.

Z jihu na sever, od Kotlojed po kelskou silnici, vede Stezka a Pravěk leží po obou jejích stranách.

Západní hranicí Pravěku jsou mokré louky okolo řeky, trocha lesů a palác. Vedle paláce stojí stáj plná koní, z nichž každý má cenu jako celý Pravěk. Koně patří zemanovi, louky farářovi. Nebezpečím západní hranice je zpychnutí. Tuto hranici střeží archanděl Michael.

Na východě vyznačuje hranici Pravěku řeka Bílina, která odděluje pozemky Pravěku od obecního majetku Tasova. Dále se Bílina stáčí ke mlýnu a hranice běží dál sama travinami a olšovými keři. Nebezpečím této strany je hloupost, která vychází z touhy po mudrování. Tuto hranici střeží archanděl Uriel.

Ve středu Pravěku Bůh navršil kopec, na nějž se vždy v létě slétají houfy chroustů. Proto lidé onu vyvýšeninu nazvali Chroustí hůrka. Tvoření totiž přísluší Bohu, člověku zase dávání jmen.

Od severozápadu plyne na jih řeka Černava, která se u mlýna slévá s Bílinou. Černava je hluboká a temná. Protéká lesem a les si v ní prohlíží svou zarostlou tvář. Po Černavě pluje suché listí a v jejích tůních bojuje o život nepozorný hmyz. Černava se potýká s kořeny stromů, podemílá les. Někdy se na její hladině tvoří víry, neboť řeka dokáže být hněvivá a nezkrotná. Každý rok ke konci jara se vylévá na kněžská luka a opaluje se tam na slunci. Žabám dopřává množit se po tisících. Farář s ní bojuje celé léto a ona se každý rok koncem července nechá milostivě odvést do svého koryta.

Bílina je mělká a čilá. Rozlévá se do široka na pískách a nemá co skrývat. Je průzračná a čistým písečným dnem odráží slunce. Připomíná velikou blyštící se ještěrku. Míhá se mezi topoly a provádí bujné obraty. Těžko lze prokouknout její skotačiny. Jeden rok může z chumáče olší vytvořit ostrov, a pak se na celá desetiletí odsune daleko od stromů. Bílina teče skrz hájky, louky a pastviny. Třpytí se pískem a zlatem.

U mlýna se řeky slévají. Nejprve plynou vedle sebe, nerozhodné a nesmělé z té vytoužené blízkosti, a pak se na sebe vrhají a ztrácejí se v sobě. Řeka, která vychází z toho tyglíku u mlýna, není už ani Bílina, ani Černava, ale zato je silná a bez těžkostí pohání mlýnské kolo, které semílá zrna na chléb.

Pravěk se rozprostírá kolem obou řek, i kolem té třetí, stvořené z jejich vzájemné žádosti. Řeka vznikla spojením Bíliny a Černavy u mlýna, jmenuje se Řeka a plyne dál klidná a ukojená.

ČAS UTOPENCE KVAKOŠE

Utopenec, to je duše sedláka zvaného Kvakoš. Kvakoš se utopil v rybníku někdy v srpnu, když mu vypitá kořala příliš naředila krev. Vracel se s fůrou ze Lhoty, když koně vyplašené měsíčními stíny náhle převrhly vůz. Sedlák padl do mělké vody a koně se studem odklusali. Voda na břehu rybníka byla teplá, vyhřátá srpnovými vedry, a Kvakošovi se v ní příjemně leželo. Nevšiml si, že umírá. Když se ta teplá voda vedrala opilému Kvakoši do plic, zasténal, ale nevystřízlivěl.

Omámená duše, uvězněná v opilém těle, duše nerozhřešená, bez mapy další cesty k Bohu, zůstala jako pes u těla, které vychládalo v rákosí.

Taková duše je slepá a bezradná. Umíněně se vrací do těla, neboť nezná jiný způsob bytí. Touží po krajině, z níž pochází, v níž byla odjakživa a z níž byla vystrčena do hmotného světa. Pamatuje si na něj a vzpomíná, lamentuje a teskní, ale neví, jak se tam vrátit. Zmocňují se jí návaly zoufalství. Tehdy opouští rozkládající se tělo a hledá cestu na vlastní pěst. Toulá se po rozcestích, po cestách, zkouší chytit příležitost u silnic. Bere na sebe různé podoby. Vchází do předmětů a zvířat, občas dokonce do málo přítomných lidí, ale nikde si už nedokáže vyhřát svoje místečko. V hmotném světě je vyhnancem a nechce ji ani svět duchovní. Aby se totiž dostala do duchovního světa, potřebuje mapu.

Po tom všem marném bloumání se duše vrací do těla nebo na místo, kde tělo opustila. Jenže vystydlé, mrtvé tělo je pro ni tím, čím je pro živého člověka spáleniště vlastního domu. Duše zkouší rozhýbat mrtvé srdce, mrtvá, bezvládná víčka, ale chybějí jí síly nebo odhodlanost. Mrtvé tělo ve shodě s Božím řádem říká: ne. Lidské tělo se tedy stává nenáviděným domem. Místo tělesné smrti nenáviděným vězením duše. Utopencova duše šelestí v rákosí, předstírá stín a občas si půjčuje od mlhy

nějaký tvar, díky němuž by se mohla kontaktovat s lidmi. Nechápe, proč před ní lidé prchají a proč v nich vzbouzí hrůzu.

Tak i zmatená Kvakošova duše myslela, že je stále Kvakošem.

Postupně se v Kvakošově duši zrodilo jakési zklamání a nechuť ke všemu lidskému. Popletly se v ní nějaké pozůstatky starých, lidských nebo dokonce zvířecích myšlenek, jakési vzpomínky a obrazy. Věřila, že ještě jednou přehraje okamžik katastrofy, okamžik Kvakošovy smrti nebo smrti někoho jiného, a to jí pomůže k vysvobození. A proto velice toužila opět splašit nějaké koně, převrátit nějaký vůz a utopit nějakého člověka. Tak se z Kvakošovy duše zrodil Utopenec.

Utopenec se usídlil na lesním rybníčku s hrází a můstkem a také v lese Vodenici a na lukách od Papírny až k Dmounici, kde se zvlášť hojně vyskytovala mlha. Coural se po svém panství nemyslící a prázdný. Jen občas, potkal-li člověka či zvíře, ožil návalem zlosti. Jeho existence tehdy dostávala smysl. Když někoho potkal, snažil se mu za každou cenu provést nějaké zlo, menší či větší, ale zlo.

Utopenec stále znovu poznával své možnosti. Nejdřív si myslel, že je slabý a bezbranný, že je něco jako záchvěv vzduchu, lehké mlhy, louže vody. Potom zjistil, že se může pohybovat rychleji, než by si kdy byl připustil – pouhou myšlenkou. Pomyslel-li na nějaké místo, hned se na něm mohl ocitnout. V okamžení. Objevil také, že ho poslouchá mlha, že ji může ovládat, jak chce. Může z ní vzít sílu nebo tvar, může hýbat celými jejími chumáči, zakrýt jimi slunce, rozmazávat obzor, prodlužovat noc. Utopenec se prohlásil za Vládce Mlhy a od té doby tak i sám sebe chápal – Vládce Mlhy.

Vládce Mlhy se nejlépe cítil pod vodou. Celá léta ležel pod hladinou na loži z bahna a hnijícího listí. Pozoroval zpod hladiny změnu ročních dob, pouť slunce a měsíce. Zpod hladiny viděl déšť, na podzim padající listí, tanec letních vážek, koupající se lidi, oranžové nožky divokých kačen. Někdy ho něco z toho snu-nesnu budilo, někdy ne. Nepřemýšlel o tom. Byl.

ČAS HRY

V knize Ignis fatuus neboli Poučná hra pro jednoho hráče, která je návodem ke Hře, se při popisu Čtvrtého Světa nachází následující vyprávění:

„Bůh stvořil Čtvrtý Svět v nadšení, které přineslo úlevu do jeho božského utrpení.

Když stvořil člověka, vzpamatoval se – takový dojem na něho člověk učinil. Zanechal tedy dalšího tvoření světa – neboť co mohlo být dokonalejšího – a teď, ve svém božském čase, obdivoval vlastní dílo. Čím hlouběji dosahoval Boží zrak do lidského nitra, tím horoucnější se v Bohu rozpalovala láska ke člověku.

Jenže člověk se projevil jako nevděčník, zabýval se obděláváním půdy a plozením dětí, a nestaral se o Boha. Tehdy se v božské mysli objevil smutek, z něhož prosakovala temnota.

Bůh se zamiloval do člověka bez odezvy.

Božská láska, jako každá jiná, bývá úmorná. A člověk dospěl a rozhodl se, že se dotěrného milence zbaví. ‚Nech mě odejít,' řekl. ‚Nech mě poznat svět podle mého a zaopatři mě na cestu.'

‚Beze mě nic nesvedeš,' řekl Bůh člověku. ‚Neodcházej.'

‚Dej mi pokoj,' řekl člověk a Bůh mu s žalem nachýlil větev jabloně.

Bůh zůstal sám a bylo mu smutno. Zdálo se mu, že sám vyhnal člověka z ráje, tolik ho trápila myšlenka, že byl opuštěn.

‚Vrať se ke mně. Svět je strašný a může tě zahubit. Pohlédni na zemětřesení, na výbuchy sopek, na požáry a povodně,' hřměl z dešťových mraků.

‚Dej mi pokoj, poradím si,' odpověděl mu člověk a odešel."

přeložil Jan Linka

OLGA TOKARCZUKOVÁ (1962). Psycholožka. Autorka knih *Podróż ludzi Księgi* (1993, 1996), *Szafa* (1997) a *Dom dzienny, dom noczny* (1998). Kniha *Prawiek i inne czasy* (1996, 1997 a 1998), z níž pocházejí tři otištěné kapitoly (první je úvodní, další z různých částí knihy), přinesla autorce v roce 1997 prestižní cenu Kościelskich, nominaci na cenu Nike za nejlepší prózu roku 1997 a krom toho všeobecné uznání a zájem čtenářů i kritiky. Kniha byla také zdramatizována. Každá ze čtyřiaosmdesáti drobných kapitol vypráví z jiného úhlu pohledu a z jiného času příběh rodiny Nebeských, který je zároveň příběhem našeho století, příběhem autorčiny vlasti, příběhem mužů a žen, pozemských i nadpozemských bytostí, Boha. Prostý jazyk a zdánlivě jednoduchý styl ukrývají množství archetypů, tradičních motivů, biblických i apokryfních aluzí. O Pravěku autorka sama napsala: „Co pamatuji, chtěla jsem napsat knihu, jako je tato. Stvořit a popsat svět. Je to historie světa, který se rodí, vyvíjí a umírá, jako vše, co je živé. Naučila jsem se na ní, že každá historie je pouhým nástrojem času a ve své podstatě ji čas nepotřebuje."

Léta 1011 zase [Boleslav Chrabrý] s velikým množstvím polského lidu do Čech táhl chtěje celou zem v popel obrátiti, též i Prahu do gruntu zkaziti a všechny Čechy z té země vyhnati, však ale na cestě jsa od Boha těžkou nemocí ztrestán, jakož i roku druhého zase pro veliký mor, který v jeho vojsku povstal, svůj zlý oumysl nad Čechy nemoha vykonati do Polska se navrátiti musel.

Země dobrá, to jest Země česká. Brno 1998, s. 92

ANDRZEJ STASIUK / ZDI HEBRONU

Ode zdi ke zdi. Ke zdi ode zdi. Od okna ke dveřím. Ode dveří k oknu. Ode zdi ke zdi. Ke zdi ode zdi. Levá noha. Pravá noha. Levá noha. Přinesl jsem si sem všecko, co jsem měl, a jsem, pořád jsem. Soběstačný. Navrtávat všechno, co je kolem, a kolem je toho tak málo. I když jsem si sem s sebou přinesl všechno, co jsem doposud měl. Všechno, co jsem měl k vědění. K životu mi bylo taky dáno všechno. Věci. Vzduch. Zvuk. Světlo. Jsem sycen a moje smysly také. Přes zamřížované okno nahmatávám a vidím smrad. Slepé okno. Chlad vody v dlaních. Tíže jídla v žaludku. Světlo, které vypráví o noci, světlo, které vypráví o dni. Přinesl jsem si sem všecko, co jsem měl. Ostatní mi bylo dáno. Ode zdi ke zdi. Ke zdi ode zdi. Od okna ke dveřím. Ke dveřím od okna. Odezdikezdiodezdikoknuodedveří. Mám prostor k pohybu a údy, které poslouchají příkazy rozumu. Mám čas. Celý velký čas. Na všechno. Na nádech, na mnoho výdechů. Na sraní a sebeprznění. Čas na všechno. Na pohled, na mnoho pohledů. Kroky, mnoho kroků. Čas na trávení. Čas na strach, na mnoho strachu. Mám čas na život. Někoho náhle napadlo, že mě sem přemístí. Důvody. Následek čehosi. Vzal jsem si všechno, co potřebuju. Svůj kožený vak a v něm maso a vnitřnosti, které se převalují odměřeně s krokem. Kráčím celé dny. Pohyb. Je. Světlo. Soumrak. Strava. Hluk. Ticho. Všechno, co mám, je moje, nejsem zloděj, nic jsem si nepřivlastnil, ani kapku hlenu, ani spermatu. Co mám, je mé. Odezdikezdiodezdikedveřímodedveříkoknuodezdikezdiodedveříkoknukezdiodezdiodedveříkoknu. Ti, které potkávám, mluví neustále o vině. Pořád něco o vině. Že jsou důvody, pro které s nimi udělali to, co se mnou. Říkají, že jim všecko vzali, a proto chodí průvodem, po dvou nebo odděleně v místních kamrlících. Těla s vyrvanými dušemi? Duše oproštěné od těl? Nedokážu to pochopit. Když se dívám, vidím, že jsou to, co já. Jejich rty se pohybují. Vyslovují slova. Jejich ruce. Jejich nohy. Nejsou to mrtvoly. Určitě. Neumírají. Stojí vzpřímeně. Říkají, že přišli o všecko. Nic jim nenechali. Jsou to jistě lháři. Anebo podlehli nějaké společné vidině a neustále opakují táž plačtivá slova. Kým byli, než se tady ocitli? Kým byli a co vlastnili? Co zůstalo za dveřmi? Čeho je jim líto? Já jsem celý. Bez úhony. Od okna ke dveřím. Ode dveří k oknu. Nemůžu poslouchat tlachy o nejlepších letech, která jim sebrali. Moje roky jsou tytéž. Nesu se. Shýbám se pod zátěží těla a krve. A nic mě neopustilo. Neopustil mě strach. Strach před smrtí. Tady je dost času. Čas se nekonečně protahuje. A oni jsou kvůli tomu zoufalí. Já se cítím bezpečně. Mám sebe jako svůj majetek a to nadlouho. Až se skončí určená doba, nařídí mi, abych vypadnul. Nevím proč. Neznám důvody. Nařídí mi, abych opustil

místo, ke kterému jsem už přirostl. Propídil jsem každý kout, každou rýhu na zdi a krysy se mě nebojí. A já jsem se přestal bát krys. Někdy s nimi vlézám do podzemních hnízd, do chodbiček, které je spojují. Slyším pískot nově narozených bytostí, nahých a růžových. Něžnost matek. A ony mě poznávají. A zahánějí. Stopy drobných zoubků se hojí jen zvolna. Nikdy jsem se nedokázal vměstnat mezi neochlupená tělíčka, o nic větší než nejmenší myši. Ani kapka mléka do mých úst. Nepochybně kvůli mému pachu. Rozzuřené matky mě vyvlékaly za krk. Když jsem se plazil za samci, ztráceli se mi na první křižovatce chodbiček. Moje oči si nedokázaly zvyknout na vlhkou temnotu. Rány od hřebíků se hojí jen zvolna. Je to vina rzi a hniloby. Zůstával jsem sám v labyrintu. Ztrouchnivělé trámy, úlomky betonu, roury, kaliště páchnoucího bahna. Bílé a hladké výhonky rostlin vyrůstajících bez světla. Slizké kamení. Budu to všechno muset zanechat. Přivedli mě sem a teď mě vyženou. Proč? Budu dál tím samým tělem s uvězněnou duší. Moje tělo bude otrokem duše. Šepot za zdí. Často se vyskytuje slovo „svoboda“. Někdy to slovo kdosi prozpěvuje. Nevidím v tom rozdíl. Spatřím stromy stejné jako jindy. To všecko znám. Mohl bych už teď zemřít. Nedovoluje mi strach. Bojím se, že v zemi se moje žebra propadnou a že bílé a slepé rostliny vyrostou z hnijící hrudi. Krysa povije pár bytostí. Nejspíš toho se bojím.

Můžu si lehnout. Můžu se roztáhnout na dřevěné desce. Ale svíjím se do klubka, kladu tělo na bok a pokrčuju kolena co možná nejvýš. Vystrašený blízkostí zdi u hlavy a blízkostí plechu u chodidel. Deka má barvu, kterou si nikdy nejsem jistý. Ani za dne není světlo světlem, jen zmnohonásobeným rachotem. Jsme dva. Já a ten na chodbě. Nikoho nechci. Lidi. Řekli mi všechno, co mohli říct. Nechci. Temnota mi vzala zrak. Co mi vezme sluch? Co hmat? Hmat zkouším omezit na jeden nebo druhý bok. Měním polohu, když mě tlačí tvrdost dřeva. Občas, ale ne často, tělo chce, abych ho narovnal. Tehdy se dotýkám vrškem hlavy stěny a chodidly plechového kbelíku. Dělám to nerad a hned se vracím do pozice bílého brouka, kterého lze vyhrábnout z vlhké země. Nejlepší východisko, jak se mi zdálo, je stát vedle spacích potřeb, ale vzhledem k omezenosti prostoru vždy po nějakém čase při větším nahnutí těla, což se stávalo zvláště se zavřenýma očima, jsem se dotýkal zády stěny nebo koleny prken, případně čelem stěny a lýtky prken. Stát vedle bylo ze stejných důvodů nemožné. Celý ten darovaný čas na jednom nebo na druhém boku. Vymezit zabraný prostor. Na nic. Nejsem si jist žádnou z barev, které vidím. Snadno vytvářím pouze čerň. Padají víčka. Nepochybně. Existují jistě i jiné barvy. Jejich určování mě zpočátku zcela pohltilo. Upokojil jsem se. Vím, že jsou neurčitelné a že se během dne neurčitelně mění. Trápí mě světlo. Proniká tenkými závěsy víček. Špinavá červeň. Vlhko. Páchne nemyté tělo. Občas myslím, že jsem mrtvola. Zapomněli na mě a nechali bez obřadů. Vzduch tak těžce usedá na prsa. Kde jsou hrobníci? Lopaty? Zpěv?

Zdánlivé okno. Ucpané okno. Přepásané matným skleněným pásem. Vydloubnuté oko pokryté bělmem. Pravidelné ocelové nervy v chladné, lehce zvlněné tkáni. Slepci slyší šelest padajícího vlasu. Zvykl jsem si na pokryteckou budovu, ve které vyzdili

okna a potom je vyloupli. Mučení. Postupovali podél zdi. Právě tak to muselo být. Pod dohledem kata, co si nešpiní ruce, vytrhali zornice a výsměšně vložili místo nich studené tabulky rozdělené sítí mrtvých nervů. Teď je nutné lapat ozvěnu něčeho, co kolem prochází, plazí se a přesunuje. Tekuté, beztvaré proměny světla z tamté strany.

Soumrak mě přerušuje v přemýšlení. Něco, co přichází tak tiše, přerušuje věc stejně tak tichou. Soumrak je žárovka uzavřená v železné kleci naproti zraku. Zavřené oči. Normální puls. Bez pocení. Zvolna otevřít oči. Síťky. Miliony. Jehličky záblesků přesáté přes řasy, přes nerovné okraje víček. Sluch se vrací se vzdáleným hřmotem. Kroky putují výš. Vědomí těla. Nejsem spokojený s útokem smyslů. S útokem těla.

Jsem tady už odedávna. Kolik kroků bych musel spočítat, abych se dobral počátku. Kolik kroků bych si musel připomenout. Oni to chtějí. Táhlé a opakované přeměřování všeho, co už odešlo a nevrátí se. Mé návraty, mé brodění se těžkým vzduchem kóje jsou v jejich zájmu. Celý minulý čas znásobený aktuální minutou. Je to v jejich zájmu. Nekonečnost minut. Nekonečnost utrpení. Uvízlý v návratech, v neustálém couvání hodin. Vcházím hluboko do svého těla. Do hry vnitřností. Do tichého vlhkého klouzání kostí v kloubech. Do klokotu krve, do jejího šplouchání v zákrutech tepen. Do šelestu svalů posunujících se pod pokožkou. Do pleskotu moči plynoucí do měchýře a dál močovodem ven. Vcházím do stěn, do podlahy, do vzduchu, který mě obklopuje. Do všeho, co mě obklopuje právě teď. Jsem od vzbuzení do usnutí. Lidé, kteří žijí, jsou mrtví. Nejsou. Jsou zabití. V sebeobraně. Nemyslím na vzkříšení. Čeká mě boj. Data na stěnách. Musím je zabít.

To jsou šepoty. V noci přicházejí umrlci. Ve dne udržovaní v stavu smrti. Tváře, tváře rozmlácené, rozdrcené nosy, vybité oči. Přicházejí v noci. Pouze v noci. Stahují ze mě deku. Křik. Slova, která jsem stihl zapomenout. Gesta a jména zde nepotřebná, nesnesitelné vzpomínky usmrcované den za dnem. Kříž paměti. Moje tělo rozpřažené na něm. Moje kostra, moje kůže, popraskané zbytečné oči, zbytečné uši, všechno na vyhození, protože to teď překáží. Paměť odnášená za dne do ztrát a nálezů, do ztrát a nálezů zbytečných a ne mých věcí. Pot v podpaždí, pot na koulích, pot v slabinách, na polštáři slzy. Ale vždyť jsem se naučil nepouštět se dál, než sahá moje tělo. Vztažená ruka. Proud moči. Vždyť jsem brouk v pancíři, želva v krunýři, šnek v ulitě. Svět vsátý mým těžištěm. Pupek. Kosmos. Štíty bradavek. Nebetyčná věž čuráka. Ganga močovodu. Fudžijama zadku. Amazonka tepen. Nil aorty. Stratosféra páchnoucího dechu. A dál prázdnota. Polokoule hýždí, severní a jižní, polokoule mozku východní a západní. Smrdutý a zpocený rovník zarostlý chomáči tuhých chlupů.

Šepoty. Konec mělké obraznosti. Všichni svatí jsou svatí. Moje duše je puklá a krvácí. Církevní Otcové měli pravdu a Titus Flavius měl pravdu i Nyssenský měl pravdu i svatý z Numidie měl pravdu i bojovník proti herezi Bernard měl pravdu, ale heretici měli taky pravdu. Proklít hlupáky, učně Démokritovy! Doutnající hranice těl na tom nic nezmění. Drcené kosti to nezruší. Masomlejn, dennodenní masomlejn smrti to nesmaže.

Mluvit mluvit mluvit. Mluvit. Vlastní slova, jediný důkaz toho, že se neúčastním té zábavy šílenců, že nejsem ostrov hnaný strašlivým mořem. Mořem, jehož existence jsem se chtěl zbavit. Ale jsem ostrov. Šílený a na šíleném moři. Nutnost účastnit se pomatenosti překované na štít, neboť kdo mečem, ten i od meče. Logika obklíčeného. Pes vyje u okna. Můry svinuly křídla. To ticho je nepochopitelné. Vlastní ústa mezi mozkovými závity. Odpovědi se sypou jako písek na dřevo, dolů, do temnoty. Musím se dotýkat. Musím se ujišťovat. Hledat fakta, kterým můžu neochvějně věřit. Mastnota na vlasech. Špína za nehty. Zaschlé hrudky hovna okolo řiti. Nehybné semeno na zkroucených a tuhých chlupech. Topografie bytí. Toužím po sestupu do nitra, po plavení se tepnami, po šplhání komíny plnými morku.

Řekli mi už všechno. Zvadlé uši, tělem zapomenuté. A krví, která roznáší pokrm a teplo. Dva nepotřebné kousky kůže zvolna stydnou. Červi ticha vcházejí mrtvými kanálky do mozku. Trpělivě nahlodávají citlivé nitky. Hnilobný puch. Sinavá flákota. Pozvolný chrapot. Hlodání. Díry zející tichem. Zůstala jen vnitřní ozvěna. Pravidelný tikot smrti. Perpetuum mobile. Neotesaný bludný kámen života. Proto ten hřmot. Rachot cesty na okraj srázu. Podvodná časomíra zdánlivě zvětšující vzdálenost. V mých útrobách není čas. Jsou tam legie červů a ukrytá hotovost malých ztvrdlých kusadel. Písek. Zrnko na zrnku. Sesypu se. Jedinou přirozenou cestou. Dolů. Zátěž příbytků, hradů, kostelů, bordelů a špitálů obraznosti. Zátěž věží zmrzačujících nebe. Zátěž pomníků. Na prsa. Žebra prorážejí záda. Lebka obydlená bělostnými ponravami. Ledové krystalky v hnátech. Sestup do věčnosti. Řekli mi už všechno. Začal jsem s přípravami. Myslel jsem na svíce a na kněžský cirkus s kadidlem. Pomazané sousto. Myslel jsem na linie, katedrály a kutálející se kámen. Kutálející se dolů. Vždycky dolů. Plástve much na víčkách.

Psí boudy zavěšené v takové výšce. Podepřené kamennými sloupy. Kdo umístil honicí psy do nebeského blankytu? Ptakopsí domy. Obkličuje je slunce. Obkličují je strážníci. Podpírají se o římsy. Měří rozvážným pohledem zastavěný kousek země. Nevidím jejich tváře. Nevidím oči ukryté lebkami čepic. Železné nádobí je tlačí do zad. Rychlé železářství v pohotovosti. Třicet malých předmětů ve snu. Tenkém lehkém snu. Stisk prstu. Posunek. Když jsou staré a podezřelé z neúčinnosti, jdou do šrotu. Nesložitá anatomie. Rtuťový fulminát, ještě něco a ještě olovo. Prodloužení oka, ruky a snad i křiku.

Slunce mi vyžírá zorničky, špatně vidím ozbrojence na věži. Vím, jak vypadají jeho boty. Vím, jak vypadá jeho neupravený oblek. Slunce se zachytilo o ostrou věžní střechu. Za chvíli opadne. Až se slunce dostane za věž, bude černá a hrozivá. Stínové divadlo. Nepřátelský syntetický symbol bez nepořádku a detailů, okenních tabulek a ostnatého drátu. Ostnatý živý plot ověnčující zeď bude naostřen. Na maso. Také na moje. Zařídí to neznámý kovář. Poslední sluneční zub mi vyžírá zorničky. Ještě chvilku a je to. Stín. Nízké baráky a zápach zelí. Celá země pokrytá hlávkami.

Až spadne déšť, bude obrovský. Liják. Nastane ticho. Zmlknou vesnice. Zmlknou

vzdálené zvuky zábav a umíráčků. Déšť visí ve vzduchu. Moje hruď je vlhká. Pravidelně se zvedá. Kapky potu padají na zšedlé prostěradlo. Každým pohybem těla do něho utírám vlhkou špínu. Na břicho, na bok, na záda. Co dnes řeknou v místním rádiu. Vliv alkoholismu na patologii rodinných vztahů. Chtěl bych dostat rozhřešení od psycholožky. Dáma s knírkem. Sáčko jí svírá prsa. Čtyřicet let, vráska za vráskou. Žilky na tvářích. Vodka nebo omrzliny. Její ochlupené nohy mě vzrušují. Tvrdým hlasem se ptá, jestli mám ještě nějaké problémy. Nemám žádné problémy. Jen její ochlupené nohy. Její diskrétní knírek. Můj pyj vstává. Večer ho trochu uspokojím. Ona to jistě tuší. Nosí poněkud krátkou sukni a stojí vždycky v lehkém rozkroku. Sbíhavý trojúhelník. Šipka. Myslím na její rozkrok, na nepřirozený rudý účes, který skrývá šediny. Vybrala si dobré místo k zestárnutí. O nemnoha ženách v jejím věku žádostivě přemýšlí tolik mužů. Spolehlivě ví, že ji svlékají pohledem. Z nenáviděné uniformy. Zvadlé pysky. Jedny i druhé. Tukové pásy na stehnech. Jsem si jist, že nosí nehezké prádlo. Staré, tisíckrát oprané kalhotky a na krajích roztřepená podprsenka. Myslím na její ochablý zadek. Myslím na její svraštělou a opotřebovanou píču. Možná že zadek si ještě uchoval schopnost silného stisku. Můj čurák v něm. Rytmicky, zvolna, beze spěchu. Tělo může být přehnuté přes opěradlo židle. Čepice s orlíčkem na podlaze jako rekvizita. Na zadku načervenalá stopa po příliš těsné gumě kalhotek. Poslední přírazy. Její křik. Je mi lhostejné, jestli rozkoše nebo bolesti. Dlaně, které rozevírají zadnici. Dlaně. Její dlaně s několika prsteny výjimečně špatného vkusu. Křeč. Kapky spermatu tečou z brunátného otvoru.

Cítím podvod v tomto jaru. Přišlo. Slyším ho. Odrazy hlasů zpoza stěn, zpoza dveří zmnohonásobený dupot. Hodně lidí teď vychází na slunce, které nedbá na to, na koho svítí. Jistě se dívají do trávy a hledají nějaká znamení. Nebo se dívají na koruny stromů za zdí. Myslí na rašící pupeny. Míza se cpe miliony kanálků vzhůru do otékajících zárodků zeleně. Jenže já cítím v tom jaru podvod. Bez špetky zázraku. Zase budou oči v oknech a nosy se budou křenit nervózně a proti větru. Nevycházím. Přestali dokonce otevírat moje dveře. Poslední v dlouhé řadě totožných. Nikdo neťuká na zeď. Cítím podvod v tom jaru. Dny se končí stejně, jak začaly. Nesnesitelná materie vymyšleného času. Mé tělo se stále svíjí. Můj mozek se stále svíjí. Neví, co je to střídání ročních dob. Ví, co čeká lebku. I přes ten nadějeplný podvod jara. Tulí se ke mně za každého šustnutí. Tiskne se do chatrné lebeční schrány.

Ten horký den, kdy mě poháněli k rychlejšímu sbírání svých nesvých věcí. Svých jsem měl málo, a možná proto jsem se tak liknavě snažil všechno posbírat a nezapomenout na nic. Vylekalo mě nevelké množství tak dlouho užívaných předmětů. Popoháněli mě k rychlejšímu podepisování nějakých lejster, podávání informací, jejichž smyslu jsem nerozuměl. Tvář v zrcadle. Zapadlá a prázdná. Neuvěřitelně prázdná tvář. Ztuhlé svaly kolem zpustlých očí. Znovu otázky, opět tytéž, na jméno. Čí? Přece nemám žádné jméno. Pouze objem. Váhu. Barvu. Otevřely se brány.

Svět byl prázdný. Vyprázdněný. Nebyly žádné body ani předměty. Nebyly stromy ani lidé, jen bolavá chodidla. Co jsem si odnášel? Odnášel jsem si svůj nos, svoje oči i dlaně. Všechno bylo k ničemu. Nic nebylo k použití.

přeložil Jan Linka

ANDRZEJ STASIUK (1960). Asi nejvýraznější prozaik pokolení mladších spisovatelů. Vydal knihy povídek *Mury Hebronu* (1992, 1997), *Opowieści galicyjskie* (1995), *Przez rzekę* (1996), *Dukla* (1997), novelu *Biały kruk* (1996, 1997), „pokus o intelektuální biografii" *Jak zostałem pisarzem* (1998) a *Dwie sztuki (telewizyjne) o śmierci* (1998). Část z těchto povídek publikoval v Tygodniku Powszechnym, rovněž několik esejů a kritik. Stasiuk je ceněn pro svou bohatou slovní zásobu a poutavý způsob vyprávění. Vypráví o světě města i světě vsi (kam se z Varšavy přestěhoval), jeho hrdiny jsou různé postavy narušeného světa, světa posledních několika desetiletí. Stasiuk téměř s obsesí sleduje relikty kultury 70. a 80. let, ale také svět na hranici a za hranicí zločinu. Přeložená povídka otevírá knížku Zdi Hebronu, která by měla vyjít v nakladatelství Votobia.

„V druhém koutě hlavního [krakovského] *rynku stojí malinký kostelíček, památník nejznámějších styků česko-polských, zasvěcený památce našeho patrona, pražského biskupa sv. Vojtěcha. (...) Jak se tak časy mění! Tehdy Praha vysílala Krakovu věrozvěsty – a dnes? Jen se nestyďme si přiznat, dnes by pomalu Krakov mohl královské Praze tu přátelskou službu oplatit…"*

J. Š. Baar, Chvíle oddechu, Sebrané spisy, sv. XXI. Praha 1940, s. 195

KRZYSZTOF VARGA / BILDUNGSROMAN

Z Polska do Maďarska se jede přes Slovensko. Přes Čadcu, Žilinu, Martin, Žiar nad Hronom. Jede se také přes Kremnici. V Kremnici je hřbitov, hned u silnice, který se terasovitě šplhá do vrchu. Na některých místech se u některých hrobů shýbají lidé. Modlí se, zírají do země nebo do nebe, upravují květiny, čistí náhrobní desky od listí a špinavého deště. Obvykle to jsou staré ženy, které se s bolestí ve zvápenatělých páteřích sklánějí nad náhrobky svých mužů, synů a sester zdecimovaných infarkty, nádory a nudou průjezdního městečka. Každá následná řada nebožtíků je trochu výš, jako v kině. Vedle je tabulka s nápisem „dom smútku", která pozůstalé či zvědavce směřuje kamsi do středu města. Město-hřbitov – možná je obydleno pouze profesionálními pozůstalými, hrobníky a hřbitovními sluhy, placenými plačkami, vykradači hrobů se stálým pracovním místem a s pojištěním ve speciální pojišťovně proti následkům prokletí mrtvých, kameníky, rakváři, kamnáři, kteří stavějí kremační pece, vždyť přece ve městě Kremnici je nepochybně krematorium, možná, že ty vysoké domy po pravé straně silnice jsou gigantickými márnicemi, schránami na uložení truhly nebo už samotné urny, a protože horské podloží je skalnaté, hroby rostou místo dolů vzhůru, tyčí se jako mrakodrapy do špinavých mraků (všude v okolí jsou nějaké malé továrničky, které vyrábějí především strašný smrad, zápach spáleniny, který se vkrádá do auta skrytými chodbičkami, tajnými průchody), vzhůru hroby všeho světa, už není možné se stále ukrývat pod zemí, ukažte světu své tváře, drazí zesnulí, vy všichni, které milujeme! Mezi Čadcou a Žilinou, kde je cesta úzká a samá serpentina a vede dál do horských temnot, kde se ráda usazuje mlha, stojí na kopcích tyčících se naproti sobě, jako by se chystaly ke skoku, dva hrady. Jako by zlí duchové v nich zahnízdění plivali z cimbuří a střílen napůl rozvalených věží kletby na projíždějící auta. Není tam sice k vidění bílá paní, bezhlavý rytíř ani strašidelný kůň, není slyšet řinčení řetězů, mizející kroky, proklínající hlasy, ani není vidět, že by se kletba vyplnila, ale stejně je tam cítit divný van. Ve zříceninách se před denním světlem a halasem automobilů ukrývají zlé myšlenky, výčitky svědomí, existenciální hrůza, dotěrné myšlenky a zlé sny, které se vracejí vždy za soumraku.

Za svůj život jsem viděl málo mrtvol. Jedním z nemnoha nebožtíků, kteří mi stanuli v cestě, byl můj dědeček. Ležel až po krk přikrytý prostěradlem v márnici nemocnice, kde zemřel na selhání dýchacích cest. Bylo možné si ho prohlédnout zaskleným otvorem, aby se nenarušil vnitřní chlad, od něhož se snadno člověk nastudí. Dědeček ležel uvnitř, vedle sebe měl dva jiné, taktéž až po krk přikryté umrlce, ale

byl z nich největší a nejdůstojnější, a nepochybně proto i nejtěžší. Když ho nesli podzimním hřbitovem, bylo třeba dávat pozor, aby nikdo neuklouzl na mokrém listí, které na cestě k čerstvě vykopané jámě tvořilo, jako banánové šlupky, celé soustavy pastí, a kdyby někdo upadl, mohl si zlámat nohu, nemluvě o zablácených pláštích a kalhotách. A po cestě míjeli jiné vykopané hroby, určené podle instrukcí a odpovídajících předpisů k likvidaci, neboť už byly staré a nikdo je nenavštěvoval a jenom zabíraly prostor. Odsunuli desku, vytáhli zpráchnivělé rakve, které vyvezli kamsi na neznámé místo, a jako kdysi kdosi kladl cihlu po cihle, aby vystavěl útulnou hrobku, teď ty cihly kdosi dával od sebe, všechny se hned nechtěly od sebe odtrhnout, vždyť už stejně k ničemu nejsou. Vedle veliký buldozer, žlutý jako hřbitovní kvítí, shrnoval na hromadu zbytky náhrobních desek, bočních stěn hrobů a o několik desítek metrů dál doutnala kupa starých věnců a obvyklého plevele.

Sbíral jsem tehdy kaštany a cpal si je do kapes u bundy a u kalhot tak, že už se žádné nevešly, a vůbec jsem si nevšímal pozůstalých, kaštany vypadávaly z kapes, zástup pozůstalých byl netrpělivý, každý už chtěl jít domů, zahřát vnitřnosti polévkou, proslov byl příliš dlouhý a netřeba zastírat, že i smrtelně nudný, chlad byl stále víc cítit, vítr vál ženám pod sukně a prohraboval se nohavicemi mužských kalhot. Později jsme se vrátili domů do tepla, kde byl horký vývar a kde bylo možné vyndat kaštany z kapes (ty, které po cestě nevypadaly) a rozdělit podle velikosti a tvaru, aby mohly být později pomocí sirek spojeny do nové kvality vytvořením lidí a koní, na něž by mohli kaštanoví lidé vsednout. A tímto způsobem vznikla celá kaštanová armáda, hrdá a mlčící, věrná a zapřísáhlá v boji, neústupná a nehnutě stojící v řadě na podlaze obýváku, kde ještě nedávno zněl ťukot hůlky, a teď stále častěji zvonil velký černý telefon, jehož sluchátko muselo být velice těžké, neboť bylo vidět úsilí na tváři těch, kteří je zvedali.

O několik let později zemřela babička, a tentokrát jsem ji neviděl mrtvou, ale umírající, skonávala totiž dlouho, v bolestech, šeptala modlitby a byla si zcela vědoma, co se s ní děje – že rakovina postupně požírá její vnitřek, a když ji pochovávali, nevážila téměř vůbec nic, protože z ní zbyl jenom obal, vevnitř prázdný, vydlabaný futrál. Myslím, že tehdy bych mohl nést rakev úplně sám, vzít ji na ruce, protože babička se před smrtí scvrkla do rozměrů pětiletého děvčátka, i když, pravda, nikdy nebyla vysoká, a myslím, že kdyby se ji podařilo udržet pomocí kouzel při životě ještě několik měsíců, zmizela by úplně a problém s pochováním by byl vyřešen. Po jejím pohřbu, který shodou okolností připadl opět na podzim, se odbyla pohřební hostina a znovu se bylo možné ohřát po návratu ze hřbitova, z téhož hřbitova, ačkoliv tehdy jsem už kaštanům nevěnoval zvláštní pozornost (ale možná to byly žaludy, v jedné knížce s hnědozelenými ilustracemi byla kromě kaštanové armády ještě armáda žaludová a obě armády spolu vedly strašlivé války). Po hostině přišel čas dělby kořisti. K mání byly svinky, neboli předrevoluční zlaté pětirublovky, polské marky z roku 1919, které, jak jsem nemeškal zjistit, neměly žádnou cenu, sbírka

známek z časů Generální gubernie s profilem Hitlera v různých odstínech, těžké stříbrné mince, zatuchlá vydání Mickiewicze, Słowackého a Malczewského z 19. století (i když s odstupem času se mi zdá, že byla poválečná, ale určitě byla zatuchlá). Našel se také pečetní prsten po dědečkovi, celá léta babičkou schovávaný, smuteční hostina totiž byla společnou tryznou za ženu i muže, třebas jejich smrt dělilo téměř patnáct let. Pečetní prsten jsem dostal já, a i když jsem tou dobou ještě nebyl úplně architektonicky dotvarován, už tehdy se prsten nedal vsadit na žádný jiný prst než na malíček, jenže pečetní prsten se přece nenosí na malíčku, a tak jsem ho nenosil na žádném prstu. Pár let ležel zároveň se šperky mé matky, mezi nimiž vynikaly tenké zlaté náramky, prstýnek s tyrkysem a jiný se třemi malými smaragdy. Ale byly tam také falešné prsteny z umělé hmoty, třebas značně barevné. Pro ty, kdo neměli šperky, se pořádaly výstavy drahých kamenů a polodrahokamů, na nichž bylo možné spatřit malachity, acháty, alexandrity, akvamaríny, topazy a nefrity. Jejich jména se pak v budoucnu vybavovala v souvislosti s hesly v učebnici literární teorie. Na týchž výstavách byly vystaveny velké mušle z horoucích oceánů, které si každý přikládal k uším. V oddělení kaktusů se všichni obdivovali jemnosti a tvarům, i když nepochybně nejvíce vzrušující by byla ochutnávka peyotlu nebo přinejmenším ukázka jedovatých rostlin, rostlin-zabijáků. Leśmianovská krása trpníků, náprstníků, blínů, omějů, pryšců, pryskyřníků, durmanů a krásné a smyslné beladony. V oddělení motýlů byli všichni uchváceni přišpendlenými mrtvolkami baboček admirálů, otakárků fenyklových, martináčů hrušňových. Pěstitelé růží se na pravidelných sjezdech kochali v různých odrůdách a pak bez rozmyslu kupovali červené karafiáty při příležitosti oficiálních masových výročí. Po čase se ukázalo, že můj pečetní prsten nemá žádnou cenu, neboť kámen v něm je umělý a zlato podřadné ryzosti. A tak jsem pochopil, že si za něj nekoupím dům, nevydám se na velkou cestu a že poklady zakopané v zemi ve skutečnosti nejsou označené na zažloutlých mapách křížkem. Zbyly ještě zlaté zuby po babičce, nevím, kdo je dostal, ale boj o ně byl nemilosrdný. O zuby, které asi jako jediné znamenaly konkrétní hodnotu, se hádaly tři sestry, moje matka se jich v jednu chvíli zřekla, a tak myslím, že zuby zůstaly ve vlastnictví nejmladší ze sester, která bydlela s babičkou až do její smrti ve velkém ponurém domě na Racławické. Dům byl pětipatrový, bez výtahu, s temným schodištěm, které se rozjasnilo až v pátém patře, kde už byla půda a kde byl cítit charakteristický zápach holubů. Bylo tam světlo a teplo, sušila se tam velká prostěradla a povlečení na deky a polštáře, ručníky a záclony. Namočením ve škrobu tuhly, vypadaly jako z plechu, byly křehké, lámavé jako tenké kulaté oplatky prodávané ve válcovitém balení nebo jako tmavé křehké pečivo, náležitě zdravé, a na rozdíl od čerstvých voňavých bílých chlebů a housek lámaných rukama s křupáním drceného pancíře. Lepší než řízky byl přece čerstvý chléb namazaný tlustou vrstvou másla a zapíjený teplým kakaem. V důsledku polykání horkého chleba se prý umíralo ve strašných křečích na zauzlení střev, a tak mlsání bylo spojeno s rizikem. Ale my jsme rádi riskovali. V zimě jsme

přikládali jazyky na zamrzlé kliky, i když jsme věděli, že nám bolestivě ke klikám přirostou, ale stejně jsme to dělali znovu. Padali jsme na hlavu z klepadel, a když jsme se snažili přeskočit řetěz pomalovaný v národních barvách, který odděloval chodník od ulice, převraceli jsme se přímo pod projíždějící auta. Působili jsme si výrony kotníků při fotbálku na betonovém plácku a při sólech na branku jsme zakopávali o nohy nemilosrdných obránců, které připomínaly zaostřené, šikmo vsazené kůly. A pak jsme četli knížky o válce a představovali si sami sebe, jak běžíme proti kulometům chrlícím oheň mezi gejzíry vzedmuté hlíny a kusů lidských těl. Ach, ty naše kusy těla, které jsme starostlivě prohlíželi ze všech stran ve světle noční lampičky, v proudu slunečního světla, které vnikalo do pokoje přes překážku okenní tabulky a díky němuž bylo vidět mračno prachu rozvířeného vzduchem. Přesně jsme pozorovali, co se děje, a nemysleli na to, co nastane. Co se stane s našimi těly, jestli nás na cucky neroztrhají miny a granáty, jestli se nerozpustíme v nepředstavitelně velké teplotě exploze? Zůstanou už až do konce celá, nebo naopak – rozdělí se na menší a větší kousky? A kdo to ví? A kdo má bonpary? A komu snědli svačinu? A kdo byl onen smutný muž, jehož nedokonalá podobizna visí na žluté stěně? A jak dnes vypadá, když z dat vyplývá, že už dnes nežije? A budou naše stejně nedokonalé podobizny jednou viset také na této stěně? A co se stane s jeho portrétem, když už nebude žádné místo, aby se mohly vejít všechny portréty, a bude nutné nějaký sundat? A kdo bude sundán, kdo bude nazván nepodstatným? A na koho všichni zapomenou a na koho si budou vždycky pamatovat? A co to znamená pamatovat? Znamená to přemýšlet o tom, jak vypadá někdo, kdo už tolik let nežije a nic mu po tom není? A co si myslí ten, kdo už nežije, když prý navždy zůstávají myšlenky? A proč nezůstane tělo? A mohlo by tělo zůstat bez myšlenek? Nestačí nedokonalé biologické formě pouhá intuice a jakýsi neuvědomělý pud sebezáchovy? A musíme mít vědomí, když už si nemůžeme ponechat tělo? A kdo je s námi a kdo proti nám? A kdo koho miluje a komu je třeba dát přes držku? A proč ne?

přeložil Jan Linka

KRZYSZTOF VARGA (1968). Kritik a spisovatel z Varšavy. Vydal novelu *Chłopaki nie płaczą* (1996), román *Nieśmiertelność* (1998) a spolu s Pawłem Duninem Wasowiczem nekonvenční slovník současných polských spisovatelů *Parnas bis* (1995). Novela Bildungsroman, z níž pochází naše ukázka, vyšla v roce 1997.